

al culturii materiale¹ sau spirituale² sau a repertoriului local³ / zonal⁴), cât și tipologică (a unui tip / subtip de creație folclorică⁵). Nu au lipsit nici contribuțiile bazate pe metoda comparativ-istorică⁶ și comparativ-geografică⁷ și, desigur, nici studiile etnologice de sinteză și interpretare elaborate din perspective moderne prin care cultura românească este pusă în relație cu cea universală⁸.

Diferite ca perspectivă de abordare și metodă, ca intenționalitate și concretizare, contribuțiile cercetătorilor români din ultimele șapte-opt decenii au o trăsătură comună: se bazează toate pe profunde și minuțioase cercetări de teren.

2.6. De aproape un veac, cercetătorii fenomenului folcloric românesc au consimțit că cercetarea acestuia este de neconceput fără teren. Cu toate acestea, doar odată cu așezarea disciplinelor – etnografie și folclor, în principal – pe fundamente științifice, cercetarea a căpătat un *caracter instituționalizat*. S-au stabilit strategii ample, multianuale, cu finalitate bine precizată ce au beneficiat de alocări de resurse umane, financiare și logistice menite să le asigure buna desfășurare, rezultatele acestora concretizându-se în acumularea unui enorm material arhivistic de valoare universală⁹, întemeierea de muzee-tezaur¹⁰ ale civilizației tradiționale și publicarea

¹ Romulus Vuia – **Tipuri de păstorit la români** (1964)

² Ștefania Cristescu-Golopenția – **Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)** (1940)

³ Pompiliu Pârvescu – **Hora din Cartal** (1908)

⁴ Ion Diaconu – **Ținutul Vrancei** (1969)

⁵ e.g. *Colecția națională de folclor*, tipologiile însoțite de corpusuri de texte elaborate de: Al. I. Amzulescu – cântecul epic eroic și balada familială, Ghizela Sulițeanu – cântecul de leagăn, Sabina Ispas – lirica de dragoste, Mariana Kahane și Lucillia Georgescu – cântecele rituale funerare, Elisabeta Moldoveanu-Nistor – cântecele cununii de la seceriș, Cornelia-Sabina Stroescu - snoavele, Speranța Rădulescu – cântecele lirice; precum și tipologiile portului popular românesc alcătuite de Hedvig Maria Formagiu (1974) și, respectiv, Paul Petrescu și Elena Secoșan (1984).

⁶ Octavian Buhociu – **Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească** (1979)

⁷ Petru Caraman – **Colindatul la români, slavi și la alte popoare** (1983) și Gheorghe Pavelescu – **Mana în folclorul românesc** (1944).

⁸ Mihai Pop – **Obiceiuri tradiționale românești** (1976) și Nicolae Constantinescu – **Relațiile de rudenie în societățile tradiționale** (1987).

⁹ Arhiva Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, Institutul „Arhiva de Folclor din Cluj”, Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei din Iași (toate aflate sub patronajul Academiei Române).

¹⁰ Muzeul de etnografie, artă națională, artă decorativă și industrială, actualul Muzeu al Țăranului Român (1906), Muzeul Etnografic al Ardealului, astăzi, Muzeul Etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca (1922), Muzeul Satului, astăzi, Muzeul Național al Satului “Dim. Gusti” (1936), Muzeul Civilizației Tradiționale ASTRA din Sibiu (1962).

unor lucrări de înaltă ținută științifică¹ și de covârșitoare importanță pentru cunoașterea și promovarea patrimoniului imaterial².

Cercetarea de teren este seva care alimentează orice studiu în domeniu, racordul cu realitatea la care ne raportăm atunci când emitem opinii, teorii, interpretări. Așa cum arată etnologul francez Jean Copans, „Etnologia personifică prin excelență cultura anchetei de teren. /.../ Etnologia este terenul, terenul este etnologia. Fără teren, etnologia se dezvăluie ca un cabinet de curiozități, fără probe empirice metodologic valabile, fără (acel adaos de suflet care însemnă exercițiul negării sinelui.” (Copans: 1998, 10 squ.).

Trebuie să accentuez asupra faptului că, urmare a evoluției disciplinelor de studiu al culturii populare, *cercetarea solitară* a lăsat locul celei *în echipă* începând chiar cu deceniul al treilea al secolului XX. Chiar și demersurile menționate mai sus au preluat și aprofundat direcții incluse în programele și planurile de cercetare ale instituțiilor de prestigiu național. Așadar, odată cu stingerea ultimelor ecouri ale romantismului, se poate spune că vremea cercetătorului omnispecializat, ca și cea a cercetătorului unilateral pregătit au apus, locul lor fiind luat de nucleele de lucru pluridisciplinare capabile să cuprindă un fenomen cultural în complexitatea lui funcțională, semantică și de limbaj.

2.7. Să vedem totuși ce este *terenul*. Iată câteva definiții: „(*Terenul*) reprezintă *locul* unde etnologul pune la încercare un fel de conflict existențial între conștiința curată (a savantului) și conștiința încărcată (a martorului indiscret)” (Bonte, Izard:1999, 431); „Pentru unii etnologi terenul este o stare de spirit, un stil de viață, deci o capacitate aproape înăscută de a-și asuma tradițiile de cercetare. /.../ Aparent, terenul aparține tuturor, totuși el este <proprietatea privată a etnologilor>. Ei folosesc adesea sintagme precum: <terenul meu>, <populația (tribul) meu>, <satul meu>, <informatorii mei>. /.../ Terenul se definește în raport cu patru aspecte: locul, tipul de practică și de comportament (social și științific totodată), un obiect și, mai larg, un domeniu tematizat, în fine, o tradiție științifică și chiar un ritual de intrare în profesie /.../ Terenul însemnă o dublă experiență: a celorlalți și a ta însuși. /.../

¹ e.g. studiile și monografiile publicate de reprezentanții Școlii sociologice condusă de prof. Dim. Gusti în urma campaniilor de cercetare desfășurate în satele românești (cf. notele 3-7 cap. III)

² **Atlasul Etnografic Român** însoțit de volumele în care sunt organizate pe provincii istorice răspunsurile la chestionarele aplicate privitoare la obiceiurile calendaristice și la cele familiale.

Terenul, ca loc, practică, procedură și obiect științific este un fapt care se elaborează progresiv, cu intermitențe, șocuri și inovații.” (Copans: 1998, 10 squ.).

Prin urmare, *terenul* nu este doar o realitate spațială, ci una culturală, definită de anumite valori, dar și de anumite relații sociale pe care cercetătorul trebuie să și le asume. Acest spațiu geo-cultural ales în urma unei opțiuni creionată de anumite deziderate devine o realitate paralelă căreia cercetătorul alege să i se supună cel puțin parțial. Situația cercetătorului devine astfel una paradoxală, dacă nu chiar ingrată: pe de o parte, trebuie să ajungă la rigoare științifică renunțând la prejudecățile culturale (să observe și să descrie locul, ba chiar să și-l asume), pe de alta, trebuie să se integreze în comunitatea studiată, pentru a o înțelege și analiza mai profund.

Demersul etnologic s-a distins prin caracterul exploratoriu, aventurier, egocentric și idiosincrazic – afirmă J. Copans referindu-se la experiența franceză și anglo-americană (Copans: 1998, 16), - adică la cercetările de lungă durată desfășurate în afara propriei culturi. La noi, așa cum se poate observa, cercetarea a avut ca obiect, cu precădere, civilizația și cultura populară, adică „lumea satului” considerată ca păstrătoare a unor elemente de viață tradițională (nu rareori, arhaică) și mai puțin alte medii (urban, semiurban, grupurile socioprofesionale, grupurile marginalizate social, minoritățile etnice).

Dacă în Europa s-a renunțat de multă vreme la studiul vieții țărănești în favoarea celui dedicat mediilor menționate, apreciindu-se că spațiul rural nu mai prezintă un interes deosebit, în România se poate vorbi încă de un teren fertil cercetării etnologice. Mă refer nu numai la zonele și așezările care dispun de o vocație deosebită în păstrarea unor tradiții de muncă și viață a căror apreciazabilă vechime a fost deja demonstrată, ci și la configurația actuală a acestora ce prezintă fenomene interesante supuse transformărilor socioeconomice de zi cu zi reflectate în modul de viață, mentalitate și manifestări cutumiare.

Este evident că nu mai există teren „virgin” astăzi! Fie că a mai fost cercetat, fie că se aseamănă până la detalii cu altele deja studiate, fie că dominantele sale sunt reperabile în tipologiile și studiile teoretice elaborate la nivel general. Despre toate acestea vom afla, de altfel, încă din etapa de documentare și din cea a periegezei (prima vizită, superficială, de luare de contact). Totuși putem fi siguri că orice teren

ne rezervă surprize cel puțin în ceea ce privește mentalitatea, reacțiile, resursele psihologice ale celor cu care vom sta de vorbă.

Așadar unde ne mai este (poate fi) terenul? Cum ni-l alegem și cum îl accesăm? Pornind tot de la cercetarea de cabinet, ca etapă prealabilă de documentare, avem mai multe opțiuni: *zonele / așezările nestudiate* (care, în trecut fie spus, sunt extrem de puține), cele prezentate în literatura de specialitate ca fiind *conservatoare* (atribut pus de cele mai multe ori pe seama accesibilității dificile), cele *bogate în resurse culturale tradiționale* afirmate în timp (care au fost studiate și despre care s-a scris mult), în fine, cele *de interferență etnografică* (microzone, grupuri de așezări plasate „în umbra” zonelor cu prestigiu conferit de o identitate pregnant afirmată). Acestea din urmă, percepute de specialiști ca eterogene, ca și cele multietnice, au suscitât foarte târziu atenția lor, așa încât sunt incomplet cercetate.

Să adăugăm *terenurile moderne* ce se organizează pe criterii diferite: *spațial* (cartierul și chiar scara blocului, zonele industriale supuse strategiilor politico-economice de restructurare și reconversie), *social* (comunitățile recent constituite în marile orașe din imigranți - refugiați și comercianți - grupurile marginalizate - cerșetorii, deținuții), *de vârstă* (pensionarii, copiii), *de gen* (bărbați / femei). Putem cerceta, deopotrivă, mediul universitar și cel sportiv, mediul monahal, militar și cel artistic printr-un demers ce se pune în mod evident sub semnul antropologiei culturale.

Dacă cei interesați cu precădere de latura spirituală a culturii, aflată în permanentă transformare, își pot găsi relativ ușor teme de cercetat, cei ce își propun să studieze componentele materiale (arhitectură, ocupații, meșteșuguri, vestimentație) se confruntă cu dificultăți în recuperarea și colectarea martorilor materiali ai vremurilor de odinioară, ba chiar și a tradițiilor tehnologice. Este vorba însă, în ambele cazuri, de adoptarea unei atitudini adecvate și flexibile, de înțelegerea lor ca fenomene vii, dinamice.

În acest sens, demersul pur etnografic destinat îmbogățirii patrimoniului muzeal ar fi de dorit să depășească stadiul colectării informațiilor și obiectelor ce au caracterizat vârsta arhaică patriarhală și să urce în timp mai aproape de contemporaneitate. S-a afirmat cu totul îndreptățit că muzeele etnografice din România suferă de un paseism bine mascat, fenomenele fiind prezentate unilateral, ca

urmare a selectării lor exclusiv pe criterii estetice și a etalării regizate pe baza unei elaborări muzeologice căreia îi lipsesc reprezentările privind legătura țăranului cu proprietatea, religia, tradițiile și obiceiurile, precum și integrările, reconstituirile, conexiunile cu aspectele economice, sociale și politice, absolut necesare pentru înțelegerea etnografiei (Opriș: 1999, 170 squ.).

Nu peste multă vreme, vor fi de negăsit obiecte banale, nelipsite din inventarul gospodăresc (rural, dar și urban) precum: lampa cu petrol, fierul de călcat alimentat cu cărbuni, dar și cel electric cu plăci de ceramică, mașina manuală de tocat carne și râșnița de alamă pentru cafea, mașina de cusut cu pedală și cea de gătit și încălzit de tip „Vesta”, aparatele radio-tv cu lămpi și diode și, în curând videoplayerele pentru casete magnetice...

Sunt prea puține muzeele din România care, etalând unele dintre aceste obiecte, acoperă un hiatus tehnologic, punând în evidență adoptarea firească, dar rapidă de către locuitorii satelor și ai măruntelor așezări urbane a ustensilelor menite să le ușureze traiul cotidian.

Pe de altă parte, cu greu mai putem afla de la cei mai vârstnici informații despre costumul specific anumitor zone, cel care a constituit un reper clasic inconfundabil imortalizat ca atare de lucrările de specialitate, ori despre repertoriul coregrafic și muzical categorisit astăzi chiar de interpreții profesioniști (muzicanții satelor) drept unul „bătrânesc”.

După ce am văzut în ce manieră și unde cercetăm, să vedem ce ne mai rezervă astăzi terenul și cum putem să ne adaptăm realității lui.

CAPITOLUL III

CERCETAREA ȘI ANCHETA

3.1. Cercetarea culturii ce are ca scop culegerea de informații presupune câteva caractere generale: *perspectiva, metodologia și tehnica*. Acestea, socotite obiective, li se adaugă altele, subiective, ce caracterizează fiecare cercetător și nu sunt deloc de neglijat: *viziunea, stilul comunicațional și maniera de interpretare*.

Terminologia utilizată de etnologi în relație cu activitatea lor de teren are ceva detectivistic-polițienesc, fapt ce nu de puține ori irită pe cei cu care intră în contact: *anchetă, informator, chestionar, reconstituire, fișă...* Dacă acestora le mai adăugăm imaginea străinului încărcat cu o sumedenie de aparate de înregistrare, notesuri, fișe și instrumente de scris și care descinde neinvitat, tulburând ritmurile, rânduielile și ierarhiile unei comunități (grup) oarecare, putem lesne înțelege reticența cu care este primit.

Pentru a o risipi - deodată cu suspiciunile că am putea fi „oamenii stăpânirii” în urma vizitei cărora s-ar putea produce nedorite schimbări economico-sociale ori reporteri indiscreți în goană după informații senzaționale, care ar putea prejudicia imaginea comunității, ori reprezentanți ai vreunui cult religios, care le-ar deturna credința de generații, cel mai înțelept lucru este să evităm pe cât se poate utilizarea oricăruia dintre termenii de mai sus. Așadar, la întrebările „Cine ești și ce cauți pe la noi?” e bine să răspundem direct, onest, în cuvinte simple: „Sunt cercetător (eventual, „folclorist”, fiindcă termenul „etnolog” este irelevant, fiind complet necunoscut în majoritatea mediilor) și aș dori să mă documentez în legătură cu...”

3.2. Cercetările din domeniul științelor socio-umane (și nu numai) se pot plasa fie *pe axă spațială* (sincronică), fie *pe axă temporală* (diacronică). Cele din domeniul etnologiei pot fi *extensive* sau *aprofundate*.

În *cercetarea extensivă* se pornește de la un punct de referință, pentru ca apoi aria să se extindă în spațiu până la limita apreciată de cercetător ca fiind relevantă. Finalitățile acestui tip de cercetare sunt multiple: se pot obține variante locale / zonale,

ce pot fi organizate ca subtipuri după ce, mai întâi, prin extragerea caracteristicilor generale, s-a creionat un tip. Ulterior, se poate ajunge, pornind de la faptul de cultură studiat, la alcătuirea unei tipologii ca urmare a multiplicării cercurilor concentrice trasate în jurul mai multor puncte de referință. Se pot delimita și defini arii culturale cu identitate pregnantă (zone etnofolclorice), de interferență și de iradiere. De asemenea, corelând abordarea sincronică cu cea diacronică, se pot formula considerații privind geneza și vechimea faptelor de cultură prin realizarea unor clivaje menite să pună în evidență acumulările, influențele și transformările multiple pe care acestea le-au suferit în timp.

Cercetarea aprofundată se concretizează fie în cuprinderea unui tip de manifestare, fie în adâncirea unei probleme privind latura materială sau spirituală a culturii (în cazul acesteia din urmă, a unui obicei, a unui gen, a unei specii), pe scurt, ceea ce se numește *culegere de specialitate* (Bârlea: 1969, 62 sq.). Cercetarea se desfășoară progresiv, pornind de la reperele furnizate de înregistrări mai vechi, scopul ei fiind epuizarea repertoriului identificat în aria luată ca reper (așezare /zonă / regiune / teritoriu național).

Acestora li se adaugă *cercetarea de tip monografic* ce tinde spre exhaustivitate prin consemnarea tuturor aspectelor culturii materiale și spirituale pornind de la realitatea socioeconomică și de la coordonatele istorice ale așezării studiate.

O posibilă definiție ar fi următoarea: „Monografia poate fi o lucrare totală care să dea seamă de tot ceea ce înseamnă viața unei etnii (grup, n.n., N.Ș.) de la faptele ecologice la cele spirituale.” (Rivière: 1999, 26). Comentând cariera pe care a făcut-o de-a lungul timpului acest tip de cercetare, etnologul francez mai arată că rezultatele acesteia prezintă două mari inconveniente: se bazează mult prea mult pe observație și prea puțin pe analiza din perspectiva reprezentanților comunității studiate și reclamă o omnicompetență greu de realizat din partea cercetătorului. O monografie trebuie să fie, la modul ideal, atât descriptivă, cât și explicativă, unică și comparabilă, să atragă atenția atât asupra singularului (particularului), cât și asupra generalului. Etnologia, chiar dacă s-a oprit multă vreme asupra studiilor monografice locale, nu s-a limitat la microsocioal, orice monografie lăsând să se întrezărească rețele, relații globalizante, raporturi sociale și culturale la scară amplă. Tocmai de aceea au fost preferate, în locul marilor lucrări monografice, cele ale satelor, cartierelor, familiilor¹, ce servesc

¹ Oscar Lewis – *Sanchez's Children* (1961)

drept modele la scară redusă ale unor grupuri și arii mai mari. De asemenea, sunt preferate monografiile orientate spre un fenomen care permite regruparea în jurul lui a principalelor aspecte ale vieții unei societăți.¹

3.3. În România, un exemplu de *cercetare extensivă* îl constituie cea derulată de echipele de specialiști pentru elaborarea **Atlasului Etnografic Român**. Tematica generală a fost elaborată două etape: inițial, între 1967-1969 s-au structurat 20 de teme, apoi, în 1972 s-au mai adăugat arta populară și portul tradițional. Cele 1200 de întrebări ale chestionarului au fost cuprinse în 8 volume publicate patru ani mai târziu. „Pentru a surprinde dinamica fenomenelor etnografice la nivelul secolului al XX-lea întrebările solicitau subiecților intervievați să se refere la două momente: anul 1900 și data efectuării cercetării de teren, 1972-1982. *Întrebările deschise* ofereau subiectului posibilitatea să răspundă fără a fi influențat în vreun fel de culegător, iar *întrebările închise* să-și încadreze răspunsul în una sau mai multe variante propuse.” (Ghinoiu: 2006, 34-35) Un al doilea instrument pe baza căruia s-au efectuat cercetările a fost rețeaua de localități care, în final, a conținut 536 de puncte (reprezentare de 1/20 a așezărilor rurale). Criteriile de selecție au fost multiple: „...sate reprezentative pentru diferite domenii ale culturii populare, cu rezonanță pentru istoria și cultura locală, sate anchetate anterior de lingviști, sociologi și antropologi. Proporțional cu întreaga populație rurală au fost selectate și anchetate un număr de 60 de sate cu minorități etnice² /.../” (Ghinoiu: 2006, 35)

Cercetarea aprofundată de specialitate în domeniul folcloristicii are în Ovidiu Bârlea și Alexandru I. Amzulescu două exemple ilustre. Desfășurate după rigorile științifice ale domeniului în arii culturale ample și reprezentative pentru epica populară în proză și, respectiv, pentru cea cântată, demersurile celor doi oameni de știință s-au finalizat prin impresionante corpusuri de texte³ și tipologii⁴ ce constituie astăzi martori-tezaur ai unor subcategorii trecute în fondul latent al culturii populare.

Cercetarea monografică a căpătat o mare amploare în deceniile al treilea și al patrulea ale secolului trecut fiind pusă sub semnul afirmării unei discipline noi:

¹ Bronislaw Malinowski – **The Argonauts of the Western Pacific** (1922)

² Informațiile privind minoritățile vor fi publicate separat în Atlasul Minorităților Etnice din România.

³ Ov. Bârlea – **Antologie de proză populară epică**, București, ESPLA, 1966

⁴ Al. I. Amzulescu – **Cântecul epic eroic** (Tipologie și corpus de texte poetice), București, Ed. Academiei, 1981 și **Balada familială** (Tipologie și corpus de texte poetice), București, Ed. Academiei, 1983 (ambele incluse în Colecția Națională de Folclor)

sociologia. Cunoscute sub numele de „campaniile Școlii sociologice de la București”, amplele cercetări inițiate de Institutul Social Român și coordonate de savantul Dimitrie Gusti s-au derulat de-a lungul unui deceniu și jumătate în Oltenia¹, Moldova² și Basarabia³, în Transilvania⁴ și în Muntenia⁵. Au fost alese cu precădere zone cu identitate bine conturată și pregnant afirmată, așa numitele „țări” ce avuseseră în epoca premodernă autonomie politico-administrativă consolidată de poziția geografică: Hațeg, Vrancea, Orhei, Câmpulung, dar și așezări plasate în zone de interferență precum cele subcarpatice.

Definindu-și intențiile, profesorul Gusti arăta: „O cercetare monografică este altceva decât o excursie (o cercetare de scurta durată, n.n., N.Ș.) și constituie în același timp o muncă într-un laborator social viu; observatorul trebuie să fie așadar informat cu seriozitate *despre tot ce s-a scris* (s.n. N.Ș.) despre localitatea și regiunea studiată. /.../ Trebuie să fie apoi echipat cu toate instrumentele tehnice necesare asigurării unei documentații cât mai vaste posibil, începând cu aparatul de fotografiat și până la camera de luat vederi.” (Gusti: 1941)

Cercetarea concepută de profesorul Gusti se desfășura pe *patru coordonate* – cosmologic, biologic, psihologic și istoric – și avea în vedere *manifestările* spirituale, economice, etico-juridice, politico-administrative, precum și *unitățile și procesele sociale* (Herseni: 1999, 101-114).

Membrii echipelor sociologice aveau formații și specializări diferite: sociologi, istorici, medici, ingineri, dar și filologi, muzicologi și artiști. S-au lansat în acest context conceptul de *sociologie militantă* care pune în evidență o nouă condiție, cea a *cercetătorului angajat* într-un demers de cunoaștere aprofundată a satului, urmat de implicarea lui în cele de educare și culturalizare a locuitorilor satelor românești, căci, încă din 1934, mentorul acestei școli afirma: „Monografia însemnează în același timp o disciplină sufletească din care participantul se alege cu mai multă putere de inițiativă, cu o exercitare și o verificare a aptitudinilor științifice și cu o mai mare iubire de țară, de care se leagă printr-o cunoaștere adâncită și o

¹ 1925, Goicea Mare (Gorj); 1930, Runcu (Gorj)

² 1927 și 1938, Nerej – Putna (actualul județ Vrancea); 1928, Fundu Moldovei – Câmpulung (actualul județ Suceava)

³ 1931, Cornova – Orhei (Republica Moldova)

⁴ 1929 și 1932, Drăguș – Făgăraș (actualul județ Brașov); 1933, Făgăraș; 1935, Șanț – Năsăud (actualul județ Bistrița-Năsăud); 1939, Țara Oltului – Făgăraș

⁵ 1926, Rușeț – Brăila; 1939, Plasa Dâmbovicului (în actualul județ Dâmbovița)

convingere științifică. Adevăratul monografist mai învață apoi a fi sincer, dezinteresat, îndrăzneț în inițiative și totuși modest și, mai ales, deprinde marile virtuți: a observa și a ști ceva înainte de a judeca și a judeca înainte de a vorbi și hotărî.” (Gusti: 1999, 55-56)

Poate că cea mai importantă consecință a acestui tip complex de investigare a lumii rurale interbelice a fost modelarea unei conștiințe identitare la nivel comunitar, cultivarea mândriei pentru valorile pe care le dețineau așezările cercetate și inducerea sentimentului de necesitate a păstrării și transmiterii lor.

Materializate în studii minuțioase, fundamentate pe realitatea socială și susținute de bogate informații de teren, în întemeierea Muzeului Satului (1936) și în declanșarea unei emulații la nivel național concretizată în preluarea modelului monografic de către membrii filialelor naționale ale Institutului Social Român și intelectualii satelor, cercetările Școlii sociologice și-au pus o amprentă inconfundabilă asupra studiului culturii populare din România.

3.4. Un alt tip distinct astăzi destul de des uzitat este *studiul de caz*. Ca și alte tipuri de cercetare, acesta a slujit investigațiilor făcute asupra indivizilor, grupurilor, organizațiilor etc. De către specialiști în domeniul psihologiei, sociologiei, științelor politice și celor economice, al asistenței sociale și planificării comunitare.

Potrivit sociologului american Robert K. Yin, studiul de caz este o investigație empirică al cărei țel este acela „de a cerceta un fenomen contemporan în contextul său din viața reală, în special atunci când granițele între fenomen și context nu sunt foarte bine delimitate” (Yin: 2005, 30). Clasificate în explorative, descriptive și explicative, studiile de caz conduc, prin metode multiple convergente, la analiza detaliată a modificării fenomenelor și a cauzelor care au determinat-o. Același autor punctează faptul că, în mod eronat, se prezintă sub titulatura de studii de caz rezultatele observației directe în manieră descriptiv-etnografică. Un studiu de caz izbutit trebuie să se bazeze pe o strategie și o serie de premise care să genereze un design bine gândit și articulat care integrează o serie de metode despre care voi vorbi mai departe (interviuri individuale, de grup și încurcișate, analiza documentelor de arhivă și a martorilor vizuali, observația directă și anumite experimente)¹.

¹ Fără a avea pretenția că am realizat un studiu de caz complet, exemplific aici cu cel realizat asupra nunții din Roșcani (jud. Hunedoara) în care am pornit de la observația că amploarea și

3.5. Dacă termenul *cercetare* denumește întreg ansamblul de activități ordonate cronologic în următoarele etape: alegerea temei și a locului, documentarea, constituirea echipei, pregătirea descinderii în teren, efectuarea înregistrărilor, apoi revenirea în cabinetul de studiu pentru clasarea și prelucrarea informațiilor, urmate de interpretarea și, eventual, publicarea acestora, *ancheta* se confundă doar cu una dintre etape, și anume *cercetarea propriu-zisă de teren*.

Literatura de specialitate bazată pe experiența de teren a cercetătorilor distinge câteva tipuri: *ancheta de scurtă durată*, cea *de lungă durată*, *revenirea în teren* după o anumită perioadă și *ancheta încrucișată*.

3.5.1. Există mai multe contexte care reclamă o *anchetă de scurtă durată*. Unul dintre ele este cel de ordin didactic: cercetările incluse în programul de practică de specialitate a studenților și coordonate de profesori. Acestea sunt mai curând un fel de excursii cu sens informativ / formativ sau mai bine spus, niște *exerciții pregătitoare*. Ele se pot derula în intervale variind între câteva ore și câteva zile. În urma acestora, tinerii în formare pot realiza fie un *raport individual* asupra a ceea ce au observat, fie, cel mult, un *relevu* (i.e. o schiță, o descriere etnografică sumară și superficială) a faptului de cultură.

Tot o *anchetă de scurtă durată* efectuează etnografii în așezările / zonele pe care le au în vedere pentru noi achiziții de monumente și obiecte, aceasta numindu-se *periegheză*. De fapt, este vorba despre o verificare a datelor obținute în urma documentării sau, în anumite cazuri, o revenire la „un teren mai vechi” din care este necesară prelevarea altor piese pentru completarea colecțiilor și ansamblurilor deja existente. În afară de identificarea pe cale senzorial empirică a acestora, muzeografia culege informații orale și documentare utile pentru derularea etapelor următoare.

În fine, atunci când o echipă sau un cercetător solitar are în vedere o anchetă de lungă durată, *sondarea terenului* este pe cât de necesară, pe atât de importantă, întrucât scopul ei este dublu: strict practic, organizatoric (stabilirea contactelor cu o seamă de reprezentanți ai comunității / grupului și identificarea posibilităților de

spectaculozitatea acesteia pâliseră nu din pricina influențelor urbane, ci din cauze interne pe care mi-am propus să le investighez. (cf. **Roșcani, un sat pentru mileniul III**, p. 165-186)

comunicare și chiar de cazare) și științific (întocmai ca în cazul arătat mai sus, se urmărește confruntarea datelor obținute prin cercetarea de cabinet cu potențialul informațional al terenului și evaluarea acestuia).

Atunci când *cercetarea prealabilă* se face în vederea deplasării unei echipe – ceea ce necesită eforturi umane și mai ales financiare considerabile – ea cade în sarcina coordonatorului sau responsabilului de temă întrucât tot el este cel care stabilește întreaga strategie a cercetării, de la tematică, la constituirea echipei și la finalizarea eficientă. Prin urmare, experiența, flerul, dar și capacitățile persuasive, nu în ultimul rând prestigiul își spun cuvântul în acest prim contact cu terenul. Nu este exclus ca, în virtutea primelor două calități, coordonatorul cercetării să decidă schimbarea terenului în cazul în care demersul ar fi considerabil mai costisitor în raport cu rezultatele previzionate. Este o soluție onestă și salutară cu atât mai mult cu cât ea este adoptată la debutul cercetării, când costurile nu sunt încă mari.

În cazul unei cercetări individuale, păstrând proporțiile, lucrurile stau întocmai pentru orice demers. *Vizita de documentare* le va sluji debutanților la stabilirea de contacte dar mai ales scrutării terenului pentru că în formularea lui Marcel Mauss cuprinsă în manualul său de etnografie: „Tânărul etnograf care pleacă pe teren trebuie să cunoască ceea ce deja știe pentru a scoate la suprafață ceea ce încă nu știe.” (Mauss: 2003, 24). Dincolo de jocul de cuvinte trebuie înțeles faptul că, în acest caz (chiar și atunci când deplasarea se face exclusiv din resurse proprii), nu mai are de-a face cu o „excursie de plăcere”. Aceasta este o *cercetare preliminară* în mod obligatoriu precedată de documentare (pentru a ști ce caută și a avea repere de confruntat) și succedată de revenirea în bibliotecă și arhivă pentru efectuarea unei serii de operații care să-l facă eficient în ancheta propriu-zisă, atât de eficient încât să fie capabil nu doar să descopere și să-și confirme ceea ce cunoștea doar teoretic, ci chiar să scoată la iveală lucruri pe care nici sursele pe care le-a consultat nu le conțin.

3.5.2. Ancheta de lungă durată, iată visul și piatra de încercare ale oricărui etnolog! De ce îi mai fascinează și acum pe cercetători acest tip de investigare a realității care, în mod inevitabil, îi separă pentru o vreme îndelungată de confortul căminului (și adesea al civilizației moderne), de ritmul și tabieturile sale cotidiene?

Acest exil voluntar este dictat de curiozitatea științifică și, pe undeva, de orgoliul individual: să merg unde nu a mai fost nimeni niciodată și să descopăr ceea ce a fost până acum tăinuit! Totodată, o asemenea aventură poate însemna o întoarcere în timp și o ieșire din propria civilizație, însă și acest fapt are multiple fațete pe care nu-mi propun încă să le comentez. Mai este apoi puterea modelului întruchipată de inegalabilele, tulburătoarele experiențe ale clasicilor antropologiei culturale¹.

Păstrând proporțiile, modelul campaniilor de teren ce s-au întins pe luni și chiar ani (prin revenirea în același teren și / sau realizarea unor cercetări individuale) îl constituie la noi tot cel al Școlii sociologice, urmat de cel al echipelor Atlasului Etnografic Român și cele prin care s-au colectat obiecte și monumente destinate patrimoniului muzeal².

Așadar, dincolo de inconvenientele pe care le presupune, *ancheta de lungă durată* este văzută ca cea mai eficientă modalitate de acumulare de informații. Timpul petrecut de cercetător în sânul comunității studiate netezește asperitățile și spulberă suspiciunile inițiale înlesnind comunicarea.

Este un fapt unanim recunoscut acela că etnologul nu poate derula ancheta doar după propria-i dorință sau după schema teoretică și problematică elaborată în prealabil, ci trebuie să aibă un fel de activitate ubicuă deambulatorie în cursul căreia să cunoască mediul și habitatul, măsura temporală și cea spațială a activităților publice, or toate acestea cer timp pentru familiarizare și reconsiderare. Este necesară, de asemenea, adaptarea la mai multe niveluri de temporalitate, de sociabilitate și stăpânirea lor progresivă (Copans: 1998).

Observarea îndelungată, tihnită și repetitivă îl ajută să înțeleagă faptele, apoi să confrunte sensul pe care este capabil să-l confere acestora cu cel dat de membrii comunității studiate. Numai locuind neîntrerupt în aceeași așezare etnologul poate să elimine riscul de a pierde ceva, fiindcă o serie de evenimente sunt recurente și periodice, aceste caractere fiind impuse de practica socială (obiceiurile de trecere de la un an la altul, cele legate de calendarul agro-pastoral, hramurile și nedeile). Altele

¹ cf. biografiile lui B. Malinowski, Cl. Lévi-Strauss, Margaret Mead în **Dicționar de etnologie și antropologie** (coord. P. Bonte și M. Izard).

² Un exemplu ilustrativ îl constituie activitățile complexe desfășurate între 1962-1969 de specialiști pentru înființarea Muzeului Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului (astăzi, Complexul Muzeal Național ASTRA).

au caracter ocazional (obiceiurile vieții de familie) sau se proiectează pe un fundal magico-ritual (riturile de invocare a ploii, magia curativă). (Din fericire, studiul culturii populare românești nu presupune, cu foarte puține excepții, excluderea martorului din afară de la desfășurarea manifestărilor cutumiare, ceea ce ar fi generat precauții și tactici suplimentare.).

În funcție de cadrul de manifestare al practicilor sociale, cercetătorul va proceda la eșalonarea în timp și plasarea în spațiu a etapelor cercetării. El va avea în vedere cuprinderea momentelor impuse din interior pentru derularea unor fenomene și evenimente pe care alege să le înregistreze pe viu, asigurându-și totodată intervale optime de timp pentru revizuirea și procesarea parțială a datelor în funcție de care va proceda la ajustarea planurilor sale inițiale.

Condiția primordială este însă ca acesta să se adapteze în așa manieră la rigorile vieții comunitare încât să sfârșească prin a fi adoptat și, pe cât posibil, să ajungă să treacă neobservat pentru a-și putea realiza proiectele nestingherit și fără să stingherească, aceasta fiind una dintre fațetele obiectivității lui relative.

În principiu, fiind supuse tradiției culturale și practicii sociale, aceste evenimente sunt previzibile, dar nu lipsește o anumită doză de neprevăzut ce se poate manifesta sub forma unor conflicte și crize cărora cercetătorul trebuie să fie pregătit să le facă față. O imixtiune prea evidentă a acestuia în derularea evenimentelor și / sau atenuarea conflictelor îl poate duce la deturnarea de la scopurile sale, ba chiar la excluderea din comunitate.

Așa cum arată Jean Copans, asemenea evenimente pot fi generate de un sejur prea scurt, de reveniri complementare, de o percepție trunchiată și / sau inadecvată a semnificațiilor manifestărilor vieții sociale și culturale (Copans: 1998, 28).

Pentru a conchide, aș afirma că ancheta de lungă durată este fructoasă în măsura în care cercetătorul este dispus să-și sacrifice un timp apreciabil pentru adaptare tinzând să devină, la modul ideal, „unul dintre ai lor”, cât și să reconsidere „din mers” strategia și tacticile aplicate în atingerea scopului.

Unde și cum se mai poate efectua astăzi o anchetă de lungă durată? La aceste întrebări se poate răspunde prin raportare la opoziția acceptată în urma delimitărilor dintre antropologia culturală și etnologie (cf. supra cap. I), aceea dintre cercetarea în exteriorul culturii căreia îi aparține cercetătorul și cea din interior.

O cercetare asupra altei civilizații este un deziderat pe care, onest vorbind, specialiștii români nu l-au avut, întrucât, convinși că satul românesc mai oferă suficiente resurse, nu au manifestat un atare interes. Totuși, aș afirma că aceasta este o experiență unică, ideală, ce ar putea pune în valoare capacitățile științifice (atât teoretice, cât și practice) ale specialiștilor noștri, racordând totodată demersurile românești la cele mondiale. Problema este însă cea a resurselor, dar aici elanul cercetătorilor tineri, mobilitatea și flexibilitatea lor, spiritul temerar își pot spune cuvântul. Există organisme internaționale (guvernamentale și nonguvernamentale) care pot furniza fonduri. Cu două condiții însă: tema aleasă să aibă o anvergură cât mai amplă, iar proiectul să fie solid argumentat științific și metodologic, conținând, în același timp, o estimare realistă și o analiză detaliată a bugetului.

Aș mai adăuga aici, revenind la o discuție anterioară (cf. supra cap. III), câteva considerații privind alegerea terenului formulate de antropologul Thomas Rhys Williams: „Există studenți în antropologie care vor să meargă doar la presupusele neatınse populații autohtone ale unei regiuni culturale. Dorința de a o lua înaintea altor antropologi – de a fi <primul> – este propriu-zis o parte a motivației care conduce cercetătorul de teren spre studiul unor populații retrase. Dar majoritatea persoanelor care doresc să meargă la autohtoni <neatinși> (i.e. necercetați, n.n., N.Ș.) nu au o imagine reală a problemelor cercetării desfășurate în asemenea condiții. O investiție substanțială de timp și de efort se îndreaptă către pregătirea antropologului. Bunăstarea lui este importantă pentru colegi. Un antropolog bolnav nu este un antropolog care lucrează. /.../ Antropologii călătoresc spre și trăiesc laolaltă cu populații foarte izolate în cele mai retrase părți ale lumii. Ei sunt, de obicei, profesioniști experimentați, se feresc pe cât posibil de riscuri și sunt pregătiți să facă față celor mai multe urgențe. Se spune că munca de teren este cu atât mai bună, cu cât conține mai puțină aventură.” (cf. Williams: 1967, 12).

Pe de altă parte, și cercetarea de tip etnologic în propria cultură se poate face prin anchetă de lungă durată ce nu implică în mod necesar și obligatoriu prezența neîntreruptă în teren. Este așa numita *anchetă prin metoda panel* (Vulcănescu: 1979, 180) ce desemnează revenirea la intervale de timp stabilite în urma unei cercetări prealabile de durată medie în cursul căreia cercetătorul a obținut suficiente informații pentru a-și fixa reperele temporale necesare. Prin urmare, o asemenea anchetă se poate derula de-a lungul mai multor luni sau ani cu mențiunea că este absolut necesar

un contact permanent între specialist (echipă) și reprezentanții comunității, întrucât se pot ivi oricând prilejuri de cercetat.

3.5.3. În prima jumătate a secolului trecut, cercetătorii considerau *revizitarea terenului* ca fiind importantă pentru obținerea unei perspective diacronice asupra cercetărilor lor. Această confruntare a produs inovații teoretice privind compararea cazurilor semnificative, luarea în considerare a variațiilor structurale, reflectarea elementelor de cultură și a evenimentelor istorice în istoria orală și păstrarea lor în memoria colectivă.

Și astăzi, dacă revenim în teren, putem observa dinamica obiceiurilor și cea repertorială. Putem remarca impactul factorilor multipli asupra acestor transformări ca și asupra mentalității (economic, politic, social, confesional / religios). Putem studia resorturile transiterii faptelor de cultură și cele cărora se datorează geneza acestora (influența culturii scrise, interferențele urban-rural, interferențele culturale).

Când cercetătorul își propune să revină regulat de-a lungul mai multor ani pe același teren, după un sejur de lungă durată, se creează impresia unei anchete unice ale cărei episoade succesive se suprapun și se juxtapun într-o reluare și o aprofundare permanente. Revizitarea constituie și un bun prilej de deconstrucție și critică a demersurilor anterioare, atât din punctul de vedere al datelor empirice, cât și al conceptelor teoretice. Terenurile cele mai cunoscute și populațiile cele mai citate, prin urmare, operele cele mai citite se află la distanță de una sau chiar două generații, de aceea este important să revenim. (Copans: 1998, 44 squ.)

Uneori, arată același etnolog francez, revizitarea este imposibilă pentru că obiectul s-a transformat radical sau chiar a dispărut, așa încât nu mai este vorba de o revenire, ci, cel mult, de un nou teren. Totuși – chiar în condițiile urbanizării sau ale depopulării – nu strică să vedem și să consemnăm realitatea după mulți ani, tocmai pentru a nu întreține o imagine deformată, eternizată a acesteia. Detaliind și nuanțând lucrurile, voi trece în revistă principalele subtipuri ale acestei activități.

Revenirea în (același) teren este pe de o parte, o operație ce se impune de la sine, ca modalitate de completare și de corijare a datelor culese, de confruntare a rezultatelor parțiale cu realitatea, iar pe de altă parte, un tip de anchetă în sine. Dacă prima se efectuează la un interval relativ mic de timp (până la finalizarea cercetării),

cea de-a doua poate avea loc după mulți ani cu scopul de a urmări dinamica perpetuă a faptelor de cultură și factorii care o determină.

Este un fel de „revenire la prima dragoste” a cercetătorului aflat, de obicei, în pragul unui bilanț profesional (elaborarea unei lucrări fundamentale, crearea unei școli sau chiar pensionare), căci el nu se întoarce la „terenurile banale”, ci la cele „fertile”, care i-au oferit satisfacții și i-au furnizat prestigiu științific. Fără a insista în mod deosebit asupra acestui aspect, voi sugera doar că o asemenea întreprindere are și implicații afective: reîntâlnirea cu locurile, oamenii și tradițiile lor prilejuiește rememorări cu totul emoționante, ele însele demne de a constitui subiectul unei opere etnologice.

Tot un fel de *revenire la teren* este și inițiativa discipolilor de a descinde pe urmele magiștrilor lor¹. Pornind de la experiența acestora (la care au fost sau nu părtași), dar mai ales de la lucrările care au „imortalizat-o”, cercetările pot fi reluate fie prin suprapunere (urmărind aceeași temă și accesând aceleași surse de informație), fie prin racord, continuând-o din punctul în care a fost oprită sau urmând niște sugestii formulate, dar nematerializate anterior.

În fine, literatura de specialitate include în aceeași categorie refacerea traiectului de cercetare al unor înaintași fără ca cel (cei) care o realizează să cunoască nemijlocit experiența acestora. Este, într-un fel, o confruntare a datelor deja publicate, unele dintre ele devenite reper etnologic, cu o viziune și metodologie actuale. Acest fapt se poate constitui într-un aport însemnat nu numai prin aducerea la zi a informației, ci mai ales printr-o acuitate științifică mai accentuată.

În cazuri extreme, atunci când întreg materialul obținut a fost iremediabil pierdut, terenul poate fi „revizitat” printr-un efort de memorie². De aceea este recomandabil ca, imediat după cercetare, să ordonăm și să prelucrăm toate datele, să depunem documentele primare într-o arhivă, chiar să facem copii (o parte dintre ele furnizându-le comunității studiate) și să fructificăm cât mai complet rezultatele.

Dacă vom consimți că astăzi nu mai există practic terenuri necercetate (cf. supra 2.7.), atunci vom deveni conștienți de faptul că revizitarea terenurilor vechi,

¹ vezi volumul **Laboratorul Boișoara** editat de Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Vâlcea în colecția „Patrimoniu”, Rm. Vâlcea, 2003 (coordonatori: prof. dr. Nicolae Constantinescu și dr. Gheorghe Deaconu)

² Vezi cazul lui M.N. Srinivas, care a pierdut într-un incendiu toate notele de teren și apoi le-a reconstituit scriind din amintiri *The Remembered Village*.

reinvestigarea lor sunt operații absolut necesare mai ales dacă între primele demersuri care le-au consacrat drept „fertile” și cel pe care ni-l propunem s-au interpus decenii de transformări socio-economice și mentalitare care au antrenat modificări ale elementelor de viață și cultură.

3.5.4. Jean Copans include printre metodele moderne de investigare pe cea pe care o numește „*terenuri încrucișate*” constând în observarea „la ei acasă” de către descendenții observațiilor (adică cei pe care un anumit cercetător i-a avut ca informatori) și apreciază că este un fel de scrutare reciprocă absolut necesară în ideea de a admite dreptul cercetătorilor la o nouă incursiune de cercetare.

CAPITOLUL IV

METODE ȘI TEHNICI

Dar cum spune o vorbă înțeleaptă, teoria, ca teoria, dar practica ne omoară! Prin urmare, să vedem care sunt metodele și mijloacele prin care se poate face cercetarea de teren. Voi preciza dintru început că este necesară o distincție netă între *metodele de investigare* și cele *de interpretare*.

Pornind de la sensul primordial al termenului (metodă < gr. *methodos* = drum, cale, mod de abordare și de expunere), voi nota că aceasta se compune din totalitatea procedeelelor care ne călăuzesc rațiunea spre aflarea adevărului, adică un set de principii și reguli puse sistematic în practică pentru descoperirea, scrutarea și interpretarea secvenței realității aleasă ca obiect de studiu și a fenomenelor ce o caracterizează.

Aparent, metodele de investigare asupra cărora mă voi opri cu precădere sunt la îndemâna tuturor - *comunicarea orală, observația, experimentele și înregistrarea imaginilor* – ba mai mult, niciuna nu este specifică strict domeniului nostru. Acestea li se adaugă consultarea izvoarelor scrise oficiale și personale (arhive, documente, jurnale și corespondență) și a martorilor vizuali (monumente, clădiri, obiecte, fotografii, casete video), toate aflate în custodia comunității (instituții și persoane).

Tehnica aplicării metodelor este cea care personalizează cercetarea, meșteșugul și stilul, chiar arta de a obține acele rezultate care să ne dea sentimente de satisfacție. Anticipând, voi mai nota că succesul unei cercetări rezidă în îmbinarea metodelor de investigare, întrucât un fapt de cultură populară insuficient revelat de o metodă poate fi cunoscut profund utilizând alternative. De bună seamă că există un anumit cadru obligatoriu, riguros, pe care trebuie să ni-l însușim încă înainte de a păși peste pragul „cabinetului”. La început, acesta pare încorsetant, frustrant uneori, dar cu timpul, depășind emoțiile debutului și acumulând experiență, orice cercetător ajunge să și-l asume într-un fel caracteristic numai lui, sfârșind prin a avea flexibilitate, naturalețe, inventivitate și prin a i se contura impresia că „tehnica e floare la ureche”...

În capitolul de față îmi propun să prezint principalele *metode de investigare* relevând regulile aplicării lor și formulând recomandări ce stau la baza conturării unor *tehnici adecvate* fiecăreia dintre ele.

4.1. Unii teoreticieni și practicieni ai terenului plasează *culegerea de informații prin metode orale* în rândul tipurilor de anchete (Copans: 1998, 59 squ.), dar, cum toate cele patru prezentate mai sus conțin această componentă (cf. supra, 3.4.), pe lângă altele, desigur, prefer să o comentez în acest context.

Efectuarea cercetării de teren prin *metode și tehnici orale* impune ca o condiție sine qua non stăpânirea limbii / vorbirii locale. Trecând peste cazul cercetării în afara propriei culturi întrucât acesta este foarte limpede, voi spune că atât atunci când atenția noastră se îndreaptă către satele românești, cât și atunci când grupurile vizate aparțin mediului urban (cartier, categorii marginalizate) este absolut necesară o minimă competență lingvistică (dialectologică, în primul caz și, respectiv, cunoașterea argoului grupului, în cel de-al doilea). Pentru aceasta, cercetătorul are o primă sursă – cursurile și studiile de lingvistică – iar în completare, chiar vorbirea persoanelor intervievate. De aceea, este preferabil ca, cel puțin la început, cercetătorul să beneficieze de asistența unui ins din interior, bun cunoscător al sensului cuvintelor și capabil să ofere echivalentele lor literare care să fie notate scrupulos.

Cele dintâi cunoștințe pe care suntem datori să ni le însușim la instalarea în teren sunt formulele de bunăcuviință¹ și cele de adresare specifice locului². Nimic nu este mai stânjenitor pentru un țăran decât să i se adreseze cineva cu apelativul „domnule” și, pe de altă parte, nimic nu ne asigură o mai mare prețuire decât obișnuința de a saluta orice trecător cu formula pe care am deprins-o, indiferent dacă îl cunoaștem sau nu.

Competența etnolingvistică se va manifesta mai ales în prelucrarea informației (transcriere dialectologică, glosarea interviurilor, echivalarea termenilor din chestionare), dar până acolo drumul e lung și trebuie netezit încă de la început.

¹ În Maramureș, spre exemplu, oamenii se salută cu formula: „Lăudăm pe Cristos!”, răspunsul fiind: „În veci, amin!”. Desigur că acestea sunt greu de adoptat instantaneu, însă este bine să fim avizați pentru a nu afișa o mimică uluită.

² Putem recurge de la început la termeni de adresare familiari: nene, dadă (în Muntenia), unchiule, mătușă (în mai toate zonele), aciule, nană (în vestul țării), dar și aceasta în funcție de vârsta persoanei. Oricum, utilizarea pronumelor de politețe familiară (dumneata, mata, matala) sunt evident mai mult agreeți și conferă o undă de căldură dialogului.

Cunoașterea unui set minimal de cuvinte și expresii generale și locale specifice domeniului și temei investigate (legate de ocupații și meșteșuguri, de speciile folclorice¹ etc.) este un bun câștigat încă din perioada de pregătire a cercetării. Evitarea termenilor științifici de strictă specialitate care nu sunt cunoscuți mediilor folclorice (e.g. basm, orație, cântec epic, incantație) și formularea unor întrebări bazate pe perifrază ușurează mult comunicarea.

Un aspect demn de luat în seamă este acela că prezența etnologului, angajarea într-un interviu, convorbire (mai ales când este înregistrată) și chiar investigația prin intermediul chestionarului pot antrena modificări ale comportamentului lingvistic al subiectului care poate recurge la limba literară, la expresii echivalente, la neologisme. Acestea trebuie să li se acorde importanța cuvenită încă de la înregistrare prin solicitări suplimentare (specificarea și notarea terminologiei locale). La rândul său, cercetătorul trebuie să comunice firesc: să nu utilizeze cuvinte și / sau expresii nespecifice sau neadecvate (provenite din alte zone, neologice sau arhaice), dar nici să nu fie silit, din cauza nestăpânirii vorbirii zonale / locale, să-și oprească interlocutorul prea des pentru explicații și „traduceri”.

4.1.1. Multă vreme *culegerea de informații orale* (în special cea etnografică) s-a bazat pe un schimb inegal: cercetătorul pune întrebări (adesea strict la obiect) și primea de la interlocutor răspunsuri pe măsură (seci, concise). Doar dacă acestea nu-l mulțumeau, își reformula cerințele sau solicita informații suplimentare, de detaliu, descrieri, exemplificări. Este lesne de intuit că întrebările se structurau într-un cadru tehnic preformat, cel al *chestionarului*.

Elaborat în urma unei documentări solide și minuțioase, orice chestionar sintetizează informațiile astfel obținute creând un fel de „portret-robot” al faptului de civilizație / de cultură ce urmează a fi cercetat, sau, împrumutând un termen din lingvistică, „o invariantă” a acestuia, adică o ipostază ideală.

¹ Termenii cunoscuți din cursurile de folclor nu au același înțeles în diferite zone etnofolclorice: în cea mai mare parte a Transilvaniei „a (se) cânta” înseamnă „a boci, a jeli”, în vreme ce cuvântul „horă” și derivatul verbal „a hori” specific părții de nord desemnează piesele lirice și respectiv intonarea acestora. La fel se întâmplă cu „descântecul (descânteca)”: în Bistrița-Năsăud și Maramureș este corespondent al orației de nuntă scandate pe ritmul muzicii, în vreme ce prin „ciuitură” se înțelege strigătura de joc și piesele liric rituale din același context, acestea poartă numele de „muștrări” în zona Muscelului.

S-au utilizat (și se mai utilizează încă) mai multe tipuri de chestionar clasificate în funcție de perspectiva demersului (cf. supra 3.2.) și de răspunsurile pe care specialistul se așteaptă să le primească.

Cele *generice și extensive* au în vedere fapte de cultură de anvergură mare (e.g. sărbătorile calendaristice, repertoriul coregrafic local / zonal, tradițiile și obiceiurile din ciclul vieții), iar cele *specifice și aprofundate*, un segment al manifestărilor ori fenomenele care le influențează (e.g. colindatul cetelor de copii, dansurile feciorești, modificările survenite în credințele și practicile rituale legate de naștere).

În funcție de formularea seriei interogațiilor, se pot alcătui *chestionare închise*, la care se așteaptă doar răspunsuri afirmative sau negative, nu și detalii explicative sau descriptive, precum și *chestionare deschise*, care reclamă adaosurile de mai sus și, suplimentar, o analiză diacronică.

Chestionarul este, prin urmare, un instrument necesar, dar nu și suficient, pentru reușita unei cercetări. Utilitatea lui rezidă în faptul că – formulând întrebări specifice și circumscrise sau chiar focalizate asupra temei – reduce riscul abaterii de la aceasta și pe cel al dispersiei informației. Totuși, de aici se naște sentimentul de frustrare al cercetătorului și al interlocutorului său, deopotrivă. Cel dintâi poate să constate, atunci când examinează materialul înregistrat, că, omițând să includă anumite chestiuni, a obținut informații incomplete (e.g. riturile funerare și postfunerare în cazul „morților năpraznice”); cel de-al doilea se vede obligat să ofere date generale și amănunte după un dozaj impus, despre lucruri care poate nu-l interesează fie pentru că le socotește banale sau desuete, fie pentru că nu mai sunt în preocupările lui curente (e.g. date despre practicile magice vechi de aducere a ploii, reproducerea colindelor din repertoriul infantil). Mai mult chiar, atunci când aplicarea chestionarului seamănă izbitor cu un interogatoriu, cercetătorul neoferind niciun prilej de divagații și de reflecție personală, comunicarea se poate bloca, reluarea ei fiind cel puțin delicată, dacă nu chiar imposibilă. Pripa în care s-ar trece de la o întrebare la alta, de la un capitol la altul, poate crea și ea asperități în comunicare izvorâte din iritarea interlocutorului care se află în fața unui scrib presat de timp „să bifeze” o activitate devenită plicticoasă pentru amândoi.

Ar mai fi de spus că majoritatea chestionarelor sunt astfel alcătuite încât lasă impresia, dacă nu chiar formează convingerea, că etnologul este omniscient și atunci, în mintea celui interogat se nasc întrebări firești pe care cei mai mulți nu se sfiesc să le rostească: „Păi, văd că pe astea le știți prea bine dumneavoastră! Atunci, la ce bun să vă mai răspund? Pentru atâta lucru ați bătut amar de cale?!” Aici intervine meșteșugul, stilul sau arta cercetătorului care nu trebuie nicidecum să dezarmeze, ci dimpotrivă, cu tact, politețe și calm, să redreseze discuția explicând în cuvinte simple (și poate chiar măgulitoare) de ce a ales *acel teren* și mai apoi de ce se adresează *acelei persoane*.

O asemenea criză (ce-i drept, surmontabilă) se cere evitată dintru început respectând două recomandări: prima, de a nu utiliza *chestionare închise*, prea stufoase și autosuficiente și în orice caz de a nu le utiliza sub privirile vexate ale interlocutorului, iar a doua, de a îmbina aplicarea lor cu *dialogul destins* (convorbire, comentarii, mărturii și mărturisiri, relatări de fapte trăite). De altfel, cum voi arăta mai departe, nu aplicarea chestionarului este socotită astăzi cea mai eficientă tehnică pentru culegerea de informații, ci tocmai cele enumerate mai sus.

4.1.2. Am văzut până aici cum se comportă (comporta) *cercetătorul-anchetator*, care inventariază bunuri culturale printr-o tehnică destul de rigidă, care nu dă libertate interlocutorului de a-și formula considerațiile, cu atât mai puțin, de a-și exprima opiniile proprii. Această atitudine a fost generată de o viziune uniformizantă ce pornea de la ideea unei vieți private-standard și nu a unui patrimoniu cultural înmagazinat în memoria educației, ea înlesnind în bună măsură demersurile cercetătorului de a „radiografia” civilizații și culturi.

Secolul XX a însemnat în antropologia culturală o întoarcere către persoană și către personalitate, preocupările teoretice marcate de împrumuturi din psihologie și psihanaliză, având în vedere experiența personală și personalizată a culturii. De câteva decenii buna munca etnologului a împrumutat ceva din maniera de comunicare a altor categorii profesionale (jurnaliștii și psihanaliztii). Demersul lui recurge la o teorie a comportamentului care ia în calcul variabilele bio-psiho-sociale ale persoanei intervievate (cf. Copans: 1998, 68).

Voi supune aici atenției două formulări ale acestei perspective extrem de importante pentru noutatea pe care au prezentat-o la vremea emiterii lor și care au generat până astăzi atitudini modificate în raport cu obiectul și subiectul cercetării de teren.

La inaugurarea cursului de folclor de la Universitatea din București (1909), profesorul Ovid Densusianu propunea: „Folclorul este chemat prin urmare să ne aducă la stabilirea de fapte psihologice, și de aceea orice culegător de basme, poezii populare, credințe ș.a. trebuie să vadă în materialul adunat contribuții prețioase, sigure, pentru concluziuni etnopsihologice. /.../ Pentru constatările psihologice este absolut indispensabil să se dea acest material, să se culeagă de la țăran, în afară de ce s-a cules de obicei până acum, tot ce dânsul exprimă prin grai, tot ce alcătuiește judecata lui asupra diferitelor împrejurări în care trăiește, tot ce crede el despre actualitate.”

Structurând cadrele cercetării sociologice a satului românesc, savantul Henri H. Stahl, emitea următoarele considerații: „Luat în parte, fiecare dintre indivizii componenți ai societății reprezintă un cosmos, o lume în sine, atât de variată față de alte vieți și de bogată în amănuntele sale, încât problema pe care o ridică existența individului ca atare ar putea fi socotită insolubilă /.../. Sociologul va trebui să ia veșnic cunoștință de această societate prin oamenii individuali și prin faptele izolate care o constituie, va trebui veșnic să reconstruiască, din fragmente, un total care îi scapă prizei directe. /.../. Greutatea de care ne izbim este aceea de a obține de la un informator, cu cât mai puțin amestec din partea ta, exact informația care îți trebuie, sinceră și complectă, pe care tu s-o înregistrezi, și în a observa, fără deformare, faptele.” (Stahl: 1999, 175)

Ambele aserțiuni fac trimitere la metode de investigare mult mai destinsă: *interviul și convorbirea*.

În literatura de specialitate se face distincție între trei tipuri de interviu: *directiv*, *non-directiv* și *semi-directiv*, fiecare dintre acestea fiind utilizate nu numai în științele sociale, ci și în jurnalism și chiar în psihoterapie.

Interviul prezintă avantajul că se păstrează în context tematic, în cazul celui *directiv (structurat)*, chiar foarte apropiat de acesta, facilitând totodată o comunicare mai profundă între cercetător și cel cercetat, bazată pe recunoașterea și respectarea mutuală a intereselor comunicaționale și a competențelor, de aceea se bazează pe o

pregătire aprofundată a temei și subiectelor, chiar pe conturarea unui chestionar. „Controlul, instrumentalizarea și neutralitatea sunt cuvintele-cheie ale apărătorilor acestui tip de interviu.” (Géraud, Leservoisier, Pottier: 2001, 41).

Interviul non-directiv încurajează discursul spontan și „presupune din partea anchetatorului o atitudine empatică indispensabilă pentru crearea unei relații de încredere și stimulare a vorbirii.” (Géraud, Leservoisier, Pottier: 2001, 41) Neutralitatea abordării se fundamentează pe non-intervenția anchetatorului, dar simpla lui prezență și reacțiile lui influențează în mod evident răspunsurile subiectului.

Plasat între celelalte două tipuri prezentate mai sus, *interviul semi-directiv* (cu plan, ghid sau focalizat) „constă în acceptarea unei libertăți de vorbire cu exercitarea unui control asupra a ceea ce se spune. Controlul este asigurat cu ajutorul unui ghid de interviu, pe care cercetătorul îl alcătuiește pe baza ipotezelor sale de lucru. Acest ghid servește ca memento și se dovedește de o mare utilitate când e vorba despre efectuarea unei munci comparative.” (Géraud, Leservoisier, Pottier: 2001, 42) *Interviul semi-directiv* utilizat pe scară din ce în ce mai largă în cercetarea etnologică, mai ales corelat cu *reconstituirea orală a tradițiilor și povestirea vieții*, reclamă o relație strânsă între cercetător și cercetat, dar mai ales o experiență mare a celui dintâi, care, potrivit autorilor menționați, trebuie să fie capabil să realizeze „din mers” o primă sinteză evaluativă a informațiilor care să-i slujească ulterior reformulărilor și reluărilor. Este de la sine înțeles că tema nu poate fi epuizată într-o unică întâlnire astfel încât este de dorit ca prima să fie cât mai fructuoasă atât cantitativ, cât și în privința netezirii asperităților și reticențelor comunicării.

Pregătirea unui *interview* presupune crearea - tot pe baza documentării - a unui cadru de discuție detaliat, ordonat logic și / sau cronologic în funcție de tema (subiectul) ce se are în vedere și de perspectiva cercetării. Acestea trebuie să fie anunțate de cercetător încă de la debutul întâlnirii în termeni clari, fermi, dar politicoși („Aș vrea să stăm de vorbă, dacă sunteți de acord, despre...”). El poate să traseze discuției unele coordonate temporale, dacă urmărește dinamica unui fapt de cultură, și spațiale, dacă are în vedere răspândirea acestuia. Chiar dacă nu-l interesează în mod expres aceste aspecte și nu le-a inclus în cadrul de interviu, iar interlocutorul le-a trecut cu vederea, este bine ca în final, într-o *discuție rezumativă*, să caute să obțină și

asemenea informații care îl vor ajuta mult în demersurile similare succesive și mai ales la interpretarea datelor culese.

Întrebările trebuie să fie generale (generoase chiar), permițând inserarea detaliilor și a descrierilor, precum și împărtășirea opiniilor și a concluziilor evaluative de către cel interviuat. Acesta trebuie să fie lăsat să-și urmeze propriul fir al gândurilor și readus la subiect doar când divagațiile sunt prea mari, fie prin reluarea unei secvențe („Spuneți mai înainte ceva despre...”), fie într-o manieră ceva mai autoritară („Să revenim la...”), urmate de o întrebare de sprijin. În niciun caz vorbitorul nu va fi întrerupt pentru a i se cere detalii, explicații sau exemplificări (să actualizeze, spre exemplu, anumite piese repertoriale conexe), ci acestea se vor nota simultan în caietul de teren și se va face apel ulterior la ele.

Metoda interviului se poate îmbina, așa cum se poate observa, cu *descrierea de tip etnografic* (apreciată ca obiectivă), dar și cu *povestirea* (fie că este vorba despre „nararea tradițiilor”, fie despre cea a propriei vieți). Această manieră de cercetare pune problema raportului obiectiv – subiectiv, concret, a capacității cercetătorului de a se plasa la o distanță constantă și admisibilă față de comunitatea cercetată, fapt care se vedește astăzi pe cât de iluzoriu, pe atât de neproductiv.

Dacă descrierea este pusă sub semnul contemplării și se constituie într-o „sfidare a fluxului temporalității” așternându-se pe axa spațială a desfășurării, narațiunea se plasează mai aproape de acțiune și poate consta într-o „serie de descrieri articulate în mișcarea temporalității” (Laplantine: 2000, 63). Pe de altă parte, *relatările cu caracter personal* mai prezintă avantajul că, datorită implicării subiective, pot cuprinde toate detaliile unei descrieri, experiența personală fiind un suport real și eficient al memoriei. Nu în ultimul rând, corelarea acestei metode de recuperare și de punere în valoare a memoriei colective cu cea clasică (aplicarea *chestionarului specializat*) și cu cele ale *interviului și conversației* poate furniza perspective diferite asupra tradițiilor cutumiare, distribuite pe roluri actanțiale și pe straturi temporale.

Cu scopul obținerii aceluiași date, se poate proceda la *interviuri încrucișate* aplicate mai multor persoane din aceeași comunitate sau din comunități diferite, procedând, totodată, la *eșantionarea lor pe categorii* de vârstă, gen, competență declarată / recunoscută etc. În acest mod, cercetătorul va putea confrunța și analiza

mai profund faptele de cultură și va putea să emită opinii solid argumentate din interior.

Pornind de la faptul real că astăzi cercetătorul nu mai poate fi omniscient, în anchetele de etnologice complexe efectuate în echipă se mai aplică o altă manieră de culegere: cea a *interviurilor suprapuse*. Cercetători de specializări diferite (filologi, muzicologi, coreologi) pot intervieva succesiv aceleași persoane concentrând discuția asupra componentei care îi interesează (e.g. obiceiurile de la nuntă, hora duminicală).

Trei condiții se impun de la sine: obținerea, în prealabil, prin *interviu individual* sau / și prin *chestionar general*, a unei descrieri secvențiale a fenomenului studiat (morfologia acestuia), verificarea competenței și performanței purtătorilor de tradiții și selectarea lor în funcție de acestea și, în fine, eșalonarea în timp a interviurilor sau sincronizarea lor, astfel încât operația să nu fie istovitoare pentru cei intervievați. Dar cum realitatea culturii populare dovedește că sunt foarte rare cazurile în care inșii folclorici manifestă mai multe competențe, munca cercetătorilor poate fi considerabil ușurată dacă mai întâi vor depista specializările acestora.

Pentru culegerea de informații și date centrate pe un obicei performant colectiv (e.g. colindat, ceremonii și rituri agrare, manifestări carnavalesți) se poate recurge la *interviul colectiv*. Se impun și aici două cerințe, ambele privind tehnica înregistrării: crearea oportunității de a comunica fiecărui participant și acordarea unei atenții deosebite efectuării înregistrărilor („etichetarea” fiecărei intervenții orale, asigurarea unui cadru propice, fără zgomote și asistență). Satisfacerea celei dintâi va crea interlocutorilor sentimentul utilității și va furniza cercetătorului informații prețioase (evaluări, considerații izvorâte din experiența personală), iar cea de-a doua îi va înlesni transcrierea și interpretarea acestora. Și mai eficientă este însă tehnica înregistrării video a unei asemenea discuții întrucât permite identificarea fiecărui partener de dialog și chiar îi stimulează să intervină.

Atât *interviurile încrucișate*, cât și *cele colective* nu le exclud pe *cele individuale*; ele se pot realiza în etapa de pregătire a observației directe – pentru o mai bună gestionare a materialului ce urmează a fi filmat - sau după aceasta – cu scopul înțelegerii mai profunde a implicării protagoniștilor și semnificației pe care aceștia o acordă evenimentului cercetat în ansamblu și fiecărui act și gest în parte.

În finalul acestui subcapitol voi formula un imperativ al aplicării *metodei interviului*, acela de a proceda la *înregistrări integrale* (electronic sau digital) și *integratoare* (note, idei, comentarii rostite sau nu de către cercetător) și de a transcrie (translitera) totul.

4.1.3. *Conversația* este o metodă și mai lejeră de culegere orală de date, ea supunându-se doar rigorilor sociabilității. Într-o cercetare de teren, prilejurile pot fi multiple: plimbări de recunoaștere și familiarizare cu locul, întâlniri întâmplătoare în spații cu semnificație socială (în centrul satului, la primărie, cârciumă, biserică, în gară sau în stația de autobuz) și întâlniri stabilite în prealabil.

În principiu, *convorbirile* pot fi *spontane* sau *programate* (cu finalitate și coordonate spațio-temporale precise), dar cum nimic nu poate fi lăsat la voia întâmplării în munca de teren, chiar și atunci când nu-și propune să se angajeze în dialog, cercetătorul nu le poate refuza și nici nu-și poate permite acest lucru.

De la caz la caz, cercetătorul se poate angaja într-o *conversație sumară*, redusă la câteva formule de bunăcuviință, într-*una euristică*, în urma căreia află noutăți (e.g. pentru ce s-au tras clopotele în seara precedentă?) sau detalii privind rutina vieții cotidiene (e.g. când va începe recoltatul?) sau într-*una preparatorie*, care să-i faciliteze o întâlnire ulterioară pentru un dialog mai amplu. Fiecare în parte este profitabilă, de aceea este bine ca, urmărind ritmul vieții locale, cercetătorul să-și facă apariția – „ca din întâmplare”, dar de fapt, propunându-și acest lucru – în punctele pe care le-a reperat ca fiind consacrate întâlnirilor, dezbaterilor și altor activități comunitare.

Lansarea în orice tip de *convorbire*, dar mai cu seamă într-*una pregătitoare* este foarte importantă pentru recrutarea și selectarea de noi subiecți, fie remarcați cu acest prilej de cercetător însuși, fie desemnați de alte persoane în virtutea prestigiului de care se bucură.

Convorbirile mai ample (sau în termeni familiari, șuetele și taifasurile) au un farmec al lor: desfășurate în cadrul intim al căminului partenerului de dialog, departe de urechi indiscrete, ele furnizează o sumă de detalii picante („secrete” publice, bârfe și zvonuri) pe care, chiar dacă cercetătorul nu le va crede, e bine să le înregistreze fie doar și mental. În acest context, el trebuie să aibă o atitudine mai implicată, mai

deschisă, să afișeze o curiozitate moderată și lipsită de malițiozitate, care va încuraja conlocutorul și va conduce dialogul mai departe. El trebuie să fie pregătit, totodată, să ofere „ceva la schimb” (mărunte și inocente observații, exemple din experiența personală sau „cazuri” similare cunoscute de el și demne de a fi luate ca exemplu sau ca reper de comentarii). Se pot obține informații prețioase despre tensiunile actuale și conflictele mai vechi din interiorul comunității, despre centrele ei de autoritate și prestigiu, despre codul comportamental etc.

În acest ultim caz se pun două probleme. Prima vizează imaginea cercetătorului generată de reacțiile sale de moment și de întreaga atitudine. El nu trebuie să treacă nicidecum în ochii celui cercetat (și mai apoi, ai comunității) drept un provocator și colportor de bârfe, dar nici ca o persoană infatuată, complet neinteresată de „noutăți”, ci ca una (relativ) onestă, un bun și discret confident, atent cu tot ceea ce se întâmplă în jurul său și mai ales ca un bun ascultător. Cea de-a doua se referă la înregistrarea *convorbirii*. Pentru aceasta, cercetătorului nu trebuie să-i lipsească ustensilele de bază – carnetul de teren și reportofonul – dar pe acesta din urmă îl va utiliza numai cu permisiunea gazdei.

Cu toate acestea, beneficiind de un cadru propice, convorbirea amplă poate facilita cercetătorului înregistrarea ei, în vreme ce celelalte trei enunțate mai sus nu se pretează la această operație. Ceea ce îi rămâne de făcut este ca, scrutându-și memoria, să consemneze ulterior ceea ce este demn de reținut pentru demersurile viitoare în carnetul de note de teren sau în jurnalul personal.

Convorbirile centrate pe o problemă, pe un aspect complex al faptelor și fenomenelor de cultură investigate și care tind să devină veritabile *interviuri*, se pot purta atât în contextul de mai sus, cât mai ales în etapa de revizuire și completare a înregistrărilor de teren, după ce materialul a fost evaluat și sumar prelucrat. Mai ales dacă la prima întâlnire s-au cules datele prin *aplicarea chestionarului*, este recomandabil ca, la „retușarea” acestora interlocutorului să i se lase o libertate mai mare de expunere și de detaliere, astfel încât să nu i se creeze sentimentul inhibant al unui examen de corigență.

O familiarizare cât mai rapidă și eficientă a cercetătorului cu stilul de viață, aspirând finalmente la o bună cunoaștere și înțelegere a normelor morale și

comportamentale, a ierarhiilor valorice și mentalității comunității, constituie cheia succesului oricărei discuții de acest tip (*interviu sau convorbire*).

Am lăsat la urmă *un tip special de convorbire* utilizat pentru finalizarea cercetărilor prin metode orale de către discipolii lui Dimitrie Gusti: *cea sociologică*. Aceasta se plasa la interferența a trei discipline: etnografia, sociologia și psihologia și avea ca scop interpretarea faptelor de cultură populară dintr-o dublă perspectivă – cea a insului dinăuntru comunității și cea a cercetătorului. La aceasta se adăuga încercarea de a sonda profunzimea gândirii și ale conștiinței individuale spre a înțelege gradul de angrenare în tradiție, asumarea sau respringerea acesteia, dar și detașarea de ea sau, dimpotrivă, acceptarea presiunilor pe care le exercită.

Iată și definiția pe care o dădea Traian Herseni: „*Convorbirea sociologică*, spre diferență de conversație, discuție, interogație (chestionar, n.n.), este o metodă de cercetare științifică și anume de cercetare completă a fenomenelor sociale sub forma lor de interiorizare individuală. Calea directă este autocercetarea (echivalentul introspecțiunii din psihologie) al cărei rezultat noi îl obținem prin mărturisire. Cercetătorul sociolog ține prin convorbire să provoace atât autocercetarea, cât și mărturisirea subiectului, obținând astfel un portret social al lui. (Întrebuințăm de regulă pentru indivizii cu social interiorizat termenul de personalitate).” (Herseni: 1999, 151 squ.).

Așa cum se poate observa, această metodă de cercetare nu este una preponderent psihologică sau psihanalitică, întrucât accentul cade, totuși, pe demersul sociologic, iar biografia sau istoria unui individ interesează numai în măsura în care acesta a jucat un rol semnificativ în viața socială. Confruntarea planului obiectiv cu cel subiectiv duce la înțelegerea (sau confirmarea) trăinicieii societății studiate, oferă, de fapt, cercetătorului o serie de imagini fragmentate care, recompunându-se ca într-un joc de caleidoscop, se constituie într-o reflectare cât mai aproape de realitate a vieții sociale, nu ca un dat încremenit și excesiv modelat, ci ca o sumă de existențe modelabile, dar concrete. „Rezultatul este – conchide Herseni - cunoașterea adâncită a fenomenelor psiho-sociale dintr-un moment dat și elucidarea problemei raporturilor dintre indivizi și societate.” (Herseni: *ibidem*).

4.1.4. „Dacă observația de teren rămâne una dintre condițiile esențiale ale demersului etnologic, etnologul trebuie totuși să o completeze dând cuvântul indivizilor.” (Géraud, Leservoisier, Pottier: 2001, 39). În felul acesta cercetătorul dispune, pe lângă rezultatele percepției sale, de o judecată din interior asupra faptelor de viață și de cultură cercetate, nu întâmplător aceasta din urmă, putând fi mai justă decât propria apreciere.

Perspectiva propusă de etnologii francezi nu se mărginește la confirmările pe care le așteptau sociologii din primele decenii ale secolului trecut, ci, dimpotrivă, tinde către sondarea profundă a personalității celui interviuat. Din punctul acesta de vedere, autorii citați fac o distincție netă între *narațiunile cu caracter autobiografic* și cele *biografice*. Dacă în cazul celor dintâi autorul (interlocutorul) „este lăsat singur și are toată libertatea în desfășurarea povestirii. /.../ În privința biografiei, ele se disting prin prezența cercetătorului în timpul povestirii vieții de către subiect.” (Géraud, Leservoisier, Pottier: 2001, 41).

Punctul de convergență al metodei *convorbirii sociologice* cu ceea ce ne-am obișnuit să numim *povestiri de viață* („histoires de vie”, „life stories”) îl constituie scopul în sine al unor asemenea înregistrări, anume acela de a obține o variantă subiectivă, individuală, a fenomenului cercetat, urmărindu-se prin aceasta nu numai gradul și modul implicării persoanei în viața comunității, judecata sa de valoare asupra normelor și cenzurii sociale, ci chiar evitarea unei perspective idealizante și uniformizante asupra tradiției.

Am arătat deja beneficiile aplicării acestei metode (cf. supra 4.1.2.) și vom adăuga, exemplificând, că ea s-a dovedit oportună chiar și în investigarea potențialului creator al unor așezări și zone meșteșugărești din țările nordice, astăzi cuprinse între Stockholm și Uppsala, într-o zonă de mare aglomerare urbană ((Ljungström:1993, 140 squ.).

Interesul cercetătorilor a fost acela de a descoperi, pune în valoare și, eventual, revitaliza meșteșugurile tradiționale. S-au utilizat multiple tehnici de investigare: celor intervieuați li s-a cerut *să descrie* viața la fermă (un fel de *life story* spusă în colaborare cu cel ce lua interviul), apoi li s-a aplicat *un chestionar* legat de fiecare artefact (cine îl făcea, cum, când, de ce, pentru cine și cu ce scop), în fine, ei au manifestat uneori inspirație *povestindu-și experiențele personale*. Autorul articolului subliniază faptul că asemenea relatări se nășteau atunci când obiectul-pretext al

discuției trecea într-un alt plan al utilității, când se plasa în alt context decât cel cotidian sau când se legau amintiri de crearea sau folosirea lui. În asemenea condiții, interlocutorul găsea prilejul favorabil pentru a prelua conducerea interviului, acesta constituindu-se într-un cadru similar celui scenic, un fel de „ramă” în care apărea *narațiunea*. Astfel, pe lângă informațiile pur etnografice, s-au ivit două tipuri de *narațiuni*: cele cu pronunțat *caracter individual*, ce immortalizau evenimente biografice (*personal narratives*) și cele legate de *experiențe trăite și împărtășite la nivel comunitar* (*experience narratives*).

Pornind de la artefacte, s-au putut reconstitui identitatea și istoria locale, s-a observat în ce măsură meșteșugul și obiectul ce rezultă din prestarea lui fac legătura între trecut și prezent, păstrează și cultivă tipare culturale moștenite de la o generație la alta, punând în același timp în evidență modul de a gândi și concepția individuală asupra lumii. În încheierea articolului său, cercetătorul suedez conchide: „Patternurile sunt consecințe ale repovestirii, ale nevoii de a retrăi și înțelege trecutul negociind cu viitorul. Această nevoie de revenire poate conduce la reluarea tradițiilor. /.../ Competența narativă leagă, prin narațiuni, amintirile personale despre evenimente actuale de reprezentările lor din trecut cu scopul de a forma prin ele și de a transmite viziunea asupra culturii împărtășită, deopotrivă de naratorii trecutului și ai prezentului, de cercetător și de ascultători.” (Ljungström:1993, 143)

În ceea ce mă privește, tentată de o „experiență postgustiană” în satul Roșcani din județul Hunedoara (Roșcani: 2000), am propus echipei pluridisciplinare pe care am coordonat-o într-o anchetă de lungă durată (1998-2000) adăugarea *reconstituirii narate a unor tradiții locale* la metodele și tehnicile consacrate în cercetarea de teren.

Experimentul s-a dovedit fructuos atât în ceea ce privește ocupațiile, meșteșugurile tradiționale, cât și industria casnică, portul de sărbătoare și gastronomia. Mai adecvate abordării narrative au fost însă experiența războiului, cea a călătoriilor și manifestările ludice infantile în care modalitățile de expunere au împletit armonios notațiile de tip jurnal (scris sau memorat), în proză sau în versuri, cu mărturisirile, descrierea, evocarea și reconstituirea practică.

Viața și obiceiurile de familie cu toate etapele și pragurile de trecere, ca și credințele și practicile legate de calendarul tradițional, dar mai ales obiceiurile agro-pastorale se aflau într-un proces pronunțat de transformare, de simplificare și de

desemantizare, fapt care m-a convins că era necesară aplicarea aceleiași metode pentru a le putea înfățișa într-o formă cât mai complexă.

Am observat că, de cele mai multe ori, utilizarea *chestionarelor* sau tehnica *interviului semi-structurat* nu ne permiteau obținerea datelor și informațiilor detaliate pe care ni le doream. Cel mai adesea, partenerii de dialog, unii chiar preluând conducerea anchetei, alții îndepărtându-se deliberat de tema pusă în discuție, tindeau către o prezentare subiectivă a faptelor de cultură, mai ales atunci când întrebările se refereau la stadii și forme mai vechi ale acestora. Din partea interlocutorilor era o încercare de a conferi substanță și pondere răspunsurilor și de a oferi mărturii, în maniera povestitorilor contemporani, adică printr-un discurs veridic de tip descriptiv-narativ aplicat temei și impunând repere temporale și spațiale verificabile. Afirmarea și susținerea prin detalii și martori incontestabili (obiecte rituale, fotografii de familie și documente scrise) a ipostazei de protagonist sau doar de martor al unor evenimente memorabile a constituit un alt argument al autenticității. Aceste tendințe de expunere apăreau cu mult mai pregnant la persoanele ce se bucurau de prestigiul de cunoscători și performeri ai tradiției (vornicul de nunți, descântătoarea satului). Demn de relevat este faptul că tentația povestirii personale (sau a relatării despre experiențele celor apropiați) dubla o serie de credințe, practici, rituri ce puteau părea stranii prin complexitatea și arhaicitatea lor. Prin această modalitate de glosare a tradițiilor, de descifrare destinată mai buneii înțelegeri și interpretări de către cercetătorii pe care-i aveau ca oaspeți, localnicii se străduiau să se pună la adăpost de orice eventuale etichetări defavorabile („superstițioși”, „primitivi” etc.). Era unul dintre semnalmentele comportamentului comunităților despre care voi vorbi pe larg mai departe, anume inițiativa acestora de a reorienta (recanaliza) ancheta. (cf. Știucă: 2006, 227 squ.).

De-a lungul timpului, povestirea / istorisirea vieții a slujit istoriei (pentru alcătuirea biografiilor postmortem și înregistrarea mărturiilor despre trecut în contextul unor schimbări sociopolitice rapide), etnografiei¹ (care socotește persoana interviuată ca „oglină a timpului și mediului”, reprezentativă pentru o comunitate și un stil tradițional de viață), sociologiei² (ca metodă, alături de altele, ca tehnică, în interviul aprofundat cu caracter biografic), psihologiei (ca metodă de investigație în

¹ 1926 – **Crashing Thunder**– **traectoria unui indian Winnebago** (Paul Radin); 1942 – **Sun Chief** – **Don Talayesva** (Leo Simmons)

² 1908 – **Țăranul polonez** (W. Thomas & F. Zaniecki)

etape date), educației (ca demers de cercetare și practică formativă), literaturii (pentru cunoașterea eului creator).

Dar, după cum se știe, *metoda biografică / autobiografică* a făcut carieră imediat după primul război mondial ca un mijloc de cunoaștere a socialului, prin culegerea de mărturii orale, ea permițând completarea în mod util a surselor scrise (când acestea sunt disponibile) și având meritul de a da cuvântul unor categorii sociale dezrădăcinate și marginale (Géraud, Leservoisier, Pottier: 2001, 39). Ea slujise anterior clasicilor antropologiei în reconstituirea unor stiluri de viață pe cale de dispariție și în păstrarea și cultivarea unor elemente de patrimoniu cultural. În anii '70-'80 sociologii francezi au recurs la *metoda biografică* pentru studiul proceselor și practicilor sociale, cât și în cel al dezvoltării individualismului moral în trecerea de la stilul de viață rural la cel urban (cf. Pineau, Legrand: 2001, 101 squ.). Ca o consecință, literatura de specialitate a lansat sintagme precum „life stories”, „récit de vie”, „family history” și „histoire de vie sociale”, pe care le socotim adecvate pentru ceea ce în România astăzi se publică sub titulatura de „istorie orală”.

Fiecare are o poveste de spus despre viața sa care este unică în raport cu a celorlalți – prin evenimente sau prin modul de a povesti. Documentele istorice nu ne spun tot, ci se concentrează asupra unor evenimente și personalități faimoase tinzând să-i omită pe cei aflați spre marginea istoriei sau a societății, precum și evenimentele cotidiene. Prin urmare, dat fiind că istoria este pretutindeni în jurul nostru - în familie și în comunitate, în amintirile faptelor trăite și în experiența celor mai în vârstă - putem și chiar ar trebui să socotim aceste medii (grupului) un veritabil „teren”, căci, din păcate, amintirile mor odată cu oamenii, de aceea, dacă nu le înregistrăm, ele vor fi pierdute pentru totdeauna.

4.2. *Observația directă* a fost și rămâne principala metodă de cunoaștere și înregistrare a faptelor de cultură. Preluată din domeniul științelor naturii, aceasta pare a fi la îndemâna tuturor, numai că diferența dintre demersul unui naturalist și cel al unui etnolog / antropolog este esențială întrucât, ea pune probleme deontologice radicale, între care, primordiale sunt cele legate de însăși prezența acestuia în mediul cultural studiat. Nu întâmplător, în lecția inaugurală de la Collège de France (1959),

Claude Lévi-Strauss afirma: „în fața teoreticianului, observatorul trebuie să aibă ultimul cuvânt, iar în fața observatorului, indigenul.” (apud Laplantine: 1987, 148).

Implicarea cercetătorului a constituit miezul dezbaterilor de mai bine de un secol fiind pusă în relație cu două principii fundamentale ale demersului științific: obiectivitatea și respectarea autenticității. Anticipând o serie de chestiuni pe care mi-am propus să le dezvolt mai departe, trebuie să pun în evidență câteva aspecte ce fac eficientă și chiar condiționează această metodă de culegere.

Atunci când un specialist în studiul culturii își propune să iasă din propriul mediu, el este (trebuie să rămână) conștient că trăiește o aventură sau, în orice caz, o experiență inedită. Pentru a comunica cu subiecții fie într-o manieră durabilă, împărtășindu-le existența, fie în mod pasager (Laplantine: 1987, 148), el trebuie să o facă și în mod afectiv și chiar să manifeste un anumit tip de mimetism comportamental (Rivière: 1999, 22).

Cu toate aceste eforturi, cercetătorul va rămâne în ochii tuturor membrilor comunității un ins din afară (outsider), un străin atât prin proveniența sa, cât și prin apartenența la o cultură diferită, dar mai ales pentru că, prin natura preocupărilor sale (care îl vor conduce și spre alte terenuri), el este o prezență temporară în fiecare dintre ele.

Pe de altă parte, împărtășind doar circumstanțial mentalitatea și codul cultural ale comunității, el va trebui să ceară mereu date suplimentare, lămuriri, explicații absolut necesare unei cercetări exhaustive. Pentru a le obține, nu este recomandabil să fie orgolios și, mulțumindu-se doar cu ceea ce a observat, să creeze impresia unei integrări și omnisciențe perfecte, fiindcă astfel nu va ajunge la cele mai bune rezultate (Copans: 1998, 35-38).

Astfel, prin simpla sa prezență, cercetătorul este pus în fața unei dileme: involuntar, el provoacă perturbări în derularea evenimentelor și fenomenelor, poate chiar a vieții comunitare în sine, creând nu de puține ori noi situații, dar, la rândul său, își vede perturbată propria activitate. Explicând această stare de fapt, François Laplantine, arată: „Noi (etnologii, n.n., N.Ș.) nu suntem niciodată martori obiectivi care observă obiecte, ci subiecte (n.n. N.Ș., subiecți) care observă alte subiecte.”, adăugând mai apoi că „Perturbarea pe care etnologul o impune prin prezența sa la ceea ce observă și care îl perturbă și pe el însuși, departe de a fi considerată ca un

obstacol epistemologic pe care ar trebui să-l neutralizeze, este o sursă infinit de fecundă de cunoaștere /.../ Analiza, nu numai a reacțiilor celorlalți la prezența acestuia din urmă, dar și reacțiile sale la reacțiile celorlalți, este chiar instrumentul susceptibil să procure disciplinei noastre avantaje științifice considerabile, pentru ca puținul care se cunoaște să poată fi extras.” (Laplantine: 1987, 168-172)

După opinia lui Claude Rivière, *observația directă* are caracter de meșteșug, măiestrie; dificultatea realizării ei decurgând din poziția observatorului într-un spațiu determinat cu o perspectivă limitată, având un statut dat de sistem ca nod de interacțiuni (Rivière: 1999, 22).

Același autor operează în interiorul acestei metode de cercetare următoarele distincții: *observație internă* (autoobservație, asupra propriului grup) / *observație externă* (asupra unui grup exterior); *observația simplă* (utilizează doar propriile simțuri) / *observația echipată* (beneficiază de dotări tehnice); *observația continuă* (de lungă durată) / *observația discontinuă* (concentrată exclusiv asupra unei reuniuni, manifestări); *observația dezangajată* / *observația participativă*; *observația mărturisită* / *observația clandestină*; *observația descriptivă* (relativ pasivă, a etnologului) / *observația cu scop de a diagnostica și de a ghida o acțiune* (e.g. activismul cultural, specialiștii în conservarea patrimoniului) (Rivière: 1999, 22-24).

Desigur că niciuna dintre manierele de observare enumerate mai sus nu se aplică în mod exclusiv, ci se vor corela pentru se a ajunge la rezultate cât mai complete, aceasta ținând de experiența și stilul fiecăruia. Luând la întâmplare două dintre ele – *observația internă* și cea *clandestină, întâmplătoare* – putem lesne să ne dăm seama că nici atunci când asistăm la o ceremonie în propria familie, nici când ne oprim în loc să privim un alai de nuntă în cartier sau felul în care se confecționează sau repară un anumit obiect, nu ne limităm doar la o contemplare simplă, ci căutăm să obținem cât mai multe detalii privind semnificațiile, rolurile, coordonatele păstrării și transmiterii tradiției (apartenența, vârsta, statutul social ale protagoniștilor), iar în cazul ultimului exemplu, explicații privind tehnica, materialele, ordinea operațiilor, utilitatea obiectului etc. Așadar, doar în mod aparent observatorul / cercetătorul manifestă în anumite împrejurări o atitudine dezangajată căci, simplul fapt că a zăbovit din drum și a privit dovedește interesul său și chiar o anumită atitudine.

Comentând sintagma „observație participativă”, Jean Copans opinează că aceasta „este un nonsens, întrucât cercetătorul nu participă propriu-zis la eveniment, ci doar este prezent, observația sa fiind vizuală și auditivă.” Atributul care i se atașează în acest caz metodei de care ne ocupăm vizează însă atât activitățile preliminare (de pregătire și familiarizare), cât și pe cele ulterioare (discuțiile de aprofundare și înțelegere a fenomenului purtate cu participanții). „Prin urmare, - conchide etnologul francez - nu se poate vorbi despre o pasivitate a cercetătorului, chiar dacă se utilizează și această sintagmă, atâta timp cât scopul însuși al unei deplasări în teren este cunoașterea profundă și detaliată a fenomenelor vii.” (Copans: 1998, 37)

Voi prezenta sintetic cele cinci reguli generale privind desfășurarea observației directe pe care le formulează Claude Rivière în lucrarea sa, *Introduction à l'anthropologie*:

a) *Cercetătorul trebuie să aibă o personalitate și aptitudini de observator* (rigoare și precizie pentru lucrul exhaustiv, intuiție, imaginație, o anumă empatie constând în a gândi și a simți ca oamenii pe care-i observă);

b) *Cercetătorul trebuie să fie o persoană dedicată învățării* (de la dezvoltarea capacității de a descoperi problemele și comportamentele semnificative, până la dezvoltarea memoriei și deprinderea de a lua note detaliate și exacte). Etnologul trebuie să fie antrenat în a stabili categoriile, a cunoaște sistemul de fișare și metodele de clasare, dar și în a utiliza tehnica avansată, pentru a colecta maximum de date. El trebuie să distingă net între faptele observate și remarcile pe care acestea i le sugerează.

c) *Ca procedură, etnologul trebuie să fie familiarizat cu obiectivul cercetării* și să memoreze o listă de control a elementelor pe care își propune să le observe. El va lua notițe de teren în măsura în care îi permit circumstanțele sau cât mai curând posibil, fără să aștepte să uite detaliile, indicând în același timp toate acțiunile sale de observator care ar fi putut modifica situația.

d) *Conținutul observației va fi bogat și minuțios alcătuit* (fișele vor conține ora, data, durata observației, locul exact – prin anexarea de hărți, fotografii, schițe, - circumstanțele, persoanele prezente și rolul lor, aparatura și echipamentul utilizate, eventual, aspectele care au putut influența derularea evenimentelor și

înregistrarea lor cum ar fi: temperatura, luminozitatea, zgomotul). Conversațiile și dialogurile vor fi notate sau rezumate în stil direct în carnetul de teren, iar opiniile și remarcile cercetătorului vor fi consemnate separat în jurnalul personal.

e) *Redactarea va implica operații de factură diversă.* Pe cât posibil, notele luate vor fi revăzute într-un timp cât mai scurt, pentru eventuale corectări și completări. Se va opera un clasament provizoriu cu o numerotare cronologică, marcaje de rubrici, clasament prin sistemul fișelor ușor de mânuit. Se va obține de asemenea un document concret (raport preliminar sintetic) asupra aspectelor culturii la care se vor raporta elementele lipsite de consistență și cele anecdotice ce aparțin unui context de exprimare și care permit caracterizarea unei tradiții și evaluarea unei dinamici.

Iată că cercetarea prin *metoda observației directe* nu este cătuși de puțin o operație simplă care poate fi făcută la întâmplare. Însăși complexitatea fenomenelor pe care cercetătorul își propune să le rețină (manifestări cutumiare, evenimente sociale, dar și prestarea activităților specifice unei ocupații / meșteșug) reclamă o atenție deosebită pentru detalii, cronologie și chiar intenția de exhaustivitate. Acestora li se adaugă, așa cum propunea Lévi-Strauss, comentariile și interpretările inșilor din interiorul grupului (fie ei protagoniști, beneficiari sau simpli asistenți).

O atenție deosebită și constantă trebuie acordată comportamentului celor observați întrucât, așa cum am arătat, prezența cercetătorului – mai ales atunci când este dotat cu aparate de înregistrare – îi poate tenta să aducă modificări în derularea cronologică a secvențelor, adăugarea sau omiterea unor acte și gesturi, arhaizarea (prin actualizarea unor momente sau piese repertoriale ieșite din uzul curent) sau modernizarea, toate având ca scop impresionarea cât mai adâncă a martorului din afară. (Pop: 1967, cap. VI)

În niciun caz (nici chiar în cel de mai sus, care doar va fi consemnat în carnet și se va reveni ulterior, în discuții, asupra lui), cercetătorul nu va proceda ca un regizor de film, chiar dacă, poate, scopul lui este de a realiza un documentar video. Stopările, reluările, punerile în scenă pentru o immortalizare reușită ar tulbura desfășurarea evenimentului, l-ar transforma dintr-un document autentic și relativ spontan, într-unul artificial, reconstituit pe baza unor cerințe exterioare, străine

vieții comunitare. La astfel de abilități tehnice se referă Rivière când enunță cea de-a doua regulă, și anume la acea știință a tehnicianului de a se plasa în cel mai favorabil unghi pentru a lua imaginile cele mai izbutite.

Am arătat până aici care sunt cerințele și principalele caracteristici ale observației directe, fără să reușesc, probabil, să conving cititorul în privința importanței acesteia. Dacă prin celelalte metode etnologul urmărește să obțină informații, date concrete și detalii despre fenomenul cercetat filtrate prin experiența socială și personală a interlocutorilor, observația directă îi furnizează în cel mai înalt grad imaginea vie a acestuia. Fără ea cercetătorul va deține informații de arhivă orală comunitară fiind imposibil de înțeles pe de-a întregul dacă nu sunt dublate de o „privire dinafară”, mai mult sau mai puțin detașată (obiectivă).

Pe de altă parte, oricât de detaliate ar fi reconstituirile orale obținute prin metodele enunțate anterior, nu pot fi înțelese pe deplin funcțiile și sensul acelor manifestări de cultură populară care prezintă o amploare deosebită concretizată într-un scenariu, o serie de actanți cu roluri bine determinate, o suită de limbaje convergente și o recuzită ce se supun, în principiu, normelor tradiționale (e.g. obiceiurile de la nuntă, manifestările carnavalești, ceremoniile agrare). Aceasta se întâmplă deoarece amănuntele privind atitudinea și gesturile, anumite formule și chiar eventualele inovații apărute în performarea obiceiurilor în sine se supun unui context situațional dat, de aceea este firesc să scape oricărei conversații sau interviu, oricât de ample ar fi ele. Particularizând unul dintre exemplele de mai sus, prin observație directă putem remarca inserarea / omiterea unor secvențe ritual-ceremoniale și a unor formule poetice distincte în cazul unei nunți ai căror protagoniști au o condiție aparte (sunt orfani, provin din localități sau zone foarte îndepărtate, sunt de confesiuni diferite etc.).

Dacă tradițiile circumscrise cadrului festiv (familiar și comunitar) pot fi observate și înregistrate cu o pregătire prealabilă minuțioasă ce îi asigură cercetătorului toate reperele generale (loc, moment, actanți) de care are nevoie pentru a fi întotdeauna acolo unde se derulează cea mai importantă secvență, cele legate de ocupațiile tradiționale și ritmul lor cotidian presupun o atitudine mult mai implicată. Cositul fânului, prepararea pâinii, confecționarea unui vas de lut sau a unei piese vestimentare sunt doar câteva exemple de îndeletniciri care se cer observate pas cu pas, operație cu operație, întrucât, pe lângă „procesul tehnologic”

reconstituibil fără doar și poate pe cale orală întrucât se supune tot tradiției și rutinei muncii, intervin meșteșugul și secretele lui, adică ceea ce pentru specialiștii în studiul manifestărilor artistice semnifică „stilul”. Chiar dacă este familiarizat cu ocupația respectivă și solid documentat ca urmare a unor demersuri anterioare, este bine ca cercetătorul să mimeze inocența pentru a obține cât mai multe informații de detaliu și a pătrunde tainele ei. Nu de puține ori cercetătorul, dacă nu este el însuși tentat, este îndemnat și îndrumat de către cel pe care îl observă să efectueze anumite operații, practic, să învețe ceva din acea îndeletnicire. Mai mult decât atât, suportul său practic poate condiționa observarea și obținerea unor explicații suplimentare. De aceea metoda de care ne ocupăm în acest subcapitol constituie astăzi resortul principal al unei direcții extrem de importante din punct de vedere educațional a etnologiei aplicate – reînvierea tradiției – ce se dorește un mijloc eficient de cultivare, păstrare și transmitere a valorilor identitare.

Așa cum voi arăta într-un alt subcapitol, metoda observației directe poate fi corelată, în anumite condiții, cu experimentul înregistrat video, finalitatea fiind conservarea (arhivarea) informației ce poate sluji ulterior implementării unui program asistat de revitalizare a tradiției sau doar unor scopuri educative (cunoașterea ocupațiilor și meșteșugurilor locale din trecut, a vestimentației sau gastronomiei).

4.3. Referirile exprese la *experimentele etnologice* apar destul de rar în lucrările de specialitate. Fie că se concretizează în alternarea metodelor prezentate mai sus, fie că, în condițiile păstrării până în urmă cu doar câteva decenii a unor elemente de viață tradiționale și ale identificării relativ lipsită de dificultate a purtătorilor de folclor, acestea au fost apreciate ca fiind fațete ale metodologiei generale ce țin de stilul culegătorului, de aceea nu au suscitat interesul analitic.

Într-una din puținele lucrări românești de metodică a cercetării folclorului, Ovidiu Bârlea opina cu justete că experimentul a constituit apanajul cercetătorilor formați care „au simțit nevoia unor verificări, unor precizări mai amănunțite pentru conturarea caracteristicilor folclorului și a legilor lui.” (Bârlea: 1969, 94). Totodată, el formulează câteva deziderate: „Pentru a fi fructuoase, experimentele trebuie să fie bine conduse, executate în condiții propice. Informatorii trebuie să

fie tipici, reprezentativi pentru categoria cercetată. Există și aici anumite limite, faptele nu se cer forțate peste măsură, fiindcă atunci ies din autentic. Experimentul trebuie delimitat cu claritate de faptele curente pentru a nu produce încurcături și concluzii eronate. Culegătorul e dator să indice condițiile și întinderea lui, scopul urmărit și dacă a corespuns așteptărilor sau, dimpotrivă, dacă există deficiențe care știrbesc valabilitatea concluziilor, precum și alte indicații care să împiedice confundarea artificialului din experiment cu firescul autentic.” (Bârlea: 1969, 96-97).

Folcloristul așază în această categorie *înregistrarea mai multor variante în condiții diferite* (în alt loc, la anumite intervale de timp, în contexte distincte, de la mai mulți performeri), adică o ipostază a metodelor specifice anchetelor suprapuse și recurente (cf. cap. III), pe care le-au realizat, între alții, Constantin Brăiloiu și Ion Diaconu, precum și revenirea la teren, de obicei, pe urmele altor cercetători. Alături de acestea, sunt amintite și înregistrările solicitate pentru necesități de comparație, cercetătorul fiind perfect conștient că interpretarea în atare manieră a anumitor piese este de neconceput în realitatea folclorică (e.g. colinde cântate de un solist¹, recitarea sau dictarea versurilor de cântec epic), precum și cele prin care se poate proceda la verificarea relației text-melodie (Bârlea: 1969, 96).

4.3.1. Conviețuirea cercetătorului cu propriii subiecți și integrarea lui în viața comunitară în cazul anchetelor de lungă durată se constituie într-un experiment în sine. Totuși, anumite inițiative ale acestuia – unele dintre ele intrate deja în rutina cercetării – țin în mod evident de o strategie aparte revelând autoritatea de care face uz nu de puține ori, în ciuda condiției sale de intrus tolerat. Cel mai banal exemplu îl constituie înregistrarea în afara contextului genetic a repertoriului folcloric, adică *provocarea performării*.

S-au cules și încă se mai culeg descântece, colinde, cântece rituale funerare și bocete, orații și alte piese din repertoriul nunții, narațiuni și cântece lirice, ca să nu mai vorbim de piese coregrafice, reconstituindu-se doar verbal

¹ Pentru a reconstitui repertoriul de colinde din satul Roșcani (jud. Hunedoara) am apelat în martie 1998 la unul dintre foștii membri ai cetei de dubași care, cu toate că avea în față caietul de colindat al fiului iar nepotul a dat fuga în pod să-i aducă duba, s-a întrerupt spunându-mi că „nu-și poate potrivi singur vocea” și a dus un vecin mai vârstnic, și el bun cunoscător. Înregistrarea a decurs normal câteva zeci de minute până când o femeie care trecea pe uliță a bătut în ușă curioasă să vadă cine cântă colinde în Postul Mare și astfel „dă înapoi” prunii care tocmai dăduseră în floare...

cadrul de performare. În intimitatea căminului performerului / interpretului sau chiar în condițiile de acustică perfectă oferite de studiourile special concepute, purtătorilor de folclor li s-a cerut să se transpună în starea de spirit necesară execuției la solicitarea cercetătorului. Putem vorbi, în egală măsură, de avantaje (o înregistrare tehnic aproape perfectă, completă și susținută de informații bogate, luate pe îndelete), dar și de inconveniente (imposibilitatea de a trăi întru totul momentul sau, dimpotrivă, răscolirea unor vechi răni sufletești pot altera actualizarea).

Unele piese din repertoriul ritual-ceremonial, precum colindele și cântecele rituale, se cer înregistrate așa cum sunt performate în cadrul genuin: în grup, cu o anumită repartizare a timbrului vocilor și într-o anumită manieră de execuție, precum și cu un volum și o tonalitate puternice. A înregistra asemenea fapte de folclor cu o singură persoană, oricât de competentă ar fi, nu poate reflecta decât parțial realitatea repertorială. De altfel, nu de puține ori inșii specializați refuză asemenea experimente sau se lasă foarte greu convinși¹.

Prin urmare, se conturează o dilemă: este sau nu bine să procedăm la asemenea experimente? Răspunsul nu poate fi decât afirmativ, din acest punct de vedere metoda definindu-se ca una intermediară și auxiliară. Obținerea unor variante complete și bine executate în condiții tehnice corespunzătoare este un punct de plecare pentru demersurile viitoare, în special pentru observația directă și pentru înregistrările filmate, căci furnizează reperele necesare cercetătorului ajutându-l nu numai la înțelegerea relației text-context în cazul obiceiurilor, ci mai ales la transcrierea cu acuitate a materialului știut fiind că, într-un cadru de manifestare tradițional suprapunerile de sunet și mișcare, intervențiile spontane și zgomotele de fond fac imposibilă această din urmă operație. Un al doilea argument îl constituie necesitatea imortalizării unor fapte de cultură supuse unor fenomene ireversibile precum simplificarea, sărăcirea sau uniformizarea

¹ Într-o cercetare de teren pe care am efectuat-o în comuna Padeș (jud. Gorj) în vara anului 1994, am solicitat celor trei femei recunoscute ca specializate în intonarea cântecelor rituale funerare să se lase înregistrate. După îndelungi insistențe și după ce am plătit experimentul „cu o litră de țuică slabă” așa cum mi-a sugerat un vecin participant la negocieri, ele au consimțit să se lase înregistrate fără a înțelege pe de-a-ntregul scopul cererii mele, ba mai mult, suspectându-mă că aș fi ori o cântăreață de muzică populară ori o învățătoare care „vrea să învețe Zorile ca să le ducă pe la ea pe-acolo, de unde este ea”. Problema cea mai mare a fost găsirea unui loc pentru înregistrare: nimeni nu dorea „să cheme Zorile” (divinități ale sorții și morții) în gospodăria proprie, așa că, profitând de ingenuitatea unei fetițe ai cărei părinți erau duși la oraș, am rugat-o să ne primească în magazia lor de lemne care a devenit pentru câteva ore un studio ad hoc, în vreme ce la poartă, s-au strâns destui curioși contrariați că „țârcomnicul nu trăsese clopotele a mort”...

repertorială, renunțarea la unele secvențe ritual-ceremoniale odinioară absolut obligatorii care a antrenat trecerea unor piese folclorice în repertoriul pasiv sau chiar uitarea lor.

În aceste condiții este bine să nu ratăm ocazia de a înregistra un bun cunoscător al repertoriului tradițional care ne poate în acest fel furniza datele absolut necesare înțelegerii dinamicii acestuia. În acest caz, provocarea performării poate fi dublată de alte maniere de culegere: înregistrarea din surse multiple eșantionate pe vârste, gen și competențe sau specializări, confruntarea acestora cu cele scrise (caietele de colindat, de orații, de cântece)¹. Toate aceste materiale ne vor permite ulterior să observăm eficient manifestările la care ne propunem să luăm parte și fenomenele la care sunt supuse.

Despre un experiment similar se poate vorbi și în cazul cercetării segmentului material al culturii populare, aceasta făcându-se în aceleași condiții și prezentând avantajul că se pot obține detalii tehnologice importante și chiar secrete prețioase privind arta și stilul prin urmărirea fiecărei faze de execuție în parte.

În epoca actuală când întreaga viață rurală este supusă fenomenelor globalizării, asemenea experimente pot sluji la păstrarea, afirmarea și chiar recuperarea valorilor identitare prin ceea ce am putea numi „reînvițarea tradiției”. Este vorba despre un demers complex, ce se cere atent monitorizat de specialiști, minuțios documentat și pregătit, iar acesta poate avea succes numai cu condiția manifestării unui interes din interior² și nu ca o inițiativă de activism cultural.

¹ În treacănt notez că la un asemenea experiment a fost supus Ioachim Drăgoi în anul 1934, când fratele său, compozitorul Sabin Drăgoi, l-a solicitat să noteze toate momentele nunții tradiționale din satul Petriș, comuna Seliște (Timiș) (cf. Mihai Pop – „Nunta în satul Seliște” în *Revista de Etnografie și Folclor*, nr. 2/1958). Luându-l ca model, am reconstituit dinamica obiceiurilor de la nuntă în Roșcani (Hunedoara) din informațiile complete furnizate de către trei subiecți, dintre care, unul specializat (vornic de nunți). Materialul rezultat a fost foarte variat: o descriere notată în maniera muzicantului Ioachim Drăgoi de către Gheorghe Tomoaie (zis Pișta), înregistrarea unui interviu amplu cu Ioan Morar și copierea caietului de orații cu adnotări orale privind adecvarea lor la situații particulare (miri orfani, familii descompletate, mireasă adusă din altă provincie) și aplicarea unui chestionar specializat urmat de provocarea performării repertoriului ritual-ceremonial de către Doliana Țel. Acestea ne-au slujit pe de o parte reconstituirii unei ample perioade de timp (mai mult de o jumătate de secol) cu punctarea de către insideri a principalelor momente și mecanisme ale schimbării, iar pe de alta, alcătuirii unui „scenariu ideal” local, pe care mai apoi l-am confruntat - prin observare directă și înregistrare complexă - cu o nuntă contemporană (1999).

² O ipostază a acestei tendințe am înregistrat-o în anul 1995 în localitatea Cut din județul Alba unde, după o întrerupere de mai bine de trei decenii a obiceiului colindatului, un grup de tineri intelectuali au dorit s-o reia. Impactul psihologic extraordinar pe care l-a avut gestul lor asupra comunității s-a concretizat nu numai în participarea plenară a acesteia la întreaga reconstituire a atmosferei, ci și în preluarea și perpetuarea obiceiului până astăzi de către generațiile următoare. Pornită dintr-un impuls

4.3.2. Dacă executarea unei piese folclorice sau a unui obiect de artă populară ține de capacitatea persuasivă a cercetătorului, de o relație apropiată cu subiecții săi manifestată într-o atitudine de interes viu și respect pentru competențele lor, *reconstituirea prilejului (contextului) performării* este un experiment mult mai complex și mai delicat. Scopul unei inițiative de acest gen este tot înregistrarea faptelor de cultură populară, cu precădere, realizarea unui film documentar, a cărui valoare de document se conturează încă de la început prin unicitatea și amploarea lui. Comunitățile rurale contemporane sunt încă fascinate de capacitatea filmului (mai ales a celui de televiziune) de a-i scoate din anonimat și nu de puține ori, prin reprezentanții ce se bucură de încrederea cercetătorilor, își exprimă interesul de a participa activ la reconstituirea unei șezători, a unui joc tradițional sau chiar a unui obicei agrar sau pastoral la care au renunțat de o vreme. O fac pentru „a rămâne ceva în urma lor” atât în arhivele institutelor de cercetare, cât mai ales în videoteca lor. Pentru câteva ceasuri sau zile, oamenii se transpun într-un alt timp, cel al tinereții lor sau a părinților lor, devenind în același timp actori, scenografi și regizori. Este bine ca lucrurile să fie lăsate așa: cu cât mai puțină intervenție din partea echipei de cercetători, cu atât mai spontan și plin de vervă, mai natural și mai veridic va fi filmul.

Sugestia de *reconstituire* poate veni, discret și oarecum indirect, din partea echipei de cercetători dacă aceștia descind în teren la sărbătorile la care se știe că se derulau anumite manifestări cutumiare. Pornind de la interviuri și convorbiri ample cu scopul reconstituirii orale, ei pot crea cadrul propice care să-i stimuleze pe membrii comunității să-și „pună în scenă” amintirile și să-și dovedească în cel mai convingător mod competența. Un alt factor care generează o asemenea emulație este prestigiul vechilor sărbători tradiționale concretizat în complexitatea lor și în repartizarea unor roluri ceremoniale pe gen, vârstă și statut marital (Sântoaderul, Lăsatul Secului, Sâmbăta lui Lazăr, Sânzienele). De asemenea, interesul cercetătorilor pentru un repertoriu tradițional abandonat de tineri și pentru care maturii și vârstnicii manifestă regrete nostalgice poate fi un resort

interior al unui nucleu, inițiativa tinerilor a beneficiat de sprijinul unuia dintre fiii satului, folcloristul Ilie Moise, autor al lucrării monografice **Butea junilor** (1977) și **Confrerii carpatice de tineret** (1998) ce includ date etnologice importante privind colindatul cetelor de juni în Transilvania.

eficient pentru reconstituirea unor întruniri comunitare precum șezătoarea sau jocul duminical.

Formulând în urmă cu patru decenii câteva recomandări în legătură cu acest tip de experiment, Mihai Pop arăta: „În domeniul obiceiurilor, metoda reconstituirii permite să se descopere semnificațiile unor ceremoniale și rituri, ori poate numai elemente de ceremonial și rit, ce astăzi sunt necunoscute majorității celor care le practică. Astfel de semnificații sunt importante pentru cunoașterea istorică a obiceiului și pentru a înțelege anumite aspecte din viața de altă dată a colectivității. /.../ Faptele reconstituite vor fi firește înregistrate cu mențiunea că înregistrarea este rezultatul unei reconstituirii.” (Pop: 1967, 65-66)

4.3.3. *Experimentul reconstituirii* poate fi prelungit de un altul, autoevaluativ, și anume *proiectarea filmului rezultat în fața protagoniștilor*. Cu acest prilej se poate efectua o nouă filmare, un studiu al reacțiilor și comentariilor actorilor-spectatori la vizionarea imaginilor. Acestea pot completa în mod util și interesant materialul înregistrat cu informații adiacente sau cu fapte și acte care, din varii motive, au fost omise din *reconstituire*, precum și cu memorări, evocări, aserțiuni critice și autocritice. Trebuie însă să fim pregătiți pentru a face față nemulțumirilor subiecților noștri, iar pentru aceasta, fie că le vom proiecta materialul brut, fie că vom încerca să-i lămurim asupra viziunii noastre cinematografice și regulilor de montaj, căci, aproape întodeauna, protagoniștii unui film etnografic vor să vadă tot, să se scruteze în toate ipostazele, lucru care oamenilor de film le pare nu doar superfluu, ci chiar epuizant.

Putem obține astfel trei documente filmate: „filmul filmului” (toate operațiile de pregătire a evenimentului), „filmul-reconstituire” și „filmul-comentariu”, adică o imagine completă și complexă a demersului nostru, iar acest tip de finalizare este valabilă și în afara experimentului de care ne ocupăm.¹

Conchizând, aș mai adăuga că oricâte eforturi de a se păstra detașat de realitatea socială și culturală, cercetătorul trebuie să fie conștient că simpla lui prezență perturbă desfășurarea oricărei manifestări, prin urmare, chiar simpla

¹ Un asemenea experiment a fost realizat la Centrul Național de Conservare și Promovare a Culturii Tradiționale pornind însă de la cercetarea unor obiceiuri vii: colindatul cu Brezaia la Valea Argovei și datul câinilor în jujeu de Lăsatul Secului la Grădiștea, județul Călărași. Filmele-comentariu au fost difuzate de postul național de televiziune la ore de maximă audiență.

observare directă se pune întrucâtva sub semnul experimentului, iar materialul rezultat îl îndeamnă să-și pună întrebări neliniștitoare de genul: „Cum ar fi fost dacă eu n-aș fi fost martor?”

4.4. Cu toate că, în subcapitolele anterioare am atins tangențial *problema înregistrării* voi reveni și voi stăruii asupra ei întrucât aceasta este una dintre cheile de boltă ale edificiului etnologic.

Orice tip de înregistrare pune probleme multiple și de natură diferită, dintre care aș aminti: asigurarea condițiilor tehnice, implicarea cercetătorului (echipei) și plasarea acestuia (acestora) față de faptul cercetat, principiile de selecție a pieselor și secvențelor și normele deontologice care se cer astăzi respectate riguros.

Cu toate acestea cercetarea modernă este de neconceput fără generarea acestor tipuri speciale de martori sau, în termeni mai noi, a documentelor etnografice / etnologice. Însă, așa cum arată teoriile contemporane, acestea au o natură dublă: „Conținutul lor există independent de observația care îl constituie în mărturie, dar ele nu acced la demnitatea de documente etnografice decât în măsura în care etnologul este capabil să le utilizeze ca *indicii*, adică să le facă inteligibile și semnificative totodată, prin intermediul întrebării care i se pune. Sub forma faptelor la care se referă, ele preexistă anchetei; în calitate de documente, ele sunt <create> de întrebarea care le suscită și de operația care le izolează de practică, pentru a le promova ca instrumente de cunoaștere. Documentele etnografice sunt o realitate transformată în semn de euristica etnologică. De aceea, constituirea unei documentații etnografice nu poate face doar obiectul unei codificări tehnice sau chiar metodologice.” (Bonte, Izard: 1999, 435).

Din acest amplu citat rezultă că, întocmai ca orice document obținut în urma investigațiilor de teren, inclusiv studiile elaborate de cercetător, orice imortalizare a faptelor de cultură cercetate este tributară atitudinii implicate a acestuia, oricât de mult și-ar dori să se păstreze complet obiectiv.

Pe drept cuvânt, François Laplantine face o distincție netă între *a vedea* și *a privi* apreciind că aceasta din urmă este tributară „unor convenții ale epocii noastre, ale culturii noastre și mediului nostru social care, fără să ne dăm seama,

ne indică ce trebuie să privim și cum să privim.” (Laplantine: 2000, 40) Aparținând sferei cunoașterii, percepția etnografică este una mediată nu doar lingvistic, ci și tehnic, distanțată în timp și spațiu (cercetătorul își reia notele și înregistrările acasă, unde și elaborează studiul), ajutată de instrumente (de la reportofon, aparat foto și cameră video, la carnet de note și jurnal), reevaluată și remodelată prin scriere (cf. Laplantine: 2000, 43 squ.).

Prin urmare, ceea ce înregistrează un etnolog pe teren este rezultatul unei percepții mediate, dorit detașată (cf. termenul de „privire îndepărtată” utilizat de Claude Lévi-Strauss), evaluativă și nu de puține ori selectivă. Concret, preluarea unor imagini ca și efectuarea unor înregistrări sonore revelează atitudinea sa față de propriul teren, viziunea și principiile axiologice etc. Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere scopul realizării acestora: cercetare de tip descriptiv, analitică, tipologică, comparată, care să slujească valorificării, popularizării sau inspirației creatoare.

4.4.1. Înregistrarea pieselor folclorice ca manifestări sincretice la realizarea cărora concură mai multe limbaje (poetic, muzical, coregrafic, mimetic, gestual, plastic) s-a conturat ca o necesitate odată cu fundamentarea științifică a disciplinei. Apărut în 1889, fonograful a fost utilizat în cercetarea culturii populare românești abia în primul deceniu al secolului următor¹.

Până la cercetările sistematice realizate de Școala sociologică, adică în deceniile al treilea și al patrulea ale secolului XX culegerea pieselor folclorice cântate – atunci când se intenționa notarea atât a versurilor, cât și a melodiei - se realiza într-o manieră care astăzi ni se pare rudimentară, iar rezultatul ei, îndoielnic din punct de vedere științific, așa cum arăta sociologul Henri H. Stahl într-o lucrare publicată în anul 1934: „Multă vreme cântecele populare s-au cules cu un sistem defectuos: culegătorul învăța el însuși cântecul de la informatorii lui și-l transcria apoi pe portativ; iar graiul popular se nota după ureche cu un întreg sistem de semne filologice foarte complicate.” (Stahl: 1999, 206)

¹ 1908 – Pompiliu Pârvescu utiliza fonograful pentru înregistrarea pieselor muzicale în elaborarea lucrării „Hora din Cartal”, iar în 1909, Academia sprijinea demersul compozitorului G.D. Chiriac pentru realizarea unei culegeri sistematice a muzicii populare cu scopul întemeierii unei arhive de folclor, acest fapt fiind stimulat de culegerile etnomuzicologului maghiar Bartók Béla efectuate în ținutul Bihorului tot cu ajutorul fonografului.

De altfel, în același context, cel al pregătirii anchetelor de teren, eminentul muzicolog Constantin Brăiloiu afirma că: „Numai mașina este obiectivă și numai reproducerea ei întregă și netăgăduită. Oricât de bine am scrie o melodie sub dictat, tot va lipsi ceva notațiilor noastre, de n-ar fi decât timbrul vocii și colorația aceea deosebită datorită emisiunii populare, ca să nu mai vorbim de instrumente.” (Brăiloiu: 1931, 5)

Venind ca una dintre concretizările principiului respectării autenticității, înregistrarea sonoră a fost la începuturile cercetărilor științifice restricționată de utilizarea ca material de stocare a cilindrilor de ceară pe care puteau fi inscripționate maximum 3 minute, fapt care i-a determinat pe cei ce au utilizat fonograful să stabilească o serie de reguli și de norme al căror rost astăzi, când tehnica digitală este teoretic la îndemâna oricui, cu greu îl putem înțelege. Astfel, Bela Bartók institua ca regulă notarea prealabilă a cântecelor (text și melodie), urmată de înregistrarea unei sigure strofe, iar mai târziu, Ovidiu Bârlea propunea o înregistrare selectivă ce succeda evaluarea repertorială prealabilă în contextul căreia folcloristul „stabilește ceea ce trebuie imprimat pe documentul sonor sau pe film, apoi bucățile de importanță secundară pentru care nu e nevoie decât de notarea lor sumară și în sfârșit cele la care ajunge doar simpla menționare că există în repertoriul cercetat în forma comună, generală.” (Bârlea: 1969, 80) Folcloristul mai recomanda ca, pentru economisirea benzii magnetice și pentru a cruța forțele interpretului, să fie înregistrate doar câteva fraze muzicale, iar restul să fie scris după dictare. Pe de altă parte însă, el vorbește despre stopări și reluări ale înregistrării pentru moderarea volumului, potrivirea registrului și a tonalității și reîmprospătarea memoriei pe baza variantei notate în etapa preliminară. Acestea sunt formulate în virtutea principiului metodologic urmărit de folcloriști, anume „obținerea unei variante rotunjite” și „atingerea desăvârșirii artistice” (Bârlea: 1969, 84).

Privite prin prisma evoluției tehnicii aceste soluții sunt astăzi superflue, întrucât un aparat digital banal poate înregistra un număr considerabil de ore în condiții hi-fi. Din punct de vedere științific însă recomandările lui Ov. Bârlea sunt primejdioase pentru un debutant etnolog fiindcă ele contrazic o serie de principii precum cel al respectării autenticității, al non-imixtiunii cercetătorului în actul creator-performativ, cât și pe cel al exhaustivității sau epuizării repertoriale, toate

formulate de către Constantin Brăiloiu în debutul cercetărilor monografice în urmă cu mai bine de șapte decenii.

Prin urmare, la întrebările: „Ce și cât înregistrăm?” voi răspunde răsplat: **totul**, eventual, începând cu formulele de salut și de cunoaștere reciprocă, deoarece, din fericire, nu mai e valabil nici dezideratul ca un bun folclorist / etnolog să trebuiască să aibă „un scris repede și citeț” (Bârlea: 1969, 82), computerul sau chiar echipamentele și programele speciale de transcriere făcând ele în locul nostru această treabă anevoioasă... Ar fi, prin urmare, păcat să economisim baterii închizând aparatul atunci când subiectul se abate de la discuție sau interpretul greșește un vers¹. Mai mult decât atât, manipularea în văzul acestuia a echipamentelor îi poate distra atenția și chiar genera complexe. Cuvintele încurajatoare, gesturile de încuviințare îl vor convinge că nimic nu este iremediabil, îi vor spori încrederea în sine și vor conduce mai departe performarea.

Pe de altă parte, desigur cu încuviințarea celui pe care îl înregistrăm, putem păstra aparatul deschis și după ce, practic, ne-am făcut treaba, adică am obținut prin orice metodă orală informațiile pe care le vizaserăm. Astfel se pot immortaliza impresii, comentarii, iar nu de puține ori, se pot naște discuții asupra altor teme și subiecte la fel de interesante, interlocutorul își poate aminti sau poate completa înregistrarea și abia în acest fel putem vorbi despre „variante rotunjite”. O audiție imediat după executarea unei piese folclorice va stimula performerul exigent cu sine însuși, poate chiar îl va îndemna să ofere o altă variantă autoevaluându-se, dar în orice caz se va bucura să-și audă vocea.

Așa cum am arătat, *metoda înregistrării audio* se poate corela cu o serie de *experimente* și chiar este de dorit ca acest lucru să se întâmple pentru a obține cât mai multe variante, dar și piese complete și de mare acuitate, pentru a observa influența factorilor mediului folcloric asupra performării sau a completa

¹ Practica întreruperii înregistrării se pare că a fost cvasigenerală în anii 70 și nu doar din rațiunile arătate de Ov. Bârlea ci și din altele, din păcate, necunoscute. Un exemplu ilustrativ îl constituie înregistrarea în anul 1975 a unei informatoare de excepție, Maria Ionescu (celebra Baba Ruța despre care au scris atât cel care a intervievat-o, prof. Vasile Tudor Crețu, cât și fosta lui studentă, Otilia Hedeșan). Ascultarea și transcrierea benzilor la un sfert de veac de la inscripționarea lor a dezvăluit faptul că, probabil dezinteresat de unele inițiative narative și de detalieri și interpretare ale informatoarei, cercetătorul a interupt magnetofonul de zeci de ori făcând astfel să ne parvină, fără doar și poate, o informație trunchiată. (cf. Otilia Hedeșan – **Folclorul. Ce facem cu el?**, Timișoara, Ed. Universității de Vest, 2001, p. 11-70)

înregistrarea sincronă cu *observația directă*. Parțial am răspuns și la întrebarea „Cum înregistrăm?” dar este momentul să formulez două reguli extrem de importante, urmând recomandările profesorului Mihai Pop (Pop: 1967, 63-64).

Cea dintâi vizează respectarea autenticității faptului înregistrat care se concretizează în integritatea variantei primare, completată de cât mai multe variante asemănătoare și diferite obținute prin înregistrări de la mai mulți informatori (în cazul cântecelor de orice tip), prin reconstituirea cadrului performării (e.g. șezătorile și clăcile drept cadru de povestit), confruntând materialul preluat în urma observației directe cu cel rezultat din provocarea performării (e.g. repertoriul nunții). Îndeplinirea acestui deziderat asigură succesul celor trei tipuri de cercetare prezentate în capitolul III.

O a doua se referă la calitatea tehnică a înregistrării care trebuie să permită nu doar o ascultare favorabilă operației următoare, transcrierea, ci, în principal, să facă materialul susceptibil de a fi inclus în arhive. Dacă se urmărește utilizarea fonogramei la mixajul de film sau la realizarea de materiale multimedia, cercetătorul trebuie să aibă o grijă aparte pentru a obține o acuitate apropiată de perfecțiune.

În mod ideal, echipele de cercetare beneficiază de un tehnician sau de o persoană cu abilități dovedite, dar când acest lucru nu este posibil, fiecare cercetător trebuie să ajungă la competențe suficiente pentru a manevra corect și fără dificultate atât aparatura de înregistrare, cât și cea de stocare și chiar de prelucrare. Oricum, prima grijă a cercetătorului, fie că are sau nu un tehnician alături de el, este de a organiza cadrul de înregistrare încercând, pe cât posibil, să elimine toate sursele de parazitare a acesteia prin alegerea unei incinte cât mai ferite de zgomotele de fond, recomandări formulate ferm dar politico date asistenței de a nu interveni neanunțat mai ales când se imprimă piese folclorice, plasarea microfonului și orientarea lui astfel încât sunetul redat să fie fidel performării (evident, se vor face probe).

Rămân valabile până astăzi cerințele formulate de Constantin Brăiloiu cu privire la alcătuirea unei bogate documentații care să însoțească documentul sau martorul audio, adică înregistrarea propriu-zisă, aceasta compunându-se din *fișa materialului înregistrat* și cea *de frecvență* a acestuia, *fișa informatorului* și cele

de transcriere. În paralel, utilizând caietul de note de teren și chiar jurnalul personal, cercetătorul trebuie să noteze observații, impresii și comentarii nerostite în momentul înregistrărilor care dau seamă de actul performării și de atitudinea interlocutorului și a eventualei asistențe, toate acestea fiindu-i utile în momentul arhivării și apoi în cel al elaborării studiului.

4.4.2. Imaginea statică (instantaneul sau cadrul, portretul sau poza de tip etnografic descriptiv) constituie, așa cum vom vedea, „un martor credibil”, o mărturie chiar a evenimentelor pe care le-am observat, o ipostază spontană sau minim regizată a performerului (interlocutorului), indispensabilă alcătuirii unei documentații de arhivă complete, sau un corespondent vizual al obiectului etnografic având aceeași destinație în instituțiile muzeale.

Tot în lucrarea *Tehnica monografiei sociologice* Henri H. Stahl caracteriza aparatul fotografic drept „o unealtă indispensabilă cercetătorului de teren” subliniind că „Oricât de bună ar fi descrierea, noi nu ne putem lipsi de surplusul de autenticitate pe care ni-l aduce o fotografie. /.../ Sunt unele scene care nici nu pot fi înțelese decât prin fotografie. Descrierea noastră în cuvinte ar fi prea lungă, prea confuză și lipsită de sugestivitatea pe care o are fotografia.” (Stahl: 1999, 207) Cerința pe care o formulează imperios este aceea ca imaginea imortalizată să nu fie falsificată: „Orișice aranjare de scene, orice punere prealabilă, în ordine, a faptelor astfel ca fotografia să iasă pitorească, sunt interzise. Pe cât este cu putință fotografia trebuie luată prin surprinderea unui moment de viață sinceră a sătenilor.” (Stahl: 1999, 207)

Desigur că aceste recomandări au în vedere realizarea fotografiilor în timpul observației directe, căci altfel stau lucrurile în cazul reconstituirii, al înregistrării prin metode orale și în cel al cercetării aspectelor materiale ale culturii populare.

Foarte pe scurt voi nota că se impune de la sine – dacă nu din interiorul grupului, atunci prin intervenția cercetătorilor – un demers scenografic și regizoral minimal în cazul reconstituirii anumitor manifestări. Ne fiind vorba de un eveniment spontan, distribuția actanților în spațiu, orientarea favorabilă față de sursa naturală sau artificială de lumină și chiar proiectarea pe un fundal adecvat

sunt permise. Totul însă se va face cu „etichetarea” imaginilor ca fiind rezultatul experimentului ca atare pentru a nu genera dubii în privința veridicității documentelor.

Fotografia care însoțește întotdeauna *fișa informatorului* trebuie să fie reprezentativă pentru acesta, prin urmare, chiar dacă vizita noastră l-a surprins în ținuta cotidiană de muncă, îi vom sugera să și-o revizuiască și, dacă îi face plăcere, să îmbrace „hainele de biserică” (de sărbătoare) și să-și aleagă, eventual, locul în care dorește să fie fotografiat. Desigur că va fi încântat să primească, peste nu prea multă vreme, o fotografie pe care s-o păstreze ca amintire. În același context se pot realiza mai multe imagini în timpul performării atunci când echipa este mai numeroasă. Asemenea documente vor sluji nu numai ilustrării lucrărilor științifice viitoare, ci într-o perspectivă mai amplă, vor prezenta fără putință de tăgadă maniera de lucru a cercetătorilor.

În fine, fotografiile realizate în cursul cercetărilor civilizației rurale reclamă o serie de condiții tehnice: claritate, un contrast și o luminozitate care să permită perceperea detaliilor, raportarea la unități de măsură (se plasează rigle geometrice în apropierea obiectului) etc. Obiectele de uz casnic și gospodăresc, cele de recuzită ritual-ceremonială, țesăturile și piesele vestimentare, dar mai ales construcțiile se cer immortalizate din multiple unghiuri, precum și de la distanțe diferite care să le pună în evidență valențele plastice și să ofere detalii privind funcționalitatea și tehnica realizării lor. Aceste documente au o importanță covârșitoare pentru muzeografie întrucât ele sunt incluse în documentația aferentă demersurilor ulterioare (conservare, restaurare și mai ales pentru translatarea obiectelor, instalațiilor și monumentelor de arhitectură rurală în spațiul muzeal).

Revenind la problema autenticității imaginii statice dată de prezența *hic et nunc* a cercetătorului și de imparțialitatea acestuia, voi accentua încă o dată asupra valențelor ei de martor, căci „Specificul descrierii fotografice este dat de legătura indestructibilă cu referentul său. În timp ce descrierea naturalistă denuște, iar descrierea picturală evocă sau sugerează, imaginea fotografică se pretinde un substitut al realului. La drept vorbind, ea nu aparține registrului <reprezentărilor>. /.../ Fotografia pune imediat capăt scepticismului asupra problemei și îndoielii asupra interpretării. Ea constată, autentifică, garantează. Ea este de domeniul

certitudinii, evidenței, mai mult chiar, o probă a obiectivității faptelor.” (Laplantine: 2000, 111)

Urmând firul ideilor etnologului francez, putem socoti fotografia ca „modelul perfect al descrierii a ceea ce este unic și nu se repetă niciodată”, definiție ușor contrariantă dacă ținem seamă de caracterul ciclic și formalizat al manifestărilor populare. Și totuși aceasta este întotdeauna proiecția în palpabil a unui anumit eveniment ce nu se va mai repeta într-un context spațio-temporal și social dat (nunta unui anumit cuplu, o sărbătoare agrară cu anumiți protagoniști, la o dată anume).

Prin urmare, înregistrările unor imagini ale faptelor de cultură sunt echivalente cu cele audio ale variantelor pieselor folclorice. Ca material documentar, imaginile statice permit analiza, comparația și alte activități săvârșite *a posteriori* de cercetător, de aceea ele trebuie să fie nu numai autentice ci și detaliate, numeroase și variate, ca să nu mai vorbim de calitățile tehnice (claritate, contrast, luminozitate, etalare corectă a culorilor).

Am vorbit într-un capitol anterior despre caracterul mediat al cercetării în general, iar în cazul fotografiei lucrurile sunt întru totul evidente: între cercetător și obiectul cercetării se interpune aparatul, obiectivul lui. Dacă avem în vedere sensul acestui cuvânt, acesta pare să vină în sprijinul aplicării unuia dintre principiile cercetării etnologice, dar de fapt, acest dispozitiv optic filtrează privirea însăși determinată, la rândul ei, de viziunea particulară, restricționată de incapacitatea fizică a omului de a cuprinde întregul. Privirea și, prin urmare, și fotografia sunt determinate de perspectiva individuală (câmpul, unghiul vizual și plasarea față de obiectul de studiu), cărora li se adaugă influența propriei culturi, hotărâtoare pentru percepție și selecție (interesul, curiozitatea, prejudecățile, inhibițiile, pudoarea), precum și alte determinante strict personale (criterii axiologice, simț estetic, experiențe anterioare etc.).

Cu toate că în mod teoretic cercetătorii au recunoscut „caracterul de neînlocuit al fotografiei”, ei preferă, chiar în epoca audiovizualului, discursul scris celui al imaginii fotografice sau filmice. „Faptul că imaginea, în special imaginea fotografică, nu a avut întotdeauna un bun renume se datorează paradoxal, unor rațiuni opuse – arată François Laplantine. Constrânsă la reiterare, ea ar fi o copie,

un decalc, fără mare interes, [pe de altă parte] ar fi înșelătoare și mincinoasă, făcându-ne să credem că ceea ce privim ar fi obiectul real, în timp ce nu ne aflăm de fapt decât în prezența simulacrului său.” (Laplantine: 2000, 114-115)

Atitudinea cercetătorilor de la noi și de aiurea oscilează încă între a plasa imaginea fotografică în sfera divertismentului, a ilustrativului documentar în cel mai bun caz, și a-i refuza complet caracterul științific recunoscându-i apartenența doar la domeniul artei. Acest fapt face ca doar lucrările de etnografie a ocupațiilor și meșteșugurilor și cele de artă populară să beneficieze de bogate materiale ilustrative care susțin discursul verbal, în general, acestea fiind elaborate de specialiști în istoria artelor cu o instrucție intim legată de sfera vizualului. Celelalte se mulțumesc să evoce verbal (prin descriere și narațiune) faptele de cultură, dezinteresându-se în ultimă instanță de realizarea unei imagini complete și complexe a acestora, de fapt, de constituirea martorilor etnologici.

Desigur că, la fel ca și în cazul înregistrărilor sonore, multă vreme costurile mari și operațiile complicate pe care le presupunea realizarea fotografiilor i-a descurajat pe cercetători să recurgă din plin la această metodă și implicit la includerea imaginilor în lucrările tipărite¹. Astăzi, când imaginile pe plăcuțe de sticlă și chiar clișeele alb/negru de acum câteva decenii fac mândria arhivelor naționale, nu ne mai punem deloc problema realizării fotografiei pe teren. Cu un aparat clasic performant, cu unul digital capabil să stocheze sute de imagini ce pot fi selectate „din mers” și apoi prelucrate computerizat sau chiar cu telefonul mobil orice cercetător poate immortaliza cadre care să completeze ancheta de teren, fie ea o simplă descindere, luare de contact sau un studiu aprofundat și de lungă durată. Într-adevăr, aici operează distincția între o imagine-martor și una făcută ca suvenir, pentru plăcerea ludică proprie, căci, dacă aceasta din urmă poate fi puternic impregnată de personalitatea celui care o realizează (stare de spirit, efecte de lumini, umbre și culori, aspect pitoresc al scenei surprinse etc.), cea dintâi trebuie să fie, dacă nu reprezentativă, măcar ilustrativă pentru faptul de cultură sau așezarea studiată.

¹ H. H. Stahl vorbește despre faptul că a prelua instantanee din activitatea de zi cu zi a echipei de cercetare înseamnă “a prăpădi clișee” (Stahl: 1934/1999, 208), când de fapt, noi le socotim documente de mare importanță pentru tehnica abordării și maniera de integrare în comunitățile studiate, iar Ov. Bârlea în lucrarea sa, **Metoda de cercetare a folclorului** (1969), abia dacă amintește în capitolele destinate culegerii de teren rolul fotografiei în acest demers, cu toate că, în cele câteva anexe ale lucrării recurge la imagini din timpul înregistrărilor, reproduceri fotocopyate ale unor documente de arhivă și facsimile.

O fotografie demnă de a fi inclusă într-o arhivă, iar mai apoi într-o lucrare de specialitate trebuie să fie clară din punct de vedere tehnic și detaliată din punct de vedere documentar-științific pentru a putea să „vorbească de la sine” despre momentul și actanții surprinși sau despre obiectul etnografic studiat.

Desigur că în cercetarea prin observație directă vor prima instantaneele iar pentru un cercetător angrenat în această activitate nu va fi deloc ușor să le efectueze simultan cu înregistrarea și notarea secvențelor. Îmi permit să formulez pentru tinerii cercetători care vor realiza anchete solitare – cel puțin la începutul carierei - câteva soluții, fără pretenția de a le impune ca infailibile rețete de succes. Acestea țin de corelarea metodelor expuse mai înainte, dar și de o judicioasă organizare a timpului observării și nu în ultimul rând, de o educare și o cizelare în timp a mobilității și spiritului de observație.

Cercetarea în teren a unor obiceiuri complexe (calendaristice și familiale) va debuta cu aplicarea chestionarelor sau interviurilor care permit creionarea scenariului local al acestora, atât în forma mai veche, cât mai ales în cea actuală. În cursul acestei etape se vor realiza documentele de teren: înregistrări, fișe, note și fotografii.

În principiu, cercetarea prin metode orale trebuie să devanseze cu mult observația directă și să se constituie într-o anchetă suficient de lungă pentru a oferi posibilitatea reconstituirii pe scară diacronică a fenomenului studiat, depistarea purtătorilor de folclor specializați și a performerilor activi și înregistrarea lor în condiții tehnice corespunzătoare prin metodele experimentale enunțate anterior, dar și studierea și eventual fotocopierea altor surse precum: caiete de repertoriu, imagini relative la tema de cercetat păstrate în arhive familiale și locale, documente și lucrări (registre, însemnări, monografii), precum și vestimentația și recuzita ritual-ceremoniale.

Realizând un set de imagini atât ale celor intervievați, cât și ale documentelor și obiectelor de interes etnografic, cercetătorul va avea și răgazul de a cere explicații suplimentare care îl vor ajuta să înțeleagă mai bine informațiile culese prin interviu și în același timp, se va degreva de această operație pentru etapa următoare, când își va putea concentra atenția exclusiv asupra desfășurării evenimentelor.

De-a lungul acesteia, plasarea în timp și în spațiu se va face exact acolo unde se întâmplă ceva important, relevant, irepetabil, spectaculos, iar opțiunea va ține seamă de acel desfășurător al secvențelor rezultat din descrierea notată¹. Când privește realizarea efectivă a instantaneelor, se impun câteva condiții asupra cărora aș formula avertismentul că nu sunt întotdeauna ușor de realizat.

Concentrarea atenției asupra a ceea ce se întâmplă în anumite momente și asupra distribuției rolurilor ține de familiarizarea prealabilă a cercetătorului cu scenariul actual, de aceea în mintea acestuia trebuie să stăruiască permanent cadrul conturat în etapa de documentare, dar, în același timp, și chipurile protagoniștilor, știut fiind că arborarea unei ținute ceremoniale îi transfigurează pe aceștia. Numai urmărind consecvent, cu atenție și multă răbdare nucleul în jurul căruia se concentrează desfășurarea riturilor și ceremonialelor, el va reuși să surprindă secvențele cele mai încărcate de sens. Această operație poate fi dificilă de cele mai multe ori din cauza prezenței în număr mare a asistenței, de aceea, încă de la început, renunțând cu bună știință la înregistrarea momentelor de legătură (pregătiri, străbaterea drumului, popasuri), etnologul își poate alege un punct cu vizibilitate bună, pe cât posibil un spațiu larg și înalt, care să-i permită o mobilitate relativă. O cerință tehnică ce nu trebuie nicidecum ignorată este aceea a plasării pe direcția luminii solare știut fiind că fotografiile făcute în contre-jour sunt ratate de cele mai multe ori de cei care nu sunt experți în mânărea aparatelor.

În fine, dacă a pierdut ceva, cercetătorului nu-i mai rămâne decât să completeze într-o incursiune ulterioară, perfect conștient fiind că evenimentele sunt unice, așa cum am mai spus. Toate aceste recomandări sunt valabile și pentru cercetarea în echipă, repartizarea sarcinilor fiind făcută de coordonatorul acesteia. Chiar dacă nu a fost prezent la realizarea înregistrărilor pregătitoare, tehnicianul care va fotografia sau filma trebuie să dispună de toate detaliile descriptive decupate pe secvențe temporale și localizate în spațiul de desfășurare, ca și de suportul celorlalți participanți la observația directă.

¹ Spre exemplu, în cazul înregistrării unei nunți de către un cercetător solitar, acesta va petrece mai mult timp la casa miresei decât la cea a mirelui știut fiind faptul că acolo se săvârșesc o serie mult mai bogată de acte rituale și ceremoniale (gătitul, iertările, ruptul turții, jocul din curte, adusul apei, răsplătirea nunilor) însoțite până astăzi de un repertoriu impresionant. Atunci când participă la un eveniment cu structură secvențial repetitivă (e.g. colindat, căluș, carnaval, rituri de aducere a ploii), hotărâtoare sunt observațiile și înregistrările efectuate la casele cu fete de măritat, în centrul așezării și mai apoi în gospodăriile notabilităților și ale personalităților locului; acestea pot fi înlesnite de o comunicare permanentă și discretă cu grupul de performeri.

S-ar putea ca primele cercetări să nu-i mulțumească pe debutanți: fie că nu au fost prezenți în locul și în momentul potrivite, fie că mulțimea adunată le-a obturat vizibilitatea, fie că s-a confruntat cu probleme independente de voința lui (fenomene meteorologice nefavorabile, defecțiuni ale aparatului), el nu trebuie să renunțe la a face fotografii (chiar dacă poate, la început, vor fi simple „poze”!), căci ele sunt, întâi de toate, mărturia participării la un eveniment, iar mai apoi suportul studiului pe care și-a propus să-l realizeze.

4.4.3. Cinematografia, ce amai tânără artă, a venit relativ repede în sprijinul antropologilor și etnologilor: camerele Lumière au slujit imediat după inventarea lor, în 1895, înregistrării repertoriului folcloric al unor grupuri etnice din SUA, punând astfel bazele filmului documentar, pentru ca doar câțiva ani mai târziu, în 1898, A. C Haddon să realizeze primele filme de teren în Noua Guinee și în Australia (Bonte, Izard: 1999, 142).

Imaginea animată și însoțită de sunet sincron și/sau mixat a făcut așadar posibilă în sfârșit o abordare adecvată a culturii populare întrucât ea surprinde sincretismul de limbaj, geneza producțiilor folclorice în actu și in vivo, elementele de stil ale acestora, dar și complexitatea cadrului performării (atmosfera, asistență activă sau pasivă, forme de comunicare non-verbală între aceasta și protagoniști). Pe de altă parte, aș îndrăzni să afirm că *un film etnologic veritabil*, deși nu este întru totul acceptat de cercetătorii cu pedigree, poate fi superior discursului scris fiindcă este capabil să narazeze și să descrie, să indice sau doar să evoce și să sugereze, să reveleze și să oculteze, executând, prin efecte meșteșugite, volute în timp și în spațiu și lăsând receptorului impresia că se află în fața unei opere deschise.

În cercetarea civilizației noastre țărănești prezența aparatului de filmat ca instrument auxiliar de culegere a avut o apariție fulgurantă, datorată și aceasta profesorului Dimitrie Gusti și discipolilor săi. În 1929 s-a realizat primul documentar în localitatea Drăguș, apoi, doi ani mai târziu, în satul Cornova, ambele beneficiind de aportul întregii echipe și în special, de cel al lui Henri H. Stahl, ca monteur și regizor. Scopul primordial al acestor documente extrem de costisitoare la acea vreme era unul exclusiv științific întrucât „/.../ cinematograful are avantajul de a-ți permite înregistrarea unui șir întreg de gesturi. /.../ Prin el se

pot salva fragmente de viață, pe care teoretic le socotim deosebit de importante, ca prin niciun alt mijloc.” (Stahl: 1999, 211). Filmele au fost integrate proiectului „Cadre și manifestări” și urmăreau ca viziune schema generală a elaborării monografiilor tratând așezările în cercuri concentrice de la o perspectivă largă asupra zonei și satului, la concentrarea asupra unor puncte de referință (biserică, vatra satului, troițe, fântâni) și apoi asupra oamenilor surprinși în freamătul muncilor de fiecare zi. Nu erau însă decât documente de lucru pe baza cărora se aprofundau analizele și se efectuau comparațiile și nu realizări cinematografice în sine. A fost, desigur, o achiziție îndrăzneată prin modernitatea ei și salutară prin intențiile materializate în documentele care au astăzi o inestimabilă valoare patrimonială, dar, din păcate, nu a avut continuitate. De altfel, același autor observa în 1934 că „Din nenorocire, aparatul cinematografic nu este la îndemâna oricui.” (Stahl: 1999: 211), fapt consemnat, trei decenii mai târziu de folcloristul Ovidiu Bârlea care simțea acut nevoia immortalizării pe peliculă a talentaților povestitori ale căror basme le-a inclus în *Antologia de proză populară epică* (1966).

De altfel, după ce a cucerit și s-a lăsat, la rândul ei, cucerită de timpuriu de domeniul antropologiei culturale, cinematografia și-a consolidat cu greu poziția de domeniu particular, căci realizarea unui document filmat pune (și încă mai pune) o serie de probleme deontologice precum: relația cercetător-cineast, cea dintre ficțiune și realitate și dileme privind experimentele cu care se împletește demersul filmic. În principal, au existat încă din primele decenii ale secolului trecut două tendințe fundamentale: aceea de a surprinde viața, de a o dezvălui și apoi de a o interpreta și aceea de a re-reprezenta în mod dramatic realitatea, ambele având ca punct de convergență atitudinea de implicare a cercetătorului. Așa se face că, în ultimă instanță, „cinematografia etnologică va rămâne împărțită între iluziile unei înregistrări sistematice, cvasinaturaliste, a faptului uman socializat și tentațiile hollywoodiene ale unui spectacol generalizat.” (Bonte, Izard: 1999, 143)

Abia odată cu nașterea televiziunii și impunerea stilului acesteia de a trata realitatea, înregistrările video s-au plasat pe o altă direcție beneficiind totodată de progresul tehnic (de neimaginat în urmă cu șaptezeci de ani) care asigură accesibilitatea celor mai mulți cercetători la instrumentele ce se dovedesc cele mai potrivite pentru studiul etnologic și antropologic.

Prin urmare, ca și în cazul aparatului audio și foto, se poate spune că astăzi tehnica video este la îndemâna oricui și că realizarea unei înregistrări animate nu mai este deloc costisitoare. Cum de câteva decenii s-a născut o altă ipostază a etnologului/antropologului, aceea de film-maker, rămâne de știut ce și cum trebuie făcut pentru ca o înregistrare să devină un document etnologic veritabil care să merite titulatura de film, căci, așa cum afirmă etnologul francez Jean Copans: „Filmul etnologic este, în același timp, o specializare a disciplinei și unul dintre cele mai bune mijloace de a o preda și de a o aduce la cunoștință non-etnologilor.” (Copans: 1999, 162)

În principiu, specialiștii din domeniul etnocoreologiei, morfologiei sociale, al tehnicii și tehnologiilor tradiționale au remarcat și exploatat relativ rapid avantajele extraordinare ale utilizării metodei cinematografice în studiul manifestărilor care presupun un dinamism al acțiunii ce nu poate fi surprins și studiat în detaliu prin operațiile de notare și fixare a imaginii ce însoțesc observația directă.

Un răspuns sintetic la prima întrebare l-a formulat profesorul Mihai Pop în urmă cu patru decenii: „Se vor filma toate acele manifestări folclorice în care mimica, gestul, mișcarea contribuie la realizarea artistică. Înainte de toate, dansurile și obiceiurile populare. Filmul este de asemenea util și pentru a consemna riturile cu urme de străvechi practici magice și pentru a eterniza pe peliculă mimica și gesturile povestitorilor, mimica cântăreților și mai cu seamă a cântăreților epici sau a celor care interpretează piese comice menite să stârnească hazul ascultătorilor. /.../ Filmul ar putea fi un auxiliar prețios și pentru studierea anumitor tehnici populare, de pildă, fabricarea unor instrumente populare, pregătirea costumelor și recuzitelor la obiceiuri și chiar pentru anumite momente ale interpretării, de exemplu, digitația la vioară etc.” (Pop: 1967, 60)

În viziunea autorului citat filmul se împletește intim cu metoda observației directe, dar și cu o serie de experimente precum provocarea și reconstituirea cadrului performării și a manifestărilor la care comunitățile actuale au renunțat. Sunt foarte prețioase recomandările privind înregistrarea filmată în afara contextului propriu-zis, atunci când se dorește o calitate foarte bună a unor piese muzicale, poetico-muzicale și coregrafice, acestea din urmă fiind preluate din

unghiuri diferite prin repetarea execuției pentru a putea fi ulterior transcrise în sistemul de notare coreologic (cf. Pop: 1967, 49).

Realizarea unei înregistrări video este mult mai solicitantă decât cea a fotografiei nu numai pentru că cercetătorul trebuie să aibă o atenție distributivă vie și eficientă, ci și pentru că, aflându-se în perpetuă mișcare, trebuie totuși să respecte anumite reguli și cerințe tehnice. Rămâne valabilă necesitatea plasării într-un unghi de vizibilitate și perspectivă favorabil, cât mai deschis pentru a cuprinde momentele și etapele semnificative, dar nu prea îndepărtat pentru a obține și o coloană sonoră corespunzătoare, evitând, pe cât posibil, îndreptarea obiectivului către sursa de lumină care poate altera imaginea. Mișcările de aparat (unghiurile și panoramarea), ca și mișcările de obiectiv (transfocare înainte pentru obținerea detaliilor și înapoi pentru lărgirea cadrului filmat) trebuie făcute cu prudență, lent și cu atenție la succesiunea lor. Aș recomanda chiar să fie evitate de către începători întrucât, la montaj, dacă nu sunt suficient de lungi, se vor supune cu greu înlănțuirii secvențiale sau se vor obține imagini dificil de urmărit. Filmarea pe o focală mult prea lungă poate genera, la rândul ei, cadre neclare, tremurate, imposibil de utilizat, de aceea este mai bine ca cercetătorul să opteze pentru un cadru mai strâns dar vizibil pe care să-l completeze pe cât posibil cu deplasarea treptată către subiectul urmărit. Cât despre contrast, luminozitate și etalonare a culorilor este bine ca acestea să fie lăsate pe seama profesioniștilor, cercetătorului-cameraman fiindu-i mai la îndemână să utilizeze camera video, ca și aparatul foto, pe funcția autoreglantă pentru a nu risca nimic.

Lungul drum al înregistrării video către film trece în mod necesar prin laboratorul de montaj pentru a deveni un material coerent, epurat de erorile cele mai grave și defrișat de balastul secvențelor nesemnificative și de cel al acțiunilor repetitive. Dacă filmarea propriu-zisă nu solicită cunoștințe tehnice medii, montajul nu poate fi efectuat, în principiu, decât de un profesionist atunci când se dorește ca rezultatul să fie un material susceptibil de a fi prezentat public. Când nu are alături un asemenea specialist, cercetătorul poate recurge la un premontaj decupând din materialul brut momentele semnificative prin realizarea operațiilor enumerate mai sus. Un document util cercetării se poate obține cu condiția respectării cronologiei și logicii secvențelor, a inserării corecte a înregistrărilor extra-evenimentiale, astfel încât să nu genereze confuzii, utilizând cât mai puține

efecte și cadre de legătură care diluează sau, dimpotrivă, încarcă inutil discursul filmic și acordând cea mai mare atenție coloanei sonore (se va proceda la filtrarea sunetului, nu se vor efectua tăieturi pe replici și nici pe frazele muzicale, iar în caz de înregistrări confuze sau dificil de receptat la care nu se poate renunța, se va recurge la subtitrare).

După cum lesne se poate observa, tehnica video este doar în mod aparent „o joacă de copil”, operațiile ce se cer respectate nefiind dintre cele mai simple și mai ușor de expediat, iar realizarea lor defectuoasă sau doar imprecisă aș îndrăzni să afirm că aduce... insuccesul garantat. Atunci când premontajul este unul reușit, documentul poate fi utilizat pentru ilustrarea unui discurs privind cercetarea de teren chiar și în fața unui public avizat căci va stârni discuții, întrebări, dezbateri. În caz contrar însă, cercetătorul riscă să-și compromită întreaga muncă fiindcă își va plictisi asistența care va face eforturi considerabile să urmărească un material prea lung, confuz, supărător pentru privire și obositor pentru auz.

CAPITOLUL V

CERCETĂTORUL FAȚĂ CU CEI CERCETAȚI

5.1. Succesul aplicării metodelor de cercetare, precum și cel al însușirii unor tehnici adecvate și al formării unui stil personal sunt de neconceput fără stăpânirea unei conduite de comunicare specifice demersului etnologic / antropologic, întrucât, în ultimă instanță, „situația de teren este o situație de comunicare. /.../ Ancheta în sine este o chestiune de metodă de lucru individuală – nu se poate vorbi la propriu despre o <metodă de anchetă> generală -, dar și de empatie interpersonală și de șansă.” (Bonte, Izard: 1999, 432). Ar rezulta de aici că, în afară de competențe lingvistice și de tact în abordarea tematicii, cercetătorului nu-i mai trebuie calități notabile, întrucât, ar putea pune accent pe observația directă și nu pe metodele de investigare orală.

Chestiunea este însă cu mult mai complicată și nu poate fi rezolvată nicidecum prin eludarea comunicării, ci dimpotrivă, printr-o atitudine onestă, dublată de o afectivitate moderată fiindcă nicio informație înregistrată nu poate fi completă fără lămuriri, explicații, detalieri și chiar decriptări, iar acestea nu se obțin decât printr-un contact nemijlocit cu inșii din interiorul comunității. Înlesnirea acestuia ține de conceperea și buna funcționare a relației complexe și biunivoce dintre cercetător și terenul accesat, înțelegând prin teren nu doar un spațiu, ci un loc socializat, populat de un grup uman care poate manifesta fie o tendință de recul în fața nou venitului, fie una de influențare, de modificare a atitudinii și comportamentului, ca o condiție a adoptării lui temporare. Zădărnicierea cercetării ar putea fi prețul plătit în acest ultim caz de cercetător, un preț considerabil, dacă avem în vedere intențiile (și rigorile impuse de știință) de a se păstra la distanță, pentru a putea observa, judeca și analiza *obiectiv* faptele de cultură.

Tratând într-un capitol aparte problema informatorilor, folcloristul Ovidiu Bârlea observă îndreptățit că: „Prezența unui culegător străin se aseamănă cu pătrunderea unui corp străin în organismul omenesc: partea atacată dă semnalul și tot organismul se pune în stare de alarmă, pregătindu-se de împotrivire.” (Bârlea: 1969, 49) Autorul mai arată că nu se pot oferi soluții și nici măcar formula recomandării general valabile, dar sugerează un secret al succesului care „rezidă într-un fel de artă de a ști înnoda relații sufletești cu oamenii” pentru ca mai apoi, moderându-și

optimismul, să consimtă că: „/.../ personalitatea umană e atât de diversă, chiar printre cei simpli, încât modul de comportare și acționare nu pot fi cuprinse [sic!] într-un sistem dinainte stabilit. Aproape de fiecare dată, culegătorul are în față un <caz>, pentru care trebuie să fie înzestrat cu abilitatea de a-l rezolva.” (Bârlea: 1969, 50)

5.2. Cum intenția acestei cărți este în primul rând una didactică, nu-mi pot permite să las ca lectorul să plutească pe crestele de val ale dilemelor și cu atât mai puțin să se pună la discreția șansei invocate de autorii francezi citați mai sus, ci, încercând o aplicare în practică a proverbului „Norocul și-l face omul.”, voi încerca să propun o serie de principii și reguli operante slujindu-mă, între altele, și de experiența mea de teren.

Am arătat în capitolele II și III cât de complicată (și chiar ingrată!) este condiția cercetătorului, ce atitudine trebuie să adopte în relație cu propriul teren și care sunt impunerile și limitele integrării lui în grupul pe care îl studiază, iar în cel deal IV-lea care sunt metodele orale de culegere și tehnicile recomandate. Acum a sosit momentul pentru comentarii privind angrenarea lui în *actul de comunicare* destinat să-i furnizeze informațiile de care are nevoie.

Strategia și tacticile pe care trebuie să le utilizeze cercetătorul îi vor schimba în mod dramatic felul de a fi, transformându-l în sclav al propriului său demers, așa cum reiese dintr-o descriere detaliată realizată de antropologul Claude Lévi-Strauss în lucrarea *Tristes Tropiques* (1955): „trebuie să te trezești o dată cu răsăritul soarelui și să stai treaz până când ultimul indigen a adormit și uneori să le supraveghezi chiar și somnul; trebuie să te pricepi să treci neobservat, fiind mereu prezent; să vezi totul, să reții totul, să notezi totul, să dai dovadă de o indiscreție umilitoare, să cerșești informații de la un puști mucos, să fii mereu gata să profiți de orice clipă de complezență sau de neatenție sau să fii capabil ca, mai multe zile la rând, să-ți refulezi orice fel de curiozitate și să te cantonezi în rezerva impusă de vreo modificare de dispoziție din partea tribului.” (apud Bonte, Izard: 1999, 431).

La rândul lor, scrutând relația etnologului cu furnizorii informațiilor, etnologii francezi avertizează asupra unui aspect deloc neglijabil: „Este legitim, dar nu în mod necesar verificabil, să consideri că în toate societățile există <locuri> privilegiate de unde se pot obține informații sigure și bogate: în această categorie intră de la sine persoanele de vârstă a treia, demnitarii, oamenii cu o autoritate evidentă. /.../ Nu în primul rând etnologul este cel care își alege informatorii; anchetatorul se va trezi

înconjurat de copii, de adulți marginali, chiar atipici, cu un profil psihologic foarte asemănător: curioși, inteligenți interesați – în ambele sensuri ale cuvântului -, șmecheri, certați cu discreția, uneori chiar cochetând cu autoritatea.” (Bonte, Izard: 1999, 433).

După ce decenii de-a rândul culegătorii români nu și-au pus decât în mod pasager problema creatorului și a purtătorului de folclor, Henri H. Stahl va așterne câteva pagini exemplare privind „contactul cu informatorii” în care formulează o serie de norme, dublate de calități de care trebuie să dea dovadă cercetătorul în această privință (Stahl: 1999, 183 sq.).

Cea dintâi, deloc surprinzătoare, devenită regulă deontologică fundamentală în abordarea Celuilalt, este cea a manifestării respectului față de cei anchetați. Sociologul conturează doi poli ai acestei atitudini întruchipată, pe de o parte de „orășenii [care] au un dispreț de nelecuit pentru sătenii pe care nu-i cunosc decât din viața de la oraș, ca servitori, lucrători, soldați sau ordonanțe”, iar pe de alta, de cei „îndrăgostiți de o viață țărănească patriarhală pe care o vor trăită aievea, de sătenii pe care îi cercetează”. El înfățișează apoi reacțiile cu totul nepotrivite ale reprezentanților celor categorii: cei dintâi „au la sate atitudinea arendașului cu slugile sale”, în vreme ce ceilalți se vor lansa în demersuri cu totul deplasate care „viciază însuși sensul cercetării” (prelegeri despre păstrarea tradiției, intervenții în repertoriu și chiar muștrări rostite pe tonul omniscient al celui care se erijează într-un regizor al vieții rurale croită după scenariul său ideal).

De aici, decurge o altă normă, aceea a păstrării unei discreții convenabile științific față de comunitatea studiată („în faza de cercetare, grija cercetătorului la teren trebuie să fie aceea de a nu face simțită prezența lui. Oricare ar fi faptele care ți se înfățișează, niciun gest din partea ta nu trebuie să arate că față de aceste fapte ai o atitudine.”), dublată abil de o atitudine disimulantă care să facă din „păstirea obiceiurilor locale” una dintre „datoriile imperioase”.

Dacă în privința păstrării în penumbra așteptării și a curiozității reprimite lucrurile sunt oarecum limpezi, în cea a „simulării unei perfecte concordanțe cu mediul” notez că aceasta presupune acceptarea și mai apoi adoptarea codului comportamental al locului de la ospitalitatea nu de puține ori sufocantă, la aflarea de soluții pentru înfrângerea refuzului obstinat al unor persoane de a furniza informații sau pentru repunerea în discuție a aspectelor vădit idealizate și în fine, la „chipul în care trebuie să vorbești cu țărani”.

Abordarea interlocutorului este o chestiune ce ține atât de educație, cât și de tact, de personalitatea cercetătorului, cât și de stăpânirea metodelor de cercetare orală. Pentru a ne convinge, autorul citat recurge la un exemplu care poate părea amuzant dacă ignorăm faptul că un asemenea incident duce la blocarea oricărei relații de comunicare: „A-l lua de pe drum și a-l întreba nitam-nisam, cum de pildă a făcut un monografist începător care voia să cerceteze obiceiurile de la moarte: <Ce-ai face d-ta dacă ți-ar muri tatăl?>, este a risca să ți se răspundă cum i s-a răspuns lui: <Tiu, stuchi-te-ar mâțele! Piei de aici cobe!>, și a pierde pentru totdeauna un informator.” (Stahl: 1999, 185)

Pe de altă parte, viața oricărei așezări, a oricărui grup uman - de la nucleul familial, la grupurile de gen și vârstă și la comunitățile rurale – se supune unui ritm cotidian și sezonier al muncilor ce se cere neapărat respectat. Poate că din politețe și din dorința de a-și arăta ospitalitatea și prestigiul, cel pe care dorim să-l înregistrăm ne primește într-un moment inabil ales (în timpul prânzului sau al executării unei munci) și răspunde – laconic sau doar lacunar – tirului de întrebări care nu-l privesc și nici măcar nu-l interesează, dar asta nu înseamnă că trebuie să bifăm acest rateu ca pe o activitate realizată. Există două alternative: o vizită preliminară, preparatorie (cf. 4.1.3.) în care să ne fixăm întâlnirea propriu-zisă sau reluarea, în alte condiții, a dialogului (dar asta numai dacă nu am „reușit” să ne facem indezirabili și dacă, între timp, am scornit un pretext!).

Cele mai favorabile prilejuri de înregistrare a conversației (mai puțin a interviului și povestirii vieții și nicidecum de aplicare a chestionarelor) ne sunt furnizate chiar de tabieturile pe care le vom observa la localnici și care generează atât cadrul cât și contextul propice. Întâlnirile de seară de la porți și răscruci, de la „butic” și „bufet”, discuțiile informale de după întrunirile comunitare (ședințe la primărie, la școală sau după serviciul religios), dar mai ales ceasurile de răgaz ale după-amiezelor de sărbătoare, când oamenii stau pe banca la poartă sau „ies pe centru”, precum și hramurile, nedeile și praznicele pentru răposați sunt excelente atât pentru dialoguri, cât și pentru observație.

Oricare ar fi prilejul conversațional, discuția asupra a ceea ce îl interesează pe cercetător nu poate debuta brusc, ci o vreme ea trebuie să graviteze în jurul unor subiecte neutre, apoi să se centreze pe cele de interes general și individual și abia după ce „gheața s-a spart”, poate fi canalizată treptat, cu tact și răbdare, spre scopul cercetării. Tinerii cercetători trebuie să fie pregătiți - mai ales astăzi - să asculte

pășurile oamenilor și să-i consoleze atunci când evocă neajusurile vieții de zi cu zi. Se vor confrunta adesea atât cu situații ce provoacă un sentiment de compasiune sinceră (în cazul persoanelor vârstnice care se vor plânge de sănătate și neputință și poate și de faptul că i-au uitat copiii), cât și cu altele agasante (când vor aborda persoane nostalgice ale epocii nu de mult apuse a comunismului care, confundându-i poate cu jurnaliștii sau oamenii stăpânirii, vor răbufni într-o cascadă de nemulțumire, revoltă și chiar injurii). Atitudinea rece, neinteresată sau doar neutră și nerăbdătoare poate conduce la risipirea brumei de încredere cu greu câștigată și la anularea oportunităților de comunicare, de aceea o poziție moderat angajată poate salva situația.

Mai mult decât atât, cercetătorii întâlnesc la tot pasul oameni curioși care, fără prea mult efort, preiau firul anchetei supunându-i unui șir de întrebări greu de stopat, astfel încât cercetătorii devin ei înșiși cercetați... Aș atrage atenția debutanților că aceasta poate fi o tactică de a se sustrage dialogului cu scop științific, o temporizare izvorâtă din plictis, lipsă de chef sau pur și simplu din plăcere ludică, dar la fel de bine poate masca incompetența și lipsa de consistență a informației pe care și le recunoște în sinea lui interlocutorul. În termeni generali însă, întrebările acestea sunt destinate cunoașterii și scrutării reciproce, instalării empatiei despre care vorbeam la început, iar răspunsurile generoase, dar fără a degenera în confesiuni care ar prelungi nepermis momentul, pot consolida poziția de încredere căpătată, asigurând măcar parțial succesul anchetei.

Tot mimetismului propus ca strategie a adaptării în vederea comunicării se circumscrie și „jocul naivității voite” care, după părerea lui Stahl, conferă partenerului de discuție oportunitatea de a fi sincer și de a răspunde complet, detaliat și la obiect, fără a încerca să fie pe placul cercetătorului. Tonul autoritar și discursul doct îl intimidează, iar întrebările retorice duc la răspunsuri monosilabice (Nu-i așa că?... Da / nu!) care nu pot fi socotite satisfăcătoare nici măcar atunci când se aplică un chestionar închis. Și mai grave erori pot fi socotite interogările (interogatoriile, aș îndrăzni a spune!) total nepotrivite cu locul și omul: utilizarea unor termeni necunoscuți pe plan local, a vorbirii arhaizante, întrebările prost plasate privind aspectele sociale, cele ce constrastează puternic cu momentul, ca și maniera inchizitorială de a verifica repertoriul și competențele persoanei intervievate, toate pot

genera conflicte puternice între partenerii de dialog ori, în cel mai bun caz, comentarii ironice la adresa cercetătorului¹.

5.3. În mod firesc, identificarea, selectarea și abordarea acelor persoane cărora comunitatea le recunoaște anumite competențe și specializări este cu mult mai facilă. Mă refer, desigur, la *performerii care dețin temporar roluri în desfășurarea obicieiurilor* (colindătorii și călușarii, membrii alaiurilor de carnaval, copiii care săvârșesc rituri de fertilitate, feciorii și fetele din alaiul cununii de la seceriș și din cel de la nuntă), la cei care sunt *investiți permanent cu funcții rituale sau ceremoniale* (vornicul și socăcița de nunți, descântătoarea, moașa, prescurărița și femeile tocmite să intoneze cântecele rituale funerare) și în fine, la *profesioniștii propriu-zis*, cei care trăiesc efectiv de pe urma priceperii și talentului lor (meșterii și meșteșugarii, dar mai ales muzicanții).

Cititorul atent al acestui manual a remarcat – poate întrucâtva contrariat – multitudinea de termeni pe care i-am utilizat pentru a desemna *persoanele-sursă* ale anchetei de tip etnologic, precum și faptul că am evitat termenul consacrat, „informator”, dar și pe cei întâlniți în lucrările mai vechi: țăran, sătean sau omul de la sat.

Dacă aceștia trei mi s-au părut cu totul nepotriviți atât pentru sugestiile lor peiorative, cât și pentru cele de restricționare a terenului la spațiul rural, celui dintâi merită să-i acord o discuție mai amplă.

Nu exclud nici în cazul lui, așa cum am arătat la începutul capitolului III, conotații care generează confuzii sau chiar triste amintiri atunci când îl utilizăm în prezența și la adresa persoanelor cu care angajăm o discuție, urmată, din ce în ce mai frecvent în ultima vreme, de o atitudine fățișă de respingere².

¹ Aș evoca aici o întâmplare, din fericire, fără consecințe dramatice, la care am fost martoră în anul 1996 ca membră a unei echipe multidisciplinare care a desfășurat o anchetă de scurtă durată în localitatea Cenad (jud. Timiș). Printre cercetători se afla un realizator de emisiuni radio care încerca să păstreze (și să impună) cât mai mult din viața arhaică a satului. Adresându-se unui octogenar, fruntaș și fost notar al satului, absolvent al unei școli comerciale și veteran de război, jurnalistul a considerat că cel mai bine este să utilizeze graiul neaoș bănățean cam în această manieră: „Ge cât’ ani iești dumneta pe astă lume?” „Când mi-s născut vrei să zici? În o mie nouă sute șase.” - a venit răspunsul. „Dzău dacă-ț’ dăgeam mai mult ge șaptezăci! D’a cân erai dumneta cinăr cum era Crășiuu?”, „Era frumos, ce să zic?!... Da’ de ce vorbești dumneata așa? Parcă n-ai fi de pe la noi!” „Ba da, io mi-s din Cimișoara! Nu mă cunoșci ge la ragio?...” „A, acuma da! De-aia te chinui dumneata să vorbești așa... Am mai auzit io prin alte părți vorbă de-asta, da pe la noi de când mi-s nu s-o grăit așa... nici bătrânii mei, no!”

² La începutul cercetării pe care am coordonat-o în satele Roșcani și Mihăiești (jud. Hunedoara), într-o seară de conversație tihnită în casa învățătorului, acesta ne-a spus pe un ton pe jumătate mâhnit, pe jumătate indignat: „Doamna Știucă, nu puteți renunța, zău, la cuvântul ăsta urât, *informator*? Păi ce, noi

Pe de altă parte, termenul „informator” mi se pare, dacă nu uniformizant, cel puțin restrictiv întrucât nu spune nimic despre gradul de competență și nici despre implicarea în elaborarea și performarea faptelor de cultură populară, ci ne poartă cu gândul doar la cei care ne pot ajuta să înțelegem mai bine ceea ce observăm.

Nu întâmplător, atât în literatura străină de specialitate, cât și în cea românească, cercetătorii au utilizat expresii și termeni denotativi precum: *informator-tip, creator, interpret, purtător (colportor) de folclor, performer, actant, insider*, pe care, pentru a fi înțeleși și utilizați corect de către utilizatorul acestei lucrări, îi voi trata în mod separat.

Termenul *informator-tip* apare în discursul științifico-metodologic al lui Constantin Brăiloiu (1931) și îi definește pe „exponenții artistici, buni păstrători și creatori în domeniul diferitelor genuri ale creației populare” (Pop: 1967, 50). Aceștia dispun de specializare categorială (sau subcategorială) și de un repertoriu activ, reprezentativ pentru așezarea studiată și pot actualiza „creațiile în forma cea mai desăvârșită” (Pop: 1967, 50), întrucât „sunt conștienți de valoarea creației lor și dornici să o transmită cercetătorilor” (Pop: 1967, 53). Includem aici *profesioniștii* anumitor categorii folclorice și meșteșugarii, precum și *indivizii specializați* în repertoriul ritual-ceremonial.

În lucrarea sa *Îndreptar pentru culegerea folclorului*, Mihai Pop identifică grade diferite de competență și performanță de care cercetătorul trebuie să țină seamă și pe care, rezumându-le, le-am putea clasifica astfel: informatori cu repertoriu *activ, latent* și *uitat* (Pop: 1967, 55 squ.). Acestea au în vedere nu numai calitățile individuale și de specializarea repertorială, ci și alte aspecte strâns legate de raportul individ-colectivitate, dictate de evoluția vieții culturale și a mentalității ce se supun influențelor istorico-sociale (relația cu spațiul urban și cu zonele învecinate și deschiderea spre nou, raportul cu puterea, coordonatele conviețuirii multiculturale etc.), ceea ce îl îndeamnă pe autorul studiului (și el discipol al lui Dim. Gusti) să recomande: „Fără îndoială că studierea situației economice, a structurii sociale, modului de trai și nivelului cultural al colectivității cercetate este importantă pentru

suntem ăia despre care se vorbește la *Memorialul durerii* (serie de documentare dedicate ororilor comunismului, n.n.) sau la punctul 8 de la Timișoara (proclamație anticomunistă formulată imediat după Revoluția din 1989 ai cărei semnatari cereau demascarea și excluderea din viața politică a nomenclaturii comuniste, precum și a cadrelor și colaboratorilor fostei poliții politice, n.n.)?!... Mai bine ne-ați zice la toți țărani, că doar asta suntem, nu?”. Pe moment, am încercat să dau vina pe literatura de specialitate, pe termenii îndeobște utilizați, iar ulterior, ca măsură radicală, am impus tuturor membrilor echipei ca atunci când își vor elabora studiile să opteze pentru alții echivalenți din nomenclatorul terminologic, a cărui diversitate am remarcat-o și am aprofundat-o abia cu acel prilej.

înțelegerea folclorului ca <fapt social>, dar felul în care toate acestea determină realitatea folclorică sub specia ei artistică, nu ni se dezvăluie decât prin cercetarea creatorilor populari ca exponenți artistici ai colectivității, ca interpreți, ca păstrători și transmițători ai creațiilor populare, ca înnoitori ai tradiției etc.” (Pop: 1967, 53).

Aprofundând analiza profesorului Pop, aș releva că, în funcție de calitățile individuale afirmate în contextul raporturilor enunțate mai sus, pe o scală ascendentă a competenței, informatorii pot manifesta calitatea de *purtător* (capabil să înmagazineze și să reproducă elemente de cultură populară fără aporturi personale), *interpret* (cel care, plasându-se în interiorul comunității sau detașându-se de aceasta, oferă auditoriului, și implicit cercetătorului, lecturări, și puneri în valoare ale tradiției în manieră proprie atât ca viziune, cât și ca stil) și, în fine, *creator* (cel care, înzestrat cu un talent deosebit, inovează în spiritul tradiției, contribuind astfel la îmbogățirea patrimoniului culturii populare¹).

Ar mai trebui adăugat aici că libertatea de a inova și de a-și afirma calitățile creatoare este determinată nu numai de o receptare favorabilă din partea beneficiarilor actului folcloric, ci și de ceea ce am putea numi „permeabilitate categorială”. Concret, o serie de categorii folclorice circumscrise obiceiurilor, ale căror funcții au fost primordial magice și rituale, devenind apoi ceremoniale și augurale (e.g. colindele, cântecele din repertoriul nupțial² etc.), dar mai ales cele care continuă să-și afirme aceste funcții (e.g. descântecele, invocațiile de aducere a ploii) restricționează – parțial sau total – orice aport personal.

Atunci când vorbim despre manifestări complexe precum cele cutumiare avem în vedere o participare diferențiată a indivizilor în funcție de *rolurile* (secvențiale,

¹ Nu mă refer aici numai la vestiții lăutari sau povestitori care au furnizat folcloriștilor creații de valoare deosebită, ci și la artiștii populari (olarii, cioplitorii în lemn, țesătoarele) care au creat școli și și-au pus amprenta asupra meșteșugului în așa măsură încât creațiile lor, cu o stilistică inconfundabilă, au devenit adevărate mărci identitare de anvergură națională (e.g. ceramica de Horezu și cea de Oboga, ouăle încondeiate de Bucovina, porțile de Bârsana, țesăturile de Alțâna).

² Trebuie să semnaliez însă faptul că, în funcție de beneficiarul actului folcloric, și aceste creații suportă modificări și „personalizări”. Participând la ceremonialul colindatului la Roșcani (jud. Hunedoara) de Crăciunul anului 1999, am remarcat faptul că, pentru o tânără care era studentă la medicină, ceata de dubași din Mihăiești a modificat colindul dedicat ei (tipul 105 din tipologia alcătuită de Monica Brătulescu) adecvându-l la condiția ei socială (în loc să fie pețită de un păstor, un oștean și un plugar și să-l accepte pe acesta din urmă, fetei „i s-a menit” să-și aleagă ca mire un dascăl, adică un intelectual...). În cursul cercetărilor din localitatea Telciu (jud. Bistrița-Năsăud), între anii 2000-2002, am descoperit-o pe Măricica Suciu, creatoare de verșuri funerare și descântece de nuntă care le compunea în scris după ce obținea detalii de la familiile care i le comandau. Astfel, am aflat în manuscrisele ei povești tragice și elogiul la adresa beneficiarilor, topite în tiparele morfologice și stilistice locale.

temporare sau permanente) care le sunt distribuite *conform scenariului ritual-ceremonial și / sau specializării repertoriale*.

Prin urmare, avem de-a face cu o sumă de persoane pe care generic îi vom numi *actanți*. În funcție de context, unii dintre ei sunt *pasivi* (e.g. asistența venită să privească orice fel de alai, de la cel de nuntă, la cel de carnaval sau de ceremonie agrară), alții sunt angrenați ca *semi-activi* în anumite secvențe ale derulării obiceiurilor (e.g. gospodarii care primesc ceata de colindători și-i răsplătesc cu darurile consacrate, soacra mare care-i leagă simbolic în jug pe mirii sosiți de la cununie, fata de măritat care urmează prescripțiile babei știutoare când i se fac vrăji de dragoste) și, în fine cei mai importanți, *protagoniștii*, *performeri* propriu-ziși ai gesturilor și actelor complexe, care, de la caz la caz, actualizează individual sau în grup un anumit repertoriu (e.g. nunii și mirii, socăcița sau bucătăreasa de la nuntă, descântătoarea, colindătorii, călușarii, tinerii mascați din carnavalul de Lăsata Secului, copiii purtători de făclii în desfășurarea obiceiurilor solstițiale de Sânziene).

Este de la sine înțeles că amploarea evenimentului / sărbătorii, funcțiile și semnificațiile recunoscute și respectate de comunitate dictează asupra numărului participanților și asupra ierarhizării rolurilor¹ distribuite și în funcție de vârstă, statut marital și gen. Așadar, *informatori potențiali* sunt cu toții, întrucât, plasându-se în unghiuri și pe poziții diferite, ei cunosc tradiția și pot comenta asupra morfologiei, sintaxei și poate chiar asupra semnificațiilor acesteia însă nu toți pot actualiza acele componente care se bazează pe cunoașterea unui limbaj verbal sau non-verbal, adică nu toți pot fi *performeri*.

De altfel, Mihai Pop insistă în lucrarea citată asupra specializării repertoriale afirmând că: „Fiecare gen al creației populare are cum s-a văzut, informatorii săi (i.e. informatorii-tip, n.n. N.Ș.). Se întâmplă rareori ca același informator să stăpânească în egală măsură mai multe genuri.” (Pop: 1967, 50), apoi formulează o serie de recomandări privind alcătuirea unei „ample biografii a informatorilor de la care am cules, cu accent deosebit asupra rolului lor social, structurii lor sufletești și înclinațiilor artistice.” (Pop: 1967, 53)

¹ De pildă, sărbătoarea cunoscută în calendarul popular ca Sântoader (prima sâmbătă din Postul Mare) își afirmă prestigiul și își păstrează funcțiile multiple, între altele, și prin angrenarea secvențială succesivă a mai multor categorii de actanți: fetele culeg plante cu virtuți magice în revărsat de zori și se spală pe cap rostind invocații, femeile culeg plante utilizate în magia erotică și curativă pe care le răsplătesc cu pâini rituale plămădite în ajun, prepară colivă pentru pomenirea morților și bradoși sau brăduleți (pâini fitomorfe) pe care copiii le schimbă între ei când se prind frați de cruce sau veri, bărbații țesală caii și-i hrănesc mai atent decât în alte zile, iar cei necăsătoriți fie merg în pădure după lemn de corn pentru a confecționa unelte, fie încură caii (se iau la întrecere).

Am lăsat la urmă termenul *insider* propus în lucrarea *Lectura textului folcloric* (1986) de profesorul Nicolae Constantinescu, pornind de la teoriile comunicării și urmând maniera de tratare a faptului de folclor ca act de comunicare de către Mihai Pop (Constantinescu: 1986, 53 squ.). Așa cum se poate lesne bănui, cuvântul desemnează orice individ aparținând grupului uman pe care îl investigăm. Este un termen generos întrucât privește și pe cei care fac, spun și pot comenta ceea ce fac și spun, și pe cei ce au o prezență pasivă, dar, tocmai prin aceasta, exercită un control asupra performării sub forma unor multiple constrângeri. Trăind în interiorul unei comunități, ei dispun de instrumentele de înțelegere (lecturare) ale oricărui mesaj care utilizează codul de comunicare tradițional.

Și în literatura străină de specialitate au apărut nuanțări, unele dintre ele echivalente cu cele comentate până aici: *informatorul ocazional, specializat, profesionist* (Bonte, Izard: 1999, 433). Acești termeni se referă mai mult la relația cercetător – cercetat, la medierea și ghidarea pe care acesta din urmă le poate oferi, devenind astfel din simplă călăuză un colaborator apropiat al cercetătorului și făcându-și, în timp, un fel de profesie din asta (este remunerat și apoi consultat și de alți specialiști care descind în același teren).

La rândul său, Jean Copans vorbește despre „agenții de legătură socială”, intermediari și promotori ai culturii locale, ce facilitează contactul etnologului în interiorul societății, al grupului sau al instituțiilor¹, cu sprijinul cărora etnologul va identifica *informatorul privilegiat*, adică acea persoană fără de care ancheta de teren nu s-ar putea realiza. În cazul nostru, *auxiliari direcți și agenți de legătură socială* pot fi socotiți înșii din interiorul comunității: intelectualii satelor, cunoscătorii neperformeri ai tradițiilor, activiștii culturali și reprezentanții autorităților locale (primărie, școală, biserică). Schițând un portret al *informatorului privilegiat*, etnologul francez arată că, dacă în trecut acesta era „adesea plasat pe un piedestal ritual de alter ego al cercetătorului, autoetnologul descult” și „nu avea nimic uimitor, era cel mai adesea vârstnic și de sex masculin. Astăzi, se poate întâmpla ca, dimpotrivă, o prostituată senegaleză sau un paria indian să dețină această condiție.” (Copans: 1998, 56) Preferința pentru informatorii vârstnici a fost cvasigenerală întrucât cercetătorii căutau să teaurizeze un repertoriu pe cale de dispariție (basmelor, cântecul epic) sau să reconstituie stadii vechi ale tradițiilor. Când investigăm fapte vii

¹ Aceștia pot fi, după părerea lui J. Copans: paznicul unui imobil, al unei instituții sau întreprinderi, reprezentanți ai administrației, ori, prin opoziție, marginalizatul social, cerșetorul, handicapatul, spectatorul profesional, comerciantul mărunț de la colțul străzii care aude toate zgomotele și bârfele.

Însă este absolut necesar să trecem de la această etapă a „privirii în urmă”, la stadii mai recente, până la cele actuale. Prin urmare, așa cum am mai arătat, ne vom eșantiona sursele pe vârste, gen și competențe pentru a înțelege cum s-au petrecut schimbările și care este perspectiva insiderilor asupra acestora și a perpetuării tradiției.

CAPITOLUL VI

ÎN LOC DE CONCLUZII

Lucrarea de față nu se dorește a fi decât **un ghid** sau, așa cum și-a intitulat profesorul Mihai Pop în urmă cu patru decenii propria contribuție, **un îndrumar** pentru cercetarea de teren. Normele, ca și punctele de vedere, viziunea și perspectiva cercetătorilor, se schimbă în timp, căci *terenul* însuși este în dinamică perpetuă.

Așa cum am subliniat de mai multe ori, *metodele* se cer preluate în mod personal de fiecare cercetător în parte devenind un *meșteșug*, un *stil* adecvat misiunii unui proiect, poate chiar o soluție de moment. Niciuna nu ne poate satisface pe deplin și nici nu poate fi utilizată „în stare pură”, ci în combinație sau în alternanță cu celelalte și nici în acest caz nu v-aș putea „prescrie” vreo „rețetă”...

S-a vorbit și încă se mai vorbește în literatura de specialitate despre *principiile* care călăuzesc acest tip de activitate și iată că, în final, trebuie să mă opresc asupra lor.

După cum am văzut, este dificil să vorbim despre fidelitatea și obiectivitatea intrinseci ale documentelor ce rezultă în urma unor investigații de teren ci mai curând aș fi tentată să recunosc rolul fidelității cercetătorului față de propriile principii și metode, cel al consecvenței în punerea în practică și al adecvării lor la tipul de abordare pe care și l-a propus.

Unul dintre principiile cel mai des invocate în lucrările de profil este cel al *respectării autenticității* faptelor de cultură cercetate. Acesta prezintă mai multe fațete: înregistrarea integrală (a tuturor fenomenelor, elementelor și componentelor, precum și a variantelor acestora), contextualizarea datelor și informațiilor culese și, prin aceasta, punerea în evidență a funcționalității lor și în fine, notarea în sisteme capabile să ofere transcodări și transliterări cât mai fidele ale materialului.

Concret, chiar dacă informațiile au fost culese într-un alt cadru decât cel genetic, tradițional, acestea se cer completate prin altele suplimentare privind momentul și circumstanțele în care apar de regulă. Dacă ne referim la creațiile folclorice cu funcție pronunțat rituală sau ceremonială, principiul se aplică atât la cadrul surprins prin observație directă, cât și la o radiografiere diacronică prin activarea straturilor latente, în măsura identificării unor surse de informație. Contextul

performării liricii și epicii, dar mai ales al aforisticii și enigmaticii populare se poate reconstitui astăzi prin metode orale.

În privința manifestărilor ample de tipul obiceiurilor trebuie să evidențiez faptul că seria de metode și tehnici prezentate în capitolul IV prezintă tocmai acest avantaj: acela de a cuprinde cultura populară în complexitatea, sincretismul și dinamica sa.

Și în cercetarea laturii materiale ale culturii populare se impune respectarea autenticității acest fapt vizând includerea în inventarele etnografice și în taxonomii a tuturor tipurilor și subtipurilor de ocupații, meserii și meșteșuguri, precum și a rezultatelor acestora. Variațiile sunt prezente pe coordonate sincronice putând genera specificități zonale și locale definite în ultima vreme ca mărci identitare (e.g. păstoritul oierilor din Mărginimea Sibiului, rudăritul din Băbeni-Vâlcea, arta ceramicii din Corund, portul tradițional din Ținutul Pădurenilor, preparatele de brânză din zona Bran-Moeciu etc.).

Materialul rezultat - alcătuit din transcrieri în sistem fonetic însoțite de partituri muzicale și de diagrame coreologice, imagini statice și dinamice, înregistrări sonore, dar și schițe, note și comentarii - urmează să se constituie în concretizări ale efortului cercetătorului (echipei) de a immortaliza și teauriza realitatea de teren tocmai în virtutea caracteristicii.

O „filtrare” pe baza unor criterii exterioare celor care stau la baza procesului de creație, de inovare și de receptare specifice culturii populare este astăzi de neconceput. Atitudinea de extaz în fața arhaicității și pitorescului, ca și cea de respingere a tot ceea ce contravine mentalității și gustului contemporan sau taxonomiilor rigide științifice nu trebuie să caracterizeze demersul unui etnolog sau antropolog, căci el nu este chemat să corijeze și să ajusteze cultura unui grup uman după propria-i grilă de valori sau conform surselor bibliografice, ci să se străduiască să o înțeleagă și să o aprecieze slujindu-se de principii unitare și riguroase.

În subcapitolele destinate experimentelor și realizării martorilor vizuali am vorbit în detaliu despre maniera în care trebuie să se efectueze acestea. Un document excesiv „scenizat” și „regizat” nu numai că trădează chiar și nespecialiștilor ingerința cercetătorului devenind neverosimil, dar, peste timp, poate crea confuzii maxime care ar conduce la concluzii inadecvate. „Confecționând” un asemenea tip de „document”, trecând sub tăcere acele informații care dau seamă de progresul și stilul de viață ale unei așezări și trunchind realitatea, cercetătorul ar crea o falie temporală care „ar

înghiți” tot ce s-a petrecut acolo dintr-o epocă patriarhală până astăzi, or acest lucru este de neacceptat. Pe paliere de „lectură” (i.e. interpretare) diferite s-ar putea ajunge astfel la aprecieri defavorabile asupra vieții unei comunități care n-ar fi comis decât o greșeală: aceea de a accepta provocarea unei reconstituiri regizate profund și cu toate acestea inabil.

Mutatis mutandis, descrierea, scrierea și scriitura etnologică pot fi tributare acelorași false înțelegeri ale *principiului autenticității*, iar aici lucrurile pot fi și mai grave întrucât, dacă nu sunt menționate metodele și tehnicile de investigare, ci doar datele rezultate și comentate outside (de cercetător), acestuia i se va acorda o credibilitate infinit mai mare decât film-makerului fiindcă el se slujește de manipularea în scris - dar, atenție, *scripta manent!* - iar terenul, același teren, poate fi accesat de un cercetător onest care să demoleze întreg eșafodajul construit pe epurări și arhaizări.

Prin urmare, a respecta autenticitatea înseamnă a consemna realitatea trăită la timpul prezent și a coborî pe cursul temporal pentru a urmări transformările. Sunt perfect conștientă de faptul că, audiind cursurile cuprinse în curricula universitară, tinerii mei cititori, viitorii mei colegi de breaslă, vor fi fascinați de civilizația patriarhal țărănească, că își vor vedea împlinită „nostalgia originilor”, însă asta nu înseamnă că nu vor trăi și deziluzii la întâlnirea cu *terenul*, or scopul acestei lucrări este de a-i avertiza și chiar de a-i înzestra cu acele abilități menite să-l înțeleagă mai bine.

Un alt principiu invocat de lucrările de specialitate este, așa cum ați putut intui, cel al *non-imixtiunii* în derularea faptelor de cultură populară. Evident, acesta se corelează cu cel enunțat anterior sau poate fi considerat un pandant al lui. Este vorba, în primul rând, de atitudine, dar și de viziune, de o solidă pregătire teoretică și metodologică, dar și de intuiție, echilibru interior și respect pentru Celălalt.

Tentația apare, de bună seamă, atunci când ne propunem să efectuăm experimente, dar nu numai bunul simț, ci mai ales documentarea științifică solidă o vor tempera. Dacă în cazul reconstituirilor trebuie să ne limităm doar la sugestii, întrebări-sprijin de detaliu sau de confirmare și rememorare, în cazul aplicării metodelor orale lucrurile sunt ceva mai delicate și mai complexe. Ceea ce am consemnat ca aparținând repertoriului activ sau latent trebuie verificat și mai ales consemnat, de aceea ni se cere un efort suplimentar în comunicare. Concret, *lapsus memoriae* și *lapsus linguae* care ne pot juca feste oricărui dintre noi pot fi suplinite

de o bună dirijare a dialogului fie prin evocarea unor date culese anterior (în cercetarea preliminară), fie prin citarea expresă a variantelor culese prin alte metode, ori prin orice altă stratagemă menită să determine obținerea răspunsului așteptat.

Încătenarea principiilor continuă cu unul extrem de greu de atins: *epuizarea repertorială* ce caracterizează în primul rând cercetările de tip exhaustiv, cu precădere cele ce vizează patrimoniul imaterial, care ambiționează să immortalizeze și să teaurizeze toate tipurile și ipostazele manifestărilor culturii și civilizației populare. Este un deziderat din ce în ce mai greu de îndeplinit astăzi, când creația orală ni se revelează, chiar la o scrutare sumară, ca fiind „sărăcită”, întrucât a fost supusă unor fenomene firești și totodată ireversibile precum uniformizarea și simplificarea repertorială, schimbările funcționale (în special, desacralizarea și glisarea către spectacular).

Făcând apel la memoria colectivă, vom fi de cele mai multe ori obligați să realizăm operații de arheologie culturală, să desprindem strat cu strat stadiile tradițiilor și faptelor de folclor, să recompunem piese ascunse și uitate din „vestigii” sau chiar să ne mulțumim cu „fărâme” și nuclee raportabile la ceea ce s-ar putea numi „valorile clasice ale culturii populare” (i.e. cele înregistrate în urmă cu un veac - un veac și jumătate). Creatorii talentați și chiar purtătorii de cultură populară înzestrați cu o memorie deosebită și cu o profundă conștiință a valorilor pe care le dețin vor fi principalele surse de recuperare a manifestărilor caracteristice unei comunități sau așezări, dar, cu tenacitate și răbdare, trebuie să căutăm și pe cei care rememorează mai greu, fragmentar și poate infidel. Numai așa vom putea spera că am epuizat întregul zăcământ cultural asupra căruia ne-am oprit.

În final, voi răspunde unei ultime întrebări pe care, fără doar și poate, cititorii acestui curs și-au pus-o: cum trebuie să fie un etnolog? Primul atribut care îmi vine în minte este „pasionat”, dar de bună seamă că, de vreme ce ați optat pentru această specializare, ea a și încolțit în conștiința voastră, ca să nu mai vorbim despre curiozitate care, oricum este specifică vârstei.

Cele mai multe calități care asigură succesul în anchetele de teren se referă însă de angajarea relațiilor interpersonale și de comunicare: sociabilitatea și flexibilitatea, respectul și aprecierea valorilor Celuilalt, tactul și răbdarea.

Cât despre abilitățile de a aplica metodele expuse și de a vă forma un stil personal de lucru, las toate acestea în seama lecturării și relecturării paginilor de mai înainte care abundă în exemple și sfaturi sugestive, dar mai ales în împărtășirea

experienței ilustrilor înaintași pe care i-am citat. În felul acesta sunt convinsă că, nu peste multă vreme, *școala românească de etnologie* se va afirma și impune ca una puternică și înnoitoare.

Capitolul VII

DOCUMENTE PENTRU TEREN ȘI DOCUMENTE ALE TERENULUI (ANEXE)

MODEL

Completat:-----
Data:-----
Instituția:-----
De către (nume, funcție): -----

CHESTIONAR ÎNCHIS¹

privind păstrarea, transmiterea și valorificarea tradiției Călușului și a manifestărilor tradiționale similare (Călușerul și jocurile de căiuți)

I. TIPUL DE DANS

Ce tip de dans masculin cu funcție ritual-ceremonială este atestat în județul dvs.?

- Căluș (de
Rusalii)..... €
- Căluș (de
iarnă) €
- Călușer (de
Crăciun)..... €
- Călușer (de
Rusalii)..... €
- Căiuți (Anul
Nou) €
- Care sunt performerii?*
- a) tineri
necăsătoriți..... €
- b) bărbați
maturi..... €

¹ Lansat în aprilie 2006 de Comisia Națională pentru Salvagardarea Capodoperei Patrimoniului Imaterial „Tradiția Călușului” din subordinea Ministerului Culturii și Cultelor

- c) bărbați
 vârstnici..... €
- d) copii
 (școlari)..... €
- e) grupuri mixte de vârstă și
 statut..... €

II. FORMA DE PĂSTRARE

- Geniună ((performat în context tradițional, în sat)..... €
- Reconstituită (reluat după un interval de timp)..... €
- Scenică..... €
- a) Formații
 sătești..... €
- b) Prelucrată și scenizată (formații ale unor
 instituții)..... €
- Latent (în memoria foștilor purtători)..... €
- Documentară (în arhive, imposibil de recuperat)..... €

III. MODALITĂȚI DE TRANSMITERE

- Tradițional (în interiorul grupului, de la o generație la alta)..... €
- Asistat (cu suportul responsabililor culturali) €
- Profesionist (impus în repertoriul scenic)..... €

IV. LOCALITĂȚI, ZONE (MICROZONE) DE INTERES PENTRU FORMA

- Genuină..... €
- Reconstituită..... €
- Prelucrată..... €
- Latentă..... €
- Documentară..... €

Model

Chestionar deschis privind obiceiurile de la nuntă¹

A. ETAPA PRELIMINALĂ (SENSUL CĂSĂTORIEI ȘI ALEGEREA PARTENERULUI)

1. **Concepțiile poporului despre căsătorie** (Ce crede poporul (este începutul vieții)? Rostul ei (întemeierea familiei, intrarea în rândul oamenilor, continuitatea numelui). Necesitatea ceremonialului (fiecare tânăr, chiar dacă moare, trebuie să-și facă nuntă; oricât de sărac își face nuntă, chiar darul obștei).
2. **Credințe și practici pentru cei ce rămân necăsătoriți** Cum sunt priviți în colectivitate? Ce fac fetele care nu se mărită, pentru că n-au fost “întrebate” (rituri pentru săvârșirea căsătoriei)? Dacă nu se mărită nici cu aceste practici, ce se crede despre acea fată (că i-a murit ursita, etc.)? Dacă-i trăiește ursita, cum se află cine este și dincotro are să vie?
3. **Credințe și practici pentru prevestirea căsătoriilor** Care sunt zilele anului când este obiceiul să-și ghicească mirele (mireasa) merit? Ce fac anume și pe ce semne se cunosc cum o să fie? Cine anume practică aceste obiceiuri?
4. **De ce principii se ține seama într-o căsătorie?** (Neamul, sănătatea, interesul material pentru învecinarea pământurilor, calitățile morale, vârsta, dragostea). Cine alege: mireasa sau mirele (fata sau băiatul sau consiliul de familie, bătrânii satului)? Interdicții de căsătorie (rudenie... până la ce grad, rudenie spirituală: frați sau surori de lapte, frați de cruce, copii adoptivi, fini, lunatici)?
5. **Ocazii de întâlnire a tinerilor** Hora, șezătoarea, nedeia, munca etc. Vârsta la care se căsătoresc. După ce se cunosc cei care au ajuns la vârsta căsătoriei (port)?
6. **Peșitul** Fazele lui: informarea în sat (de către o rudă sau un bătrân). Cum se face (pe ascuns, în văzul tuturor, se anunță, pleacă seara, în secret etc.)? “Întrebarea”: plecarea din partea mirelui, la părinții fetei (pentru a sta de vorbă cu ei). Peșitorii, starostele, un om bătrân, rude. Cine-i alege (tânărul, părinții săi, familia)? Ce poartă starostele când pleacă la părinții fetei (o ploscă plină cu țuică, un măr în care au fost înfipti bani etc.)? Cum se zice când se duc la peșit (“a umbla după picior de ciută”, etc.)? În ce zile este bine să se ducă (duminica, miercurea etc.)? Sunt cazuri când se duce chiar mirele în peșit? Dacă da, cine-l însoțește (oameni de frunte, oameni buni de gură etc.)? Ce nume poartă aceștia (cătători în curtea miresei, cătători de casă, grăitori etc.)? Ce obiceiuri se fac, înainte de a pleca, pentru a le merge bine (adună tăciunii în sobă, astfel ca să nu se stingă, pun o femeie să toarcă un caier alb de lână etc.)?
7. **Cererea în căsătorie** Cum intră în vorbă despre căsătoria fetei (vor să cumpere ceva etc.)? Vorbesc despre zestre? Ce răspund părinții fetei, după ce se află că sunt de acord (beau toți din aceeași ploscă etc.)? Se spune vreo orăție?
8. **Refuzul** Cum răspund părinții fetei ca să nu jignească pe pe peșitori (fata nu e de nuntă, e prea mică etc.)? Care sunt semnele că flăcăul și fata nu se plac (nu beau din ploscă etc.)?
9. **Consimțământul (“tocmeala”, “învoiala”, “înțelegerea”)** Se dă consimțământul imediat după cererea în căsătorie sau după un consiliu de familie? După cererea în căsătorie, fata se duce “pe vedere” (ca să vadă realitatea)? Le duce cadouri? Cine

¹ Elaborat de Constantin Brăiloiu pentru cercetările monografice.

- o însoțește (părinții)? Ce anume poartă cosimțământul (răspuns, datul mâinii etc.)? Se face apoi o întâlnire a tinerilor și a părinților (cine asistă)?
10. **Zestrea** Se face pe bază de act dotal sau pe credință și omenie? Se face o tocmeală pentru foaia de zestre? În ce constă zestrea (când familia fetei are mai mulți copii sau numai unul)? Ce zestre trebuie să aibă fata (băiatul)? “Adălmașul tinerilor”, oferit în onoarea celor doi tineri. Mama fetei cheamă femeile din sat ca să vada lada miresei? Ce le spune rudelor tinerilor? Ce răspund aceștia? Este și un om care face glume? Ce urări își adresează părinții tinerilor (“cuscrii”)?

MODEL

CADRU DE INTERVIU DIRECTIV¹ - Colindatul în Țara Loviștei -

A – constituirea cetei (denumirea locală în Țara Loviștei, *preucă*)

1. *criterii* (se va urmări justificarea și ierarhizarea acestora la generația actuală în comparație cu cei vârstnici, precum și comentarea unor excepții, dacă și când este cazul)
 - a) gen
 - b) vârstă
 - c) statut marital
 - d) calități morale
 - e) situație materială
 - f) calități fizice
 - g) cunoașterea repertoriului
 - h) voce (tonalitate, armonizare cu ceilalți)
2. *data constituirii* (în trecut și astăzi; se vor cere explicații privind eventualele derogări de la regulă și modificări ale tradiției)
3. *modalități* (ceremonial special, întrunire, masă comună festivă: locul și desfășurarea)
 - a) alegerea funcționarilor și gruparea pe voci (local, *strane*): (vot, consens, înțelegere, prestigiu și influență)
4. *funcțiile membrilor*: (denumiri și atribuții)
5. *alte persoane care fac parte din ceată* (mascați, cel care cară darurile, *iapă*, *desagar*)

B – desfășurarea ceremonialului colindatului (în paralel, în urmă cu 50 de ani / astăzi)

1. *Întâlnirea cetei*
 - a) ziua și ora
 - b) locul
 - c) mod de marcarea (petrecere cu băutură, repetiție, colindatul liderului etc.)
2. *Începerea colindatului*
 - a) momentul și locul (notabilitățile sau la rând)
 - b) permisiunea (persoana care o cerea, formula, semne de acceptare/neacceptare)
 - c) desfășurarea (colindul de intrare și alte acte, locul colindării - în curte, în casă -, colinde speciale, beneficiari, solicitări suplimentare și plăți, darul, răsplata colindatului, formule de mulțumire)
3. *Colindatul la casele cu tineri sau copii*
 - a) ce se face la fiecare casă în mod curent (excepții: rude ale colindătorilor, prieteni ș.a.)
 - b) ce colinde se cântă, câte și în ce ordine (cine decide?)

¹ Aplicat în cercetarea obiceiului colindatului în comuna Boișoara (jud. Vâlcea) în perioada 22-27 decembrie 2002 de către studenții specializării B etnologie de la Facultatea de Litere. (cf. **Laboratorul Boișoara** editat de Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Vâlcea în colecția „Patrimoniu”, Rm. Vâlcea, 2003)

- c) unde se cântă colindele
 - d) are voie gazda colindată să ceară alte piese (în ce condiții, care)
 - e) cum sunt răsplătiți colindătorii
4. *Colindatul la casele cu fete de măritat*
 - a) ce se face la fiecare casă în mod curent (excepții excepții: rude ale colindătorilor, prietene, iubite)
 - b) ce colinde se cântă, câte și în ce ordine
 - c) unde se cântă colindele
 - d) dacă se dansează (unde, ce)
 - e) se fac invitații pentru balul de a doua zi (cine negociază)
 - f) are voie gazda colindată să ceară alte piese (în ce condiții, care)
 - g) cum sunt răsplătiți colindătorii
 5. *Colindatul la casele îndoliate*
 6. *Colindatul la casele cu băieți plecați în armată*
 7. *Respingerea colindătorilor* (ce se face, spune, cine; ce spune lumea)

C – desfăcutul cetei

1. *Când și unde are loc*
2. *Prin ce acte speciale* (adunarea în centrul satului urmată de petrecere, bal)
3. *Cine participă* (activ, pasiv)
4. *Care este desfășurarea*

D – Atribuții ale cetei în următoarele zile din ciclul festiv hibernal (Sf. Vasile, Bobotează, Sf. Ion, Câșlegi)

E – Atribuții ale cetei în alte contexte (obiceiuri agrare, sărbători de peste an, jocul duminical și balurile, nunta unuia dintre membrii cetei)

MODEL

CADRU DE INTERVIU SEMI-DIRECTIV¹

- viața la bloc în perioada comunistă –

1. Înțeleg că primii ani ai copilăriei i-ai petrecut la țară. Cum ți s-a părut zona când v-ați mutat în oraș?
2. Am auzit despre această „poreclă” veche a cartierului, dar care era atunci denumirea oficială?
3. Erau deci vestigii de dinainte de sistematizare. Ai cunoscut familii în casele de la curte și ți-ai făcut prieteni?
4. Cu ceilalți copii unde vă jucați?
5. Vă delimitați în vreun fel voi, cei de pe scara ta, de ceilalți copii din fața blocului?
6. Și ați păstrat până acum legătura de prietenie, nu? Mai locuiesc aici?
7. A propos: Nu-i invidiați pe cei care stăteau în centru? Avea vreun alt cartier al orașului un farmec deosebit pentru tine?
8. Dar aici care au fost primele semne de „personalizare” a spațiului de locuit?
9. Faptul că locatarii și-au amenajat mici grădini era un semn de nostalgie pentru satele de unde veniseră? I-a unit mai mult acest fapt, au încheșat prietenii, nu?
10. Dar voi mergeați la vreo cofetărie unde „vă cinsteați” reciproc? Vă sărbătoreați ziua de naștere sau onomastica ori le ignorați?
11. Să vorbim acum despre sărbătorile la bloc. Ce-ți mai amintești?
12. Ai putea să faci o comparație între confortul de la bloc și cel de la curte?
13. Restricțiile acestea de curent electric, de apă și căldură erau generale pe atunci și creau disconfort într-adevăr, dar în mod special acest oraș și acest bloc ți-au dat această senzație?
14. Ai putea să-mi enumeri în final câteva lucruri care te leagă de cartierul și de blocul în care locuiești?

¹ Aplicat în orașul Călărași în proiectul-grant CNCSIS „Relații de vecinătate în spațiul urban” (2005-2006). Cf. **Relații de vecinătate în spațiul urban** (coord. dr.Sanda Larionescu), București, Editura Paideia, 2006

FORMULAR

FIȘĂ DE INFORMATOR

Codificare arhivă.....corespunde înregistrării audio (cod).....
imaginilor foto.....imaginilor video.....
Împrejurările înregistrării.....
Numele și prenumele informatorului
Porecla (și numele dinaintea căsătoriei).....
Adresa.....
Data nașterii.....Locul nașterii.....
Educație.....
Aparența etnică.....și religioasă.....
Unde a făcut armata.....
Călătorii și alte deplasări (notabile, frecvente).....
Evenimente importante din cursul vieții.....
Profesia și ocupația actuală.....
Informații despre familie.....
Alte informații de interes deosebit.....
Interese (politică, presă, cultură).....
Competența declarată.....
Competența verificată.....
Contextele în care performează.....
Materiale înregistrate (funcțional și categorial).....
Detalii privind sursa de învățare.....
Autoapreciere privind performarea.....
Observațiile cercetătorului asupra performării, dialogului în general.....
Scurtă caracterizare.....
Numele cercetătorului.....
Data completării.....
Data intrării în arhivă.....

FORMULAR

FIȘA SINTETICĂ DE OBSERVAȚIE

Ocazia înregistrării (proiectul, contextul, locul, data).....

Evenimentul înregistrat.....

Locul înregistrării.....

Data și durata înregistrării.....

Numele și specializarea cercetătorilor.....

Protagoniști

Asistență.....

Alte persoane prezente la eveniment.....

Persoane intervievate ocazional.....

Codurile materialelor conexe:

Fișa de observație individuală.....

Fișa de material.....

Fișa de transcriere.....

Fișa informatorului.....

Observații și aprecieri generale privind evenimentul (complexitate, importanță, relevanță, raportul cu informațiile culese prin metode orale).....

.....

.....

.....

Notății privind variante și fenomene similare.....

.....

Numele coordonatorului de echipă.....

Data completării.....

Data intrării în arhivă.....

FORMULAR

FIȘA MATERIALULUI ÎNREGISTRAT

Subiectul și conținutul materialului.....

Ocazia înregistrării (proiectul, contextul, locul, data).....

Forma înregistrării (chestionar, interviu, convorbire, observație directă, reconstituire)

Persoane înregistrate.....

DATE TEHNICE¹:

Natura documentului:

Audio / foto / video

Original / copie / selecție

Tipul suportului:

Bandă magnetică / casetă audio / CD

Clișeu foto / fotografie / fotografie pe suport electronic

Casetă video / DVD

Marca suportului.....

Durata totală a înregistrării.....

Desfășurătorul înregistrării (minutaj, trackuri, foldere).....

Calitatea înregistrării: excelentă / foarte bună / cospunzătoare / necorespunzătoare

Starea de conservare: excelentă / foarte bună / cospunzătoare / necorespunzătoare

Alte informații.....

Codurile materialelor conexe:

Fișa informatorului.....

Fișa de transcriere.....

Fișa de observație.....

Numele cercetătorului.....

Data completării.....

Data intrării în arhivă.....

¹ Se încercuiește

MODEL

FIȘA DE TRANSCRIERE

Codurile materialelor conexe:

Fișa informatorului: *corespunde fișei info. BC II-5*

Fișa de material: *corespunde fișei mat. audio BC II-2 și fotografiei BC II-11*

Ocazia înregistrării (proiectul, contextul, locul, data): *„Povestirea trecutului apropiat în satul Fundătura, comuna Glăvănești, județul Bacău”, etapa a II-a 17-23 iulie 2000*

Numele cercetătorului: *Narcisa Știucă*

Forma înregistrării (~~chestionar~~, interviu, ~~convorbire~~, ~~observație directă~~, reconstituire)

Persoane înregistrate *Elisabeta Stângă*

Tip de text: *relatare*

Denumire locală: *pățanie*

Contextul performării: *la solicitarea cercetătorului*

Conținutul: *practici magice de ghicire a ursitei*

Limbaje care concură la realizarea mesajului: *verbal, mimic, gestual*

Transcrierea textului:

„Am fos’ și io la Anu’ Nou la Ghiți Gligoraș: țara Anica fati mari! Țara țata Anica asta a lu’ Ispiraki mai mari ca mini cu șapți ai.

Și după ci-am urat, am stat di vorbi. Zăci țata Ileana lu’ Gligoraș:

- *Ia duceți-vă, fă, la oi! Duceți-vă și vedeți pi cari oaî puniș’ mâna!*

Și ni-a dus acolo în ocol. Am pus toati mâna: a mè țara cu niști pukițai pi obraz, da’ tânări! (A’ neu îi mai hîc cu v’o doi ai!).

Da’ țata Anica o pus mâna pi iadî! (Și l-o luat pi Ispiraki cu opt ai mai hîc ca ța!).

Și țera și fetili Ioanii lu’ Șeapî: Pavlina ceia o pus mâna pi-o oaî bătrâni și-i curgè și ok’i!... (Ș-așa o loat unu’: bătrân!...).

Și baba o vinit cu lumânarea:

- *Ia sî videm pi ci-aț’ pus mâna! Țâneț’ g’ini di oaî ca sî văd io cumu-i!”*

MODEL

SYNOPSIS DE FILM ETNOLOGIC

- „De Crăciun la grecii din Izvoarele (Tulcea)” –

1. Imagine de ansamblu a localității cu focalizări pe biserică, primărie, căminul cultural și școală, copii cu sania și oameni pe drum. Coloană sonoră mixată de pe caseta audio (TL-IZ I-1 0:05.00.¹) conținând legenda satului povestită de Nicolae Diaconu.
2. Prim-plan: dialog cu Ianis Lefter – „...cele mai frumoase sărbători...” (casetă video TL-IZ I-1, 0:10.30.).
3. Cadre ample: colindatul cetei Drăgumanului (casetă video TL-IZ I-2, 0:05.10.). Fragment de colind la preot și primirea darului (+ subtitrare) (casetă video TL-IZ I-2, 0:25.10.). Colind pe drum și joc (geamparalele) în răspântie(casetă video TL-IZ I-2, 0:40.20.). Colind la casă cu fată de măritat (casetă video TL-IZ I-2, 0:00.30.).
4. Prim-plan: dialog cu Ianis Lefter și Ion Iofciu despre colindatul de odinioară (casetă video TL-IZ I-1, 0:30.30.).
5. Imagini de la „udatul ginerilor” (în cele două curți)cu revenire la dialog (semnificația și relatări personale) (casetă video TL-IZ I-3, 0:10.30.).
6. Prim-plan: dialog cu Anastasia Lefter despre „udatul nurorilor” (casetă video TL-IZ I-1, 0:50.00.) .
7. Imagini ample de la „udatul nurorilor” (la familia Gheorghe: alaiul nunei, căutarea nurorii, udatul nurorii, răsplătirea nunei, ospățul, plecarea la horă, scurt fragment de joc) (casetă video TL-IZ I-3, 1:00.30. și TL-IZ I-4, 0:00.30.) pe vocea Anastasiei Lefter(casetă video TL-IZ I-1, 0:54.10), apoi pe sonorul original.
8. Cadre ample de la „ziua moașei” (jocul femeilor în căminul cultural, prim-plan cu cele două moașe ale satului, ritualul spălatului mânilor, al sărutatului mânilor și dăruirii ploconului, primirea primiparelor în joc și datul în leagăn) (casetă video TL-IZ I-5, 0:00.30.). Coloană sonoră mixată de pe caseta audio (TL-IZ II-2, 0:15.00.) conținând dialogul cu Ana Milu și Calița Gheorghe.

¹ (județul, localitatea, deplasarea, numărul de ordine al casetei, ora, minute, secunde)

9. Prim-plan: dialog cu Niculina Dascălu despre importanța moașei (casetă video TL-IZ I-5, 1:10.00.).
10. Cadru amplu de la hora nunilor și mireșelor în centrul satului (casetă video TL-IZ I-4, 0:50.20.). Coloană sonoră mixată de pe caseta audio (TL-IZ IV-1, 0:05.00.) conținând dialogul cu Dumitru și Calița Gheorghe („... nu-i așa, doamna profesoară, că și noi, grecii, avem sărbători frumoase?”). Fond muzical colindul de vestire (casetă video TL-IZ I-2, 0:03.30.).

Referințe bibliografice

- Bârlea, Ovidiu (1966) – *Principii ale cercetării folclorice* în „Revista de Etnografie și Folclor”, tom XI, nr. 3
- Bârlea, Ovidiu (1968) - *Metoda de cercetare a folclorului*, București, Editura pentru Literatură
- Bonte, Pierre și Izard, Michel (coord.) (1999) – *Dicționar de etnologie și antropologie*, Iași, Editura Polirom
- Brăiloiu, Constantin (1931) – *Schiță a unei metode de folclor muzical* în Revista „Boabe de grâu”, an. II, nr. 4
- Cocchiara, Giuseppe (2004) – *Istoria folcloristicii europene (Europa în căutare de sine)*, București, Editura Saeculum I.O.
- Constantinescu, Nicolae (1986) – *Lectura textului folcloric*, București, Editura Minerva
- Copans, Jean (1998) - *L'enquête ethnologique de terrain*, Paris, Nathan
- Densusianu, Ovid (1909) – *Folclorul, cum trebuie înțeles* în Flori alese din cântecele poporului, Editura pentru Literatură, București, 1966 (p. 33-56)
- Géraud, Marie-Odile, Leservoisier, Olivier, Pottier, Richard (2001)– *Noțiunile-cheie ale etnologiei (Analize și texte)*, Iași, Editura.. Polirom
- Ghinoiu, Ion (2006) – *Atlasul Etnografic Român. Tezaur de documente etnologice*, în „Caietele ASER” nr. 1/2005, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor
- Gusti, Dimitrie (1941) – *La Science de la réalité sociale* (apud „Privirea social-militantă”, CD-ROM publicat de Muzeul Țăranului Român în seria “Ochi în ochi”, București, 2002)
- Herseni, Traian (1999) – *Teoria monografiei sociologice*, București, Editura Institutului Social Român, colecția Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică nr. 1, 1934, reeditată în volumul D. Gusti, T. Herseni, H.H. Stahl: *Monografia – teorie și metodă*, București, Editura Paideia
- Laplantine, François (2000) – *Descrierea etnografică*, Iași, Ed. Polirom
- Laplantine, François (1987) - *L'anthropologie*, Paris, Editions Seghers
- Ljungström, Åsa (1993) - *Narratives of Artefacts* în „Nordic Frontiers, Recent Issues in the Study of Modern Traditional Culture in the Nordic Countries” (edited by Pertti J. Anttonen and Reimund Kvideland), Turku, Nordic Institute of Folklore

Mauss, Marcel (2003) – *Manual de etnografie*, Iași, Institutul european

Opriș, Ioan (1999) – *Transmuseographia*, București, Editura Oscar Print

Pineau Gaston, Le Grand, Jean-Louis (2001)– *Les histoires de vie*, Payot, Paris

Pop, Mihai (1967) – *Îndreptar pentru culegerea folclorului*, București, Casa Centrală a Creației Populare, reeditat în volumul *Folclor românesc* (II), București, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1999

Pop, Mihai și Ruxăndoiu, Pavel (1979) – *Folclor literar românesc*, București, Editura didactică și pedagogică

Rivière, Claude (1999) - *Introduction à l'anthropologie*, Paris, Hachette

Stahl, Henri H. (1999) – *Tehnica monografiei sociologice*, București, Editura Institutului Social Român, 1934, reeditată în volumul D. Gusti, T. Herseni, H.H. Stahl: *Monografia – teorie și metodă*, București, Editura Paideia, 1999

Știucă, Narcisa Alexandra (coord.) (2000) - *Roșcani, un sat pentru mileniul III* (coord. Narcisa Alexandra Știucă), Editura Emia, Deva

Știucă, Narcisa (2006) – *Raportul descriptiv-narativ în cercetarea obiceiurilor în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”*, tom. VI, Iași

Vulcănescu, Romulus (1979) – *Dicționar de etnologie*, București, Editura Albatros

Williams, Thomas Rhys (1967) – *Field Methods in the Study of Culture*, New York, Chicago, Atlanta. Dallas, Montreal Toronto, London, Holt, Rinehart and Winston

Yin, Robert K. (2005) – *Studiul de caz. Designul, colectarea și analiza datelor*, Iași, Editura Polirom

CUPRINS

- I. DOAR PATRU DEFINIȚII**
 - I.1. Etnografie
 - I.2. Etnologie
 - I.3. Antropologie culturală
 - I.4. Folclor
 - I.5. Armonizarea terminologiei

- II. CERCETARE, CERCETĂTOR, TEREN**
 - I.6. Cercetarea de cabinet
 - I.7. Cercetarea mediată
 - I.8. Dileme și răspunsuri
 - I.9. Culegerea directă
 - I.10. Cercetarea în echipă
 - I.11. Cercetarea instituționalizată
 - I.12. Definiții ale terenului

- III. CERCETAREA ȘI ANCHETA**
 - I.13. Terminologia cercetării etnologice
 - I.14. Tipuri de cercetare
 - I.15. Cercetarea monografică
 - I.16. Studiul de caz
 - I.17. Ancheta etnologică
 - I.17.1. Ancheta de scurtă durată
 - I.17.2. Ancheta de lungă durată
 - I.17.3. Revizitarea terenului
 - I.17.4. Terenurile încrucișate

IV. METODE ȘI TEHNICI

- I.18. Metode și tehnici orale
- I.19. Observația directă
- I.20. Experimentele etnologice
 - I.20.1. Provocarea performării
 - I.20.2. Reconstituirea contextului performării
 - I.20.3. Confruntarea cu documentul reconstituirii
- I.21. Metode și tehnici de înregistrare
 - I.21.1. Înregistrarea audio
 - I.21.2. Fotografia
 - I.21.3. Filmul

V. CERCETĂTORUL FAȚĂ CU CEI CERCETAȚI

- I.22. Condiția cercetătorului
- I.23. Identificarea și abordarea persoanelor-sursă
- I.24. O tipologie a persoanelor-sursă

VI. ÎN LOC DE CONCLUZII

**VII. DOCUMENTE PENTRU TEREN ȘI DOCUMENTE ALE TERENULUI
(ANEXE)**

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE